
HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

4/c

Johannes Fontanus

DE HERVORMER

VAN

GELDERLAND.

LEVENSBESCHRIJVING

VAN

JOHANNES FONTANUS

DOOR

Dr. L. H. WAGENAAR,

V. D. M. te Arnhem.

KAMPEN. — J. H. KOK. — 1898.

KAMPER BOEK- EN STEENDRUKKERIJ VAN ZALSMAN.

Aan mijne vrienden in Gelderland, in 't bizonder aan het jonge Calvinistisch Arnhem, draag ik dit boek als tot een aandenken van mijn verblijf in Gelres schoone hoofdstad op.

Zij, die eenig begrip hebben van historische nasspeuringen en bronnenstudie zullen verstaan, dat ik menig snipperuurtje uitgewoekerd heb, om een Levensbeschrijving te geven, eenigermate JOHANNES FONTANUS waardig.

Toch kon nimmer ontspanning in de verrukkelijke natuur halen bij 't genot om in den geest een groot man en groot karakter als Gelderlands Hervormer steeds nauwer te leeren kennen, — en het inleven in diens heldenarbeid vernieuwde en staalde de kracht voor den veelzijdigen arbeid, dien ook onze tijd van een Gereformeerden Leeraar vraagt.

Hartelijk dank aan allen, die met de vriendelijkheid, die op wetenschappelijk erf u ook met uwen tegenstander medeburger van de Republiek der Letteren doet gevoelen, mij hebben willen van dienste zijn. In 't bizonder dank ik hierbij 't Classicaal Bestuur van Arnhem en den Kerkeraad der Hervormde Gemeente voor 't ter inzage brengen der oorkonden, die de hun ter bewaring toevertrouwde archieven verrijken. Ook aan de Heeren van Archief en Bibliotheek mijn dank.

Prof. F. L. Rutgers, altijd bereid om wenken te geven en te helpen zoeken, ontvange met name de betuiging eener erkentelijkheid, die velen geldt.

Wat mij bij de vervaardiging dezer biographie niet het minst heeft getroffen, is het verschil tusschen 't machtig streven der antiek-Calvinisten, om door middel eener Gereformeerde Staatskerk, Lands-Aka-

demie en publieke School heel het Volk te reformeeren, — en ons streven om door een Vrije Kerkengroep, Vrije Universiteit en Vrije School Nederland en Indie, Volk en wereld ten zegen te zijn.

Kan de b l o e i t ij d van FONTANUS voor 't oude ideaal bekoring wekken, het tragisch e i n d e zijner dagen waarschuwt zeer nadrukkelijk voor de illusie, dat 't ooit ten bate der Kerke Gods kan wezen, van de Overheid meer te vragen, dan dat ze Jesu gemeente ongehinderd late leiden een leven in alle Godzaligheid en eerbaarheid, en slechts niet hindere, [ook niet door de valsche kerk van Rome en de schijnkerken van 't Neo-Protestantisme, een officieele wetenschap en een ontkerstende school te steunen] om op elk terrein des levens met de waarheid Gods en de liefde Christi al wat is en al wat leeft te benedijen.

een brutaliteit aan [illegible]
kerk, bedekkelijk; puur farizeïsme.

Dat het jonge Arnhem; dat Gelres Godsvolk; dat al wat in Nederland belangstelt in de rijke geschiedenis der Kerk, die nog zoo veelszins onbekend bleef, dit boek leze, en lief krijge een Vader in Christus, een Rechtvaardige, wiens nagedachtenis in zegening zij!

Dr. L. H. WAGENAAR.

ARNHEM, *Oudejaarsavond* 1897.

INHOUD.

Bladz.

ERRATA.

Op bl. 55 noot worde toegevoegd: Dit was waarschijnlijk een zoon van dezen pastoor JAN HOFMAN, geboortig van Venray (in Limburg), die, na in 1566 te Bommel gepreekt te hebben in de Pfalz zijn tweede Vaderland had gevonden, doch in Oct. '78 op uitnoodiging van Graaf JAN en FONTANUS te Arnhem gekomen was. Hij diende Nijmegen van '79—'85 totdat de Spanjaarden het heroverden. Toen week hij terug naar de Pfalz, doch was weer predikant van Zalt-Bommel van 19 Maart 1621—ult. Juli 1626; toen werd hij „uit dit tranendal in Gods eeuwig rijk opgevorderd." Zie Dr. Acquoy Jan van Venraij —

Op bl. 56 op regel 6 van onderen gelieve men in te lasschen na *Leiden* tot 1591 en voorts D d. W. te Nijbroek

Op pag. 96 eindigt met regel 5 van boven hoofdstuk IX en met den volgenden regel begint Hoofdstuk X „De Hervormer van Gelderland"

Op pag. 114 verbetere men X in XI, op pag, 121 XI in XII, op pag. 136 XII in XIII en op pag. 151 XIII in XIV

De goedgunstige lezer verbetere voorts eenige spelfouten als rucksichtlose in rücksichtlose, Baudart in Baudaert, enz.

HOOFDSTUK I.

HET WELTOEBEREIDE ARBEIDSVELD.

Toen het licht der Hervorming in Duitschland heerlijk was opgegaan, begon het schier onmiddellijk ook aan Gelderlands kerkelijken hemel te lichten.

Reeds in 1523 zette zich de „grillige en onbesuisde" Hertog Karel van Egmont schrap, om „die verfoeilijke kettersche dwaalleer" tegen te werken, „waar op vele plaatsen groote dwaling af was" [1]), en sedert woedde er een vervolging van den hevigsten aard. Menigmaal — zoo verzekert Schlichtenhorst in zijn „Geldersche geschiedenissen" (bl. 412) — was het voldoende, dat iemand beschuldigd werd, een kettersch lied te hebben gezongen, om hem het leven te doen verliezen. De Hertog zond dan in den vroegen morgen den scherprechter met een kar zand naar het huis van den beschuldigde, en deze werd zonder eenigen vorm van proces, voor zijne deur onthoofd. Had een

[1]) cf. Mr. J. W. Staats Evers, Johannes Fontanus bl. 1 noot.

geestelijke kettersch gepreekt, het was niet vreemd, dat dienzelfden avond zijn lijk in een zak op den Rijn dreef [1]. Want wel was een wereldlijk persoon niet gerechtigd om zijn ongewijde handen te slaan aan een „gezalfde des Heeren", doch Karel van Egmond had van paus Clemens VIII een *indultum* verworven om alle kettersche geestelijken terug te brengen of te straffen. [2])

Hoezeer dus in gevaar des doods, nochtans verslond men de verboden boeken en zelfs kwamen vele naar waarheid onweerstaanbaar begeerigen samen in geheime *conventikelen* en hingen aan de lippen der moedige predikers, onder welke de geloofsheld Adolf van Clarenbach genoemd worde, die den 28 Sept. 1529 te Keulen op den brandstapel zijn belijdenis verzegelde met den marteldood. [3])

Onder Arnhems eerste bloedgetuigen kent de historie „twee jofferen" van Nijmegen, die op Pinksteren 1526 voor het raadhuis werden „gebarnd" [4]), alsmede een juffer van Wely, die den 10den Augustus werd ter dood gebracht. Ook Cornelis van der Steijn, een zadelmaker, en Philips Hoeft, een priester uit Deventer, werden — blijkens de echter niet zeer duidelijke oude stadsrekeningen — te Arnhem op St. Lucasdag „*geëxamineerd*" en eenigen tijd later „umb den Lutheraanschen handel ende dat sy sich nyet geholden hebben als goede kerstenlude toesteet" in het openbaar op het kinnebakken gebrandmerkt.

Kwamen deze ketters er dus nog genadig af, in 1529

---

[1]) cf. Ris Lambers, de Hervorming op de Veluwe.

[2]) Pontanus, Historia Gelriae bl. 720, A. van Hasselt, stukken voor de vaderlandsche historie II, 74 en A. C. J. van der Kemp, Kerkelijk leven te Arnhem, bl. 2.

[3]) cf. Staats Evers, Joh. Fontanus, bl. 2, noot.

[4]) G. v. Hoefelt, Kronijk van Arnhem op het jaar 1526.

werd kapelaan, heer Arnoldus van Kuyk, rector van het fraterhuis te Doesburg, te Arnhem in den kerker gedood en daarna heimelijk in 't water geworpen. »Of het rechtvaardig was, moge God weten", voegt de oude verhaler er bij. En vele leerlingen van Arnoldus vielen met hem [1] . . .

Was het wonder, dat een gevoel van verademing intrad bij alle hervormingsgezinden, toen op 30 Juni 1538 de mare liep: „de tyran is dood?" Nu zouden betere tijden dagen en zóó sterk was onder alle vervolging door de begeerte naar de waarheid toegenomen, dat men dadelijk hoorde vragen, of er nu ook enkele kerken aan *die van de religie* zouden worden afgestaan?

WILLEM VAN DER MARCK, hertog van Gulik en Cleve had wel bij tractaat aan Karel van Gelder beloofd, dat hij de ketterij zou onderdrukken — en de dooperschen heeft hij ook trouw verdreven en zelfs toegelaten, dat op den 7den April 1539 op de markt te Nijmegen 3 „sacramentarissen" werden verbrand, terwijl 2 gereformeerde vrouwen werden verbannen — doch de „Evangelischen" genoten volop vrijheid. Waren deze zeer sterk in andere Geldersche steden, met name te Elburg en Harderwijk, ook te Arnhem kwamen de „nieuwlichters" bijna openlijk samen op Mariendaal en zongen er hun „Duitsche psalmen", dat het daverde. In 1541 aanvaardde hertog Willem de Augsburgsche Confessie en in '43 gebruikte hij het Avondmaal onder beide gestalten, brood en beker, en vroeg hij Melanchton om zijn onderdanen te helpen reformeeren.

Doch voor Gelderland was het 's Heeren tijd nog niet. Dit gewest ging over in handen van KAREL V, die van

[1]) Moll, Kerkhistorisch Archief, III, bl 118.

1543—1566 als hertog van Gelderland zich een wel getrouwe, doch in 't vervolgen ietwat laksche zoon betoonde van de Kerk van Rome.

René van Chalons, prins van Oranje, werd Karels stadhouder en werd later door Philips, heer van Hoogstraten opgevolgd, die in 1560 op zijn beurt door den Heer van Megen werd vervangen.

Wel werden nu strenge bloedplaccaten uitgevaardigd, doch ondertusschen „grasseerden de wederdoopers", prediken Deventer observanten, brak de echtgenoote van den Heer van Megen schier openlijk met Rome en weigerde ze zelfs bij haar sterven de genademiddelen der kerk, werd de Heidelberger catechismus, „onder 't volk gestrooid" en veelvuldig gelezen en kwam de mis in schier algemeene verachting.

Van vervolgingen werd weinig vernomen. Heer Evert Holscher mocht van zijn bezittingen beroofd worden, omdat hij „der Lutheraenscher secten aenhengig" bleek (1539) en zelfs mocht in 1546 of '47 in broeder BEREND GRUWEL van Emmerik, prior der dominicanen te Zwolle en kerkelijk secretaris te Arnhem, een *inquisiteur* ten tooneele verschijnen en er 184 dagen werkzaam zijn, geholpen door een bijna dooven secretaris WOLF; — hoe bar hunne namen klinken, dat ze met gruwelijken wolvenbeet Jesu arme schaapkens hebben verslonden, bleek ons niet. [1]) De publieke opinie was te sterk tegen zulke uitlandsche rechters gekant. Te Harderwijk werden ze uitgejouwd, als ze op straat verschenen en in hunne verhooren gebrutaliseerd. Hier te Arnhem konden ze niet veel meer uitvoeren, dan dat ze JOHAN VAN DE STEEG, toen pastoor te Garderen,

---

1) cf. G. v. Hasselt, Arnh. Kronijk op 't jaar 1546 en '47.

die omdat bij een huiszoeking in zijn pastorie kettersche geschriften waren gevonden, gevankelijk te Arnhem was binnengebracht, overreedden om te herroepen, wat den 27sten Januari 1550 dan ook gebeurde. De begenadigde werd nu tot levenslange gevangenschap veroordeeld, 3 dagen 's weeks op water en brood, en naar 't slot te Hattem vervoerd. Dat hij later naar Leuven gezonden werd om roomsche theologie te studeeren, ontsnapte, en als ANASTASIUS VELUANUS „*Der leeken wegwijzer*" schreef, is bekend.

Onderwijl wies de sympathie voor de reformatie zoo zeer, dat in 1564 de Minnebroeders zeer bitterlijk klaagden, dat ze armoe leden, overmits „het volk (God beter 't) van der older religie ende der Heiligen Roomschen kercken wel hergebrachte institutiën [1]) averteerde" (aversie toonde), „waardeur dat sy geen aelmoesen kregen" . . .

In 1566 scheen 't morgenrood den dag te zullen baren. WILLEM, GRAAF VAN 's HEERENBERG, Heer van Bylant, Homoet, Hedel, Boxmeer, Ulft enz. enz. een telg uit 't oud-adellijk geslacht van Wassenaar, man van hooge geboorte en ambitie, sinds zijn huwelijk met MARIA van Nassau (2 Nov. '56) zwager van Prins Willem van Oranje, door zijn bezittingen de voornaamste van de Baanderheeren van Gelderland, was tot het Verbond der Edelen toegetreden. Hij bewerkte onder de invloedrijke mannen van dit gewest een gezamentlijk verzet tegen de Spaansche tyrannie en de invoering der inquisitie, en de Staten van Gelderland vroegen geloofsvrede, niet alleen voor de Augustijnschen, maar zelfs voor de Calvinisten.

Waar zoo de edelen voorgingen, volgde het volk. Aan Ds. Hermannus werd te Nijmegen een kerk ingeruimd.

---

[1]) Van Husselt, Kronijk op 't jaar 1576.

Jan Arents Mandemaker preekte, door zijn Zwollenaren geëscorteerd, te Hattem en te Harderwijk, waar de beeldenstorm de kerken schoonveegde. Ook te Arnhem liep telkens 't gerucht, dat een prediker van buiten zou optreden en de graaf van Megen wist maar al te goed, dat er onder de XLIV (de toenmalige vertegenwoordigers der gemeente) en zelfs onder de Magistraatspersonen heel wat hervormingsgezinden scholen. *a*) Dan ach — op eens is het met alle verwachtingen uit. ALVA komt. Ook te Arnhem komt hij en krijgt het bevel over de stad. (1567) Nu worden Magistraat en „gemeente" gezuiverd *b*) en wat niet gevlucht is, wordt vervolgd. Alva beveelt, al de ketters, die men machtig kan worden, binnen 24 uren naar 't schavot te brengen en ordonneert er bij: „gij kunt, eer sy uyt den stock komen, met een gloeient ijzer het voorste deel van hare tong so laten afbranden, dat sy nyet spreken en konnen" . . .

't Waren bange tijden, doch het goud verging in de vuurproef niet. CHRISTOPHORUS BAERBANDUS predikte nu hier dan daar en de geloofsmoed wies met 't gevaar. En eerlang daagde het jaar der hope, 1572. Toen scheen ook voor Arnhem de verlossing te naken. Graaf WILLEM VAN DEN BERG bracht een leger te velde en won bijna heel Gelderland en Overijssel voor den Prins. *c*) De bezetting

---

a) Op 14 Aug. zou gepredikt worden door een uitheemschen predikant. De stadhouder, die ruiters in de stad gebracht had en wachten liet waken — dreigde een scherp placcaat uit te vaardigen, doch de gecommitteerden Kempinck en Gerrit van Rijswijk bewogen hem, dit na te laten.

b) Willem van Poelwijk, Gerrit van Rijswijk, Cornelis van Omme en Dr. Reijnier van de Sande werden uitgestooten. Ook Willem Sluijsken, de stadssecretaris werd „afgesteld."

c) Willem Grave tot 's Heerenberg verscheen met Bernard van Merode zelf voor Doesburg en dit nam in de week voor Pinksteren Oranjes Watergeuzen

van Arnhem echter bedwong de woeling onder 't volk. Wel werden de monniken uit Clarendaal en Monnikenhuizen gejaagd en de kloosters geplunderd, doch een samenzwering om Arnhem van vier zijden in brand te steken, opdat in deze verwarring de Geuzen de stad mochten overrompelen, werd ontdekt en de wakkere waardin Truy Kaspers, die weigerde, hare vrienden te verraden, werd aan een staak geworgd. Ook buiten Arnhem keerde 't. Zutfen — door Graaf van den Berg ellendig in den steek gelaten — werd door de Spanjaarden ingenomen en op raad van een priester „om de eieren in de pan te kloppen, eer er kiekens van kwamen" werd bijna de geheele bevolking, oud en jong, in koelen bloede vermoord (1572). Ook Doesburg viel Barlaimont met zijn „Zwarte ruiters" in handen. En waar nu eerlang de tijdingen kwamen van Naardens bloedbad en Haarlems val en de gevangene Engelsche soldaten van de Mookerheide bij honderden in 't Sinterklaasgasthuis werden geborgen, daar scheen alle hope op verlossing van Spanje en Rome vergaan. *a*)

De Heere echter doet afgesneden zaken op aarde. Bij Alkmaar bleek de victorie begonnen te zijn, Bossu werd verslagen, Leiden werd ontzet. Alva was afgedropen en Prins Willem werd als souverein van Holland en Zeeland gehuldigd. De Raad van State aanvaart, waar de Requezens sterft, 't bewind, en onder den schrik der Spaansche furie komt op 8 Nov. 1576 de Gendsche Pacificatie tot stand, waarbij Heer Otto Canis Gelderland vertegenwoordigt.

---

in. Ook Zutfen werd door hen bezet. Vgl. Almanak van Doesburg 1880 en Mr. C. W. Vock, Adam Huygens Beschrijving van . . . de stad Doesburg bl 129.

a) In dit jaar werden Gosen-Schijthuys-veger (s. v. v.) en Jan Reyntkens te Arnhem gericht als verraders. Arnhemsche oudheden II 157. Eenige huizen werden geconfisceerd. o. a de Sandberch met de peppelenboomen, daarom staande aan de Kraan.

Alle Nederlandsche gewesten verbinden zich om het Spaansch geweld te stuiten. Nu is het met de geloofsvervolging uit. De Staten van Gelderland huldigen als Gouverneur der Provincie een vurig Calvinist, JOHAN GRAAF VAN NASSAU, een jongeren broeder van Prins Willem van Oranje — 2 Juni 1578. En op zijn beê ontving de nu om een bearbeider roepende akker zijn bebouwer in JOHANNES FONTANUS.

HOOFDSTUK II.

DE WELTOEBEREIDE ARBEIDER.

In het dorpken Zoller in het Gülikerland werd in 1545 een knaapje geboren, dat velen ten rijken zegen zou zijn. De ouders waren, om met den geschiedschrijver Baudartius te spreken: „seer eerlicke, vrome, godsalige en ook wèlhebbende menschen." [1].) Engelbert Puts schreef zich de gelukkige vader en zijn zoontje werd JOHANNES gedoopt. Eerlang te Emmerick ter school gezonden, toonde de knaap een kostelijken aanleg, en spoedig verwierf zich de jongeling den toegang tot de Hoogeschool van Heidelberg, waar Prof. Zacharias Ursinus de H. Godgeleerdheid doceerde. Deze, ziende „het cloec verstand en sedig wesen, dat van kindsbeen op hem geweest is", werd den jongen Puts een vaderlijk vriend. Eens toen deze zich Johannes Puteanus schreef — naar de zede dier dagen om de familienamen te verlatijnschen — sprak Ursinus: „Men weet hier van geen

---

[1]) Baudartius. Gedenkwaardigste, soo kerckelicke als wereltsche Geschiedenissen, VII boek bl. 12 v. v.

putten; hier zijn *fonteinen*; gij zult uit de heilfontein der Heilige Schrift drinken en anderen daaruit te drinken geven; heet daarom FONTANUS.

Dit woord wàs profetie en heeft Johannes zijn levenstaak gewezen. Hij heeft zich dezen eernaam waardig gemaakt!

Met ijver studeerde hij in „domo sapientiae" wijsbegeerte en „Grieksche en Hebreeuwsche spraken," doch voornamelijk wierp hij zich met hoofd en hart op de Theologie, en zoozeer werden zijne studiën gezegend, dat hij reeds op drie en twintig jarigen leeftijd zijn graad *a*) verkreeg en tot het predikambt te Neuhaus ofte Nieuwhuizen in de Pfalz werd beroepen (1568.) Hier werd hij — volgens Baudartius — ook daarenboven „tot het Professorambt verordineerd," welke „ambteren hij ettelicke jaren lanck met grooten lof, met eere ende met groote stichtinge bedient heeft." [1])

Doch niet voor Duitschland, voor Nederland had hem de Heere verordineerd. Daarom moest deze arbeid afgebroken worden en een gansch nieuwe weg ontsloten. De vrome keurvorst Frederik III stierf en zijn eerstgeboren zoon en opvolger was een harde Lutheraan, die er zijn levenstaak van maakte om af te breken, wat zijn vader naar Geneefsch model had gebouwd. *Cujus regio, illius religio.* Alle professoren en predikanten werden afgedankt en verdreven en ook Fontanus werd van zijne ambten beroofd.

Waar nu heen? Keurvorst Frederik had nog een twee-

---

a) Staats Evers meent van doctor theologiae; dit bleek mij echter nergens, ook niet uit de woorden van Baudartius.

[1]) Baudartius a. w. VII, p. 12.

den Zoon, vorst **Hans Casimir**. Deze bleef bestendig bij de Gereformeerde confessie. Hij was Fontanus' vriend en onder zijn bescherming zette zich de in zijn loop gestuite als ambteloos burger neder te Frankendaal. Nu kwam het hem heerlijk te stade, dat hij van zijne ouders middelen geërfd had, genoegzaam om een huis te bouwen en stil te leven, wachtend op den weg des Heeren.

Eerst scheen het, dat te Groot-Bockenum de fonteinen weer in werking zouden komen, *a*) doch — geheel anders liep de weg des Heeren.

Het jaar 1577 was aangebroken. De Staten-Generaal hadden niet opgehouden om vorst **Casimir** te smeeken om toch de benarde Nederlanders te hulp te komen met een leger Duitsche knechten en koningin Elisabeth had hiervoor eenige duizenden veil. Eindelijk besloot de Pfalzgraaf het aangeboden opperbevel te aanvaarden. Hij verzamelde een leger van 5 tot 6 duizend ruiters en voetknechten en was eerlang gereed, den tocht te wagen.

Nu begeerde vorst Casimir een hof- en veldprediker meê te nemen. Verschillende predikanten werden hem voorgesteld. „Doch als hij lette op geleerdheid, gaven, lichaamskracht en leeftijd," vond hij niemand geschikter dan de nu 33 jarige Johannes Fontanus. Zoo werd deze verkozen en hij bewilligde om aan de zijde van zijnen hoogen vriend en beschermer de gevaren van een krijgstocht in de Zuidelijke Nederlanden te doorstaan en vorst en leger te bedienen het Woord van God.

In Juni 1578 kwamen de „Casimirsce ruiters" aanrijden

---

a) „daerna is F. van den Doorluchtigsten vorst Casimir in eygener persoone goet gekent en aengenomen tot Leeraer der Gemeynte te Groot-Bockenum." Baudartius.

[1]) Baudartius a. w. VII 12.

zonder commissarissen, *a*) tot angst van de stedelingen en tot verderf der landelijke bevolking. Hertog Casimir zelf volgde en werd vriendelijk verwelkomd. Hij zou een verlosser worden — naar men verwachtte en ook hij zich inbeeldde — van het zinkend Nederland. Helaas! hij heeft niet veel goeds uitgevoerd. Doch voor Arnhem is zijn komst van de grootste beteekenis geworden, omdat met hem meê kwam om hier te blijven, de rechte en weltoebereide *arbeider*, waarom de akker riep, onze JOHANNES FONTANUS.

HOOFDSTUK III.

TWEE VRIENDEN, ELKANDER WAARDIG.

Een lieflijke weldaad Gods mag het zeker heeten, als de Heere voor een zwaren arbeid twee werktuigen tegelijk toerust en aanwendt; als twee mannen, elkander waardig, in heerlijke eendracht de handen aan het werk slaan en den kloeken schouder zetten onder den last. Dat lieflijke schonk de Heere ten opzichte van Gelderlands bevrijding en reformatie. Schier tegelijk bracht God te Arnhem Graaf JOHAN VAN NASSAU en Ds. JOHANNES FONTANUS en deze twee zouden voortaan echte vrienden zijn en althans de eerste jaren elk van zijn plaats uit en el-

a). Baudartius en op zijn voetspoor Staats Evers — zegt, dat Casimir reeds in 77 hier te lande met zijn leger verscheen. Uit de stukken der landzaken van pres v. Hall, op 't prov. archief, door mij geraadpleegd, blijkt, dat eerst in Juni 1578 de Casimirsche ruiters opdaagden en op den Quartierdag te Arnhem in Juli '78 wordt besloten, de Casimirsche officieren te beschenken met wijn en zilver. Dat dit leger Arnhem binnentrok, is een te naïve voorstelling van S. E.

kaâr tot steun en troost arbeiden aan de schier bovenmenschelijke taak: het Hertogdom Gelderland en de Graafschap Zutfen te herscheppen uit een deels alsnog Heidensch, deels Roomsch, innerlijk machteloos en van buiten door overmachtige vijanden bedreigd wingewest van Spanje tot een krachtige, vrije, bloeiende, in zijn kern Calvinistisch-protestantsche Provincie der Vereenigde Nederlanden.

Graaf JAN kwam hier het eerst. Hij was een waardig broeder van den Prins. In beleid streefde hij hem op zij, in godsvrucht overtrof hij hem, in toewijding, althans voor een tijd, evenaarde hij onzes Vaderlands Vader. Graaf JAN was een man van het *ora et labora*. Laat me u, om hem te doen kennen, een blik doen slaan in een vertrouwelijken brief, waarin hij u doet lezen in zijn edel hart. In zake den vrijheidskrijg schreef hij eens aan een zijner broeders:

„Vermaan toch degenen, die u raad vragen, tot *boete*, *bekeering* en *gebed*; dat zij aan God de zaak toebetrouwen, *op Hem alleen hun hoop stellen* en *niet* op menschen. Het zijn waarlijk zaken, waarbij *aanhoudend gebed* en *ijverige voorziening* onmisbaar zijn." [1])

Graaf JAN was door een edelen vader en een innig vrome moeder opgekweekt in de Evangelische leer en daarna was te Wittenberg zijn geest gevormd even degelijk als vroeger op den Dillenburg zijn gemoed. Daarbij bleef hij vrij van den echt Lutherschen afkeer van de „Sacramentarissen" en bood eerlang aan onderscheiden vluchtelingen uit de Nederlanden (hoewel ze de stellingen van Calvijn boven die van Meester Maarten huldigden), toen de dreigende scha-

---

1) Groen van Prinsterer, Archives de le Maison d' Orange-Nassau. Wij cursiveerden.

duw van Alva hen in ballingschap dreef, een schuilplaats in zijn gebied Nassau-Siegen, waarover hij sinds 1559 als een echte Landsvader regeerde. En hij deed meer. In 1568 verpande Graaf JAN goederen en heerlijkheden om Oranjes inval mogelijk te maken; zelfs zijn zilver en de kleinoodiën zijner moeder beleende hij, om met tonnen gouds Oranjes hand te stijven.

Ook na mislukking dezer tochten stond de Graaf van Nassau-Siegen in Duitschland de zaak der opgestane Nederlanden met grooten ijver voor, en in Oct. 1577 ging hij te Keulen scheep, stapte te Dordrecht aan wal en reisde naar Antwerpen door om bij te wonen de Staten-Generaal, aldaar vergaderd. Aartshertog Matthias belastte hem met een gewichtige zending aan den Bisschop van Keulen en — aan de Staten van Gelderland. Hierdoor leerden elkander persoonlijk kennen de mannen, die later onder samen- of tegenwerking heel wat samen zouden doorleven. Van deze zendingen keerde Graaf JOHAN tot zijne Staten terug. Doch het verblijf aldaar duurde slechts kort. Hoewel — gelijk wij in 't eerste hoofdstuk zagen — Graaf Willem van den Berg aanvankelijk beloofd had iets te zullen worden voor de bevrijding dezer Landen van inquisitie en Spaanschen dwang, en hij zelfs de Gereformeerde confessie openlijk had beleden, was zijn geloofsmoed bij den eersten tegenspoed ingestort, zijn onbekwaamheid zoozeer openbaar geworden, dat de Calvinistisch gezinde mannen en met hen alle ernstige patriotten, die voeling hielden met den volksgeest onder de burgerij — hem ook toen hij zijn begeerte te kennen gaf om als Stadhouder van Matthias te worden verkozen, niet aandurfden en er op uit waren om liever dan den Graaf van 's Heerenberg, Graaf JOHAN VAN NASSAU tot Gouverneur

van Gelderland te bekomen *a*) en ze wisten het zoover te brengen, dat Aartshertog Matthias en de Staten-Generaal JOHAN benoemden. Matthias teekende zijne commissie den 22sten Mei 1578 en den 2den Juni werd de Gouverneur van Gelderland te Nijmegen in den Landdag beëedigd. De oude archiefstukken, te Arnhem bewaard, behelzen allerlei bijzonderheden, die ons in staat stellen een levendig beeld van dezen Landdag te ontwerpen.

Op het antieke Valkhof zijn Gelderlands mannen van beteekenis vertegenwoordigd of in persoon bijeen. De drie Staten, de *Bannerheeren*, de *Ridderschappen* en de *Stedevrienden* zitten elk in de hun bestemde gestoelten der eere. Mr. Gerhardt Voet, der beiden Rechten doctor, gezant van Graaf Willem van den Berg, die 't zelf niet over zijn hart heeft kunnen verkrijgen, om op te komen, bekleedt den voorzittersstoel. Ook Dirk, Heer van Anholt en Bronkhorst, als Bannerheer van Baer, over wien we straks nader zullen spreken en de Baandervrouwe van Batenburch zon-

a) Blijkens ten provincialen archief berustende „Stukken van landzaken door den president van Hell" werd 11 Maari 1578 de Landdag te Arnhem geopend, waar de Ridderschappen en Steden saamvergaderden. Hier waren de HH. van Arnhem, de Bentincks, de burgemeesters van Arnhem Willem v Zuylen van Nijevelt en Gerrit de Greef, genaamd Erkelins, onze oude bekenden Gerrit v. Rijswijk en Otto Canis en vele andere Ridders, Burgemeesters en Raadsvrinden tegenwoordig. Elbertus Leoninus, toen gedeputeerde der provincie in den Raad van State te Antwerpen, zond een schrijven in en de Landdag besloot om Graaf Jan v Nassau van Matthias en de Staten-Generaal tot Stadhouder te begeeren. Tegen 14 April '78 hadden Cancelier en Raden een Quartierdag beschreven, waar we de beide burgemeesters van Arnhem terugvinden. Deze Quartierdag schreef aan Graaf Johan, dat hij toch „accepteeren" en „zich inheymisch begeven" wilde. Den 28 April besloot de Quartierdag om Graaf W. v. d. Berg aan te schrijven toch ten Landdage te willen komen en den heer van Doornweerd toch de Brusselsche Union te onderteekenen. Men ziet — de adel begon reeds te verflauwen.

den gezanten. *a*) Vrouwe Ermgard, gravin van Limburg en Bronkhorst, vrouwe van Stirum en Borculo en Baandervrouwe van Wisch en de Heer van Doornwerth hielden zich buiten schot. Eerstgenoemde zond een schrijven ter ontschuldiging. De tweede bleef weg zonder eenig teeken te geven. Vanwege de Generale Staten zijn tegenwoordig de Markies van Bergen, de vermaarde Leoninus en de pensionaris van Yperen. Leoninus houdt een heerlijke en bewegelijke rede, aanleggend aan de harten den nood des tegenwoordigen tijds. Op den avond van den 1sten Mei arriveert Graaf JOHAN. Gedeputeerden uit de 3 Staten heeten hem welkom aan boord en geleiden hem naar het hem bereide logement „in 't Hert" „op den cruys" . . . o, droef profeteerende namen! Twee dagen later verschijnt zijn Hooggeborene in den Landdag. De president heet hem welkom; de secretaris van Nijmegen Mr. Joh. van den Have leest den eed en JAN VAN NASSAU zweert houw en trouw aan zijn nieuw Gouvernement. Buiten „op den cruys" voor de „gemeente" herhaalt de Stadhouder zijn eed, waarna een der Nijmeegsche Heeren heel den landdag onthaalt aan zijnen disch.

Volgens zijnen eed moet de Stadhouder 't gewest regeeren in samenwerking met Gedeputeerde Staten. Onder deze is nu nog Heer OTTO CANIS, Arnhems burgemeester, die eerlang Graaf Jans tegenstander zal zijn. Ook heer CAREL VAN GELDER is een der Gedeputeerden en deze blijft des Graven vriend.

Nu gebeurt er iets kostelijks. De Ridderschappen presenteeren in groote getale op 't Hof gereede penningen, gouden ketenen en kleinoodiën, bij manier van leeninge,

---

a) Jacob van Ommeren, goed Calvinist, was gezant des Heeren van Anholt.

de Bannerheeren en Hoplieden volgen dit voorbeeld en bieden samen 3000 carolusguldens aan en de nieuwe Stadhouder leent van den Pfalzgraaf (onder borgtocht van eenige aanzienlijken) voor Gelderlands bevrijding vijfentwintig duizend gulden, al moet hij er zijn heerlijkheid Siegen voor verpanden. *a*)

Na 't scheiden van den Landdag reisde zijne Genade naar Antwerpen. Hier zag hij de noodzakelijkheid n van een *Naarder Unie* voor de Noordelijke provinciën en dadelijk begon hij maatregelen te nemen om hiervoor de gemoederen te winnen. Reeds 14 dagen na 's Graven inhuldiging had te Arnhem een vergadering plaats van gezanten van Utrecht, Overijssel en Gelderland. Amptman VAN OMMEREN bepleitte hier de noodzakelijkheid om, waar die van Henegouwen wellicht zich met den hertog van Anjou zouden vermengen en zich van de Gendsche Unie separeeren, tot eenige nadere verbinding van Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht, Gelderland en Overijssel te komen. Ook Everhard van Reidt, 's Graven nieuwe secretaris, ried hier de vergaderden ten beste. Doch de Gelderschen, met OTTO CANIS aan 't hoofd, waren zeer „teruggetrokken.' — Eerlang bleek het, dat de Bannerheeren er eenparig tegen lagen, de steden zeer aarzelend zouden toetreden, doch dat de Ridderschap, vooral omdat het platte land telkens verwoest werd door vijandelijke troepen, en nadere eenheid in de militie onmisbaar bleek, er zeer voor ijverden.

---

a) Onder de borgen waren Pelgrim van den Grinthuis, Rechter van Arnhem en den Veluwezoom, Alexander Bentinck, Carel van Gelder en Jacob van Ommeren, nu of straks burgemeester van Arnhem, Frederik van Marhulsen, krijgsraad, Johan en Cornelis van Gendt. c. f. Nijhof, Bijdragen I, bl. 106 v. v.

Zoodra 't hem mogelijk was *a*) keerde Graaf Jan naar Gelderland terug. Tot den Magistraat van Arnhem was het verzoek gekomen om het oude stadhoudershof, op 't zuiden van de Groote Markt gelegen, dat in desolaten toestand verkeerde, bewoonbaar te maken en iets werd er aan verholpen. De Graaf betrok het en — den Roomschen priesteren ten spijt, doch den Hervormden tot onuitsprekelijke vreugde — liet de Graaf er op Zondag en door de week godsdienstoefening houden met open deuren. Daar de zaal te klein bleek om de belangstellende menigte te bergen, kwam men samen op het voorplein onder een overdekte gaanderij en toen de stroom nog grooter werd, hield men herhaaldelijk prediking in de open lucht op het welbelommerde marktplein. *b*) Ongetwijfeld predikte in deze dagen Hendrik Wipperford, waarschijnlijk een man van singuliere gaven, die eerst hoefsmid geweest was, maar nu den hamer opnam, die de steenrotsen te morsel slaat. Naar 't lichaam zwak, gaf hij wat hij had, op haar dringend aanhouden, der gemeente. *c*)

Deze vergde echter grooter krachten en rijker gaven. En ziet — daar verschijnt nu in 't gevolg van hertog Casimir de veldprediker Johannes Fontanus, die in Emmerick opgevoed, het plat-Duitsch machtig is, dat aan 't plat-Geldersch zóó nauw verwant is, dat ieder hem gemakkelijk

---

a) 19 Juni was blijkens de „stukken van landzaken" zijne Genade nog te Antwerpen.

b) Zie Nijhof, Levensschets van Jan v. Nassau, Geldersche Volksalmanak 1850.

c) In de acta van de Synode van Arnhem, gehouden 11—14 Nov. '79 staat: „Demnach Henricus Wipperfordius swakheid seines Leibs und gemutz zu Arnhem nyet hat konnen dienen, wie er doch dykmaal und lange gebetten worden, hatt man ihm seine bruderlichen abscheit und testimonium Synodi auff sein vilfaltiger begheren mitgedeilt."

verstaat. Omdat de Pfalzgraaf JOHAN CASIMIR op last van Koningin Elisabeth met meer krijgsvolk aangekomen was, dan 't accoord met de Staten-Generaal behelsde, aarzelden deze op aandrijven der Henegouwsche partij, die liever den hertog van Anjou met Fransche hulptroepen aannam, de benoodigde gelden — toch schier onvindbaar — toe te zenden! De Hertog op zijn beurt weigerde om zijn troepen te monsteren en door te trekken, eer de penningen zouden zijn ontvangen. Dit gaf oponthoud, een ware ramp voor de arme huisluiden in den omtrek, die allerlei moedwil en berooving hadden te verduren van de morsige en gulzige Duitsche ruiters en knechten. Doch dit opende FONTANUS de kostelijke gelegenheid om evenals in onderscheidene andere Geldersche steden ook te Arnhem herhaaldelijk op te treden in de bediening des Woords. En o, hoe hingen de scharen aan deze gewijde lippen! Ook graaf JAN luisterde met zielsgenot. Waarlijk, hier ruischten fonteinen vol van geestelijke wateren, springende tot in het eeuwige leven. Ook in zijn voorkomen had de veldprediker iets, dat aantrok. Het gelaat was wel echt-Duitsch breed en vet en de arme rossige wenkbrauwen braken slechts eenigermate het volle aangezicht; ook is de neus breed en groot, doch een fraaie, in twee punten uitloopende, keurig onderhouden baard geeft iets aristocratisch aan zijn voorkomen en zijn kleine oogen stralen zonneschijn uit. Nu fonkelend licht. Dan zachter glans. Me dunkt, ze straalden den broederen in het hart. Iets schalks tintelt er in, doch de hoofdindruk van dit open gelaat is kalme beslistheid en vriendelijke goedheid en trouw.

Een latere vriend [1]) schreef onder 't portret van Fontanus

---

[1]) Prof. Fontanus te Harderwijk cf. Baudartius a. w. VII.

een latijnsch vers, waarin hij opmerkt, dat Fontanus, dien de vroomheid als een vader en de wetenschap als beschermer eerde, zulk een aanminnig gelaat bezat, dat het niet alleen van vriendelijkheid straalde, als zijn volkje hem zag onderwijzen in gezelligen kout, maar zelfs als men hem hoorde vermanen in de moeilijke twisten, waaraan eerst in den Roomschen, straks in den Remonstrantschen tijd zijne dagen zoo jammerlijk rijk waren *a*).

Kalme kracht — ziedaar 't geheim van Fontanus' invloed. En zijn levensleus vertolkt u haar bron: Ze luidde: JEHOVA REGNAT. De HEERE regeert.

Dit vast besef schonk hem kalmte bij arbeid, vrede bij strijd, gemoedigheid bij teleurstelling, gematigdheid bij victorie. En dit woord bleef zijn leus in leven en in sterven.

FONTANUS en Graaf JAN. Twee Duitschers. Verlossers als van boven gezonden tot een om eigen verlossing uit te werken te ellendig volk. Twee Calvinisten in hart en nieren. Doch de een Staatsman; de ander Bedienaar des Woords. De een straks door een verdrietig humeur soms onhandelbaar. De ander altoos *fortiter in re, suaviter in modo.* Even vriendelijk bescheiden in den vorm, als krachtig in de zaak. Twee Christenen, doch de een eigen huiselijk genot en leven meê beoogend. De ander onvoorwaardelijk zijn leven verliezend. Graaf JOHAN was een groot man in afkomst, in bekwaamheden en daden. FONTANUS

a) Quem pietas patrem, Musae agnovere patronum
Talis gaudebat vultu Fontanus amoeno.
Sive illum laeto vidit sermone docentem,
Sive perorantem duris Ecclesia rebus.
Et nunc, quem Virtus vivum, pietasque probatum
Omnibus exhibuit, defunctum ad sidera tollit.

een groot karakter. En toch – graaf JAN's nagedachtenis wordt alom en hoog geëerd, FONTANUS is door zijn vrienden vergeten en wordt door de kinderen zijner Roomsche of Remonstrantsche tegenstanders nog altoos met laster en hoon vervolgd. Dit laatste is echter een bewijs voor zijn volkomen principieelen, in zijn vrucht de eeuwen verdurenden arbeid. Niet de schitterende Vorst JOHAN, maar FONTANUS heeft op het Geldersche volk zijn stempel gezet; dat van een kalmen, doch onverzettelijken; ietwat loggen doch stil doorwerkenden; ietwat stijven doch goedhartigen Calvinist. Deze beide mannen echter waren in den grond dragers van één groot beginsel en deelgenooten aan eenzelfde leven en daarom, elkaar waardeerend, trouwe vrienden. En hun samenwerking is voor Gelderlands Volk en Kerk geweest een onvergetelijke weldaad Gods.

HOOFDSTUK IV.

DE REFORMATIE TER HAND GENOMEN.

„Hertog CASIMIR leen ons uw veldprediker!" Zoo smeekten de Arnhemsche Gereformeerden. Zoo drong en dwong Graaf JAN. CASIMIR stond het toe, en JOHANNES FONTANUS werd bij leening predikant te Arnhem.

Baudartius verhaalt dit aldus: „als de gemeente te Arnhem zeer grootelijks begaan was om een Gereformeerden leeraar te bekomen, zoo heeft de welgeboren Grave JOHAN VAN NASSAU de behulpzame hand der kerk tot Arnhem zóó getrouwelijk geboden, dat Ds. FONTANUS, meermalen zeer ernstelijk daartoe verzocht en gebeden zijnde, eindelijk

---

[1]) Baudartius t. a. p. VII, 13.

met consent ende believen van den Pfalzgraaf, bij *leeninge* der kerke *Christi* te Arnhem is toegestaan."

En dan verhaalt de Meester der Memoriën verder:

„Doch zijne stichtelijke gave van prediken en zijn godzalige omgang en dagelijksche conversatie zijn ieder van hoogen en lagen stande zóó aangenaam geweest, dat de gemeente met den Magistraat niet hebben opgehouden van solliciteeren en bidden, zoo bij D. FONTANO als bij zijne Vorstelijke Doorluchtigheid den Pfalzgraaf CASIMIRO, totdat zij hem tot *ordinaris*-kerkenleeraar binnen Arnhem hadden verkregen; alle liefhebbers der ware religie, ja ook eenigen, die dezelve nog niet toegedaan waren, God dankende, dat Hij hun zulk een eerlijken, godzaligen en welgeleerden Persoon in die bedroefde tijden had toegezonden."

En hieraan voegt Baudart deze mededeeling toe:

„Dezes godzaligen leeraars yver en lust om Godes kerke te Arnhem te dienen, is zoo in andere zaken, ook hierin gebleken, dat hij verlatende de delicate hofpartij en een tractement van duizend gulden 's jaars, den dienst der kerke te Arnhem heeft aangenomen op een tractement voor dien tijd van drie honderd gulden." *a*)

Als *datum* van intrede in zijn ambt als predikant van Arnhem noemt Ds. A. C. J. van der Kemp in zijn onlangs verschenen werk: *Kerkelijk leven te Arnhem* —

a) Cf. Stukken voor vad. hist IV 321 „Die Commendeur van St. Johans Cloister zal tot onderholt der Reformirten Kercken contribuiren 200 Daeler, XXX st. voor den Daeler gereeckent, unde die fryhe habitation voor eynen Predicanten in dem Cloester affdeylen unde dieselve repariren laten." 1 Oct. '81 beurde Fontanus zijn eerste kwartaal tractement van den „Scheffener," — in den nazomer van '82 werd hem de *wheem* ofte pastoorswoning in de Pastoorstraat ingeruimd. Staats Evers bl. 32.

5 Maart 1578. *a*) Deze datum kan onmogelijk juist zijn. Eerst op 2 Juni van dat jaar werd Graaf JOHAN stadhouder en Baurdartius verhaalt, gelijk we zagen, uitdrukkelijk, dat door 's Graven voorspraak Fontanus eerst bij *leening*, later als *ordinaris kerkendienaar* is verkregen. Maart zal wel *Augustus* moeten zijn.

Op het museum boven de waag te Arnhem ligt een oude prent, wier verbeelding verklaard wordt door het volgende onderschrift: „Anno 1578. De groote markt te Arnhem, alwaer grave JAN VAN NASSAU, uyt den Raadt komende, van eenige monnicken wert bespot ende uytgescholden, waerdoor de onroomschen gaende werden, die Sondags daeraan de priester, terwijl hij de misse dede, uyt de kercke joegen en de Hervormde leeraer klom op den predikstoel en deed de eerste predikatie." *b*)

En op 't prov. archief bewaart men de volgende merkwaardige aanteekening van den heer GERRIT SLUYSKEN, *secretaris* der stede Arnhem:

„Anno 1578 den 7/17 Septembris syn binnen Aernhem in de Minnebroederskerk *c*) de beelden om verre gesmeten ende is daerop de eerste predicatie van de Gereformeerde, de klokke omtrent acht à negen uren" — men was matineus in die dagen! — „dat geschied is daer de Rid-

a) ZWErw. kan zich niet herinneren, waar hij dien datum vond.

b) Ik heb niet kunnen ontdekken, waaruit deze gravure genomen is In Hogerberg en Perissin's historieprenten, welk werk op de Bibliotheek achter Marienburg is, komt ze niet voor.

c) Deze kerk stond in de *Broeren-straat* z. z., 't Sint-Nicolaaskerkje in de *Ketelstraat* o. z. 't Klooster was de vergaderplaats van den Landdag. De beeldenstorming was een krasse maatregel der Calvinisten. Dat de stadhouder hiertoe de vrije hand liet, blijkt uit 't feit, dat de soldaten meewerkten. Zoo toch staat in de *Stukken v. Landszaken* der Zutfenaren klacht:

derscap" — die sterk voor de Reformatie ijverde — „van 't Quartier tegenwoordig ende binnen de stadt naer gewoonte vergadert was."

„Den naem van den predikant onbekent zijnde, wierde door de banck genoemt *Hoefsmit*, in wiens predicatie mede gecomen is, uyt curieusheit, seecker Timmerman, mede Papist, die weder uyt de Predicatie gecomen synde, wierde van de broeders van St. Nicolaes gevraeght, *wat de hoefsmit al gepredict hadde,* die antwoordende seide: *hy heeft u sulcken nagel in den voet geslagen, die ghij in negen jaren niet weder er sult uythebben.*"

De overschrijver dezer leuke aanteekening — iemand uit de XVIII eeuw — teekent hierop aan: „Door velen wordt Ds. Fontanus gehouden voor dien predikant." 't Komt ons echter ongelooflijk voor, dat de naam van Hertog CASIMIRS veldprediker, zoo deze reeds in leen aan Arnhem was gegeven, of zelfs daar bevestigd was, onbekend zou zijn en dat over hem heer GERRIT SLUYSKEN in deze bewoordingen zou schrijven. Daarom denken wij liever aan HENDRIK WIPPERFORD, die wellicht voorheen 't schootsvel droeg, of aan Ds. CHRISTOPHORUS BAERBAND, die — naar we reeds mededeelden — in 't geheim als predikant te Arnhem werkzaam was vóór Fontanus. *a*)

Den 29 October van dit jaar 1578 was FONTANUS on-

„ons heeft groot wonder gedragen, dat men verstond, dat eenige der soldaten als borgeren in 't Minrebroeder Clooster gevallen en 't selve gespolieert, de beelden verwoest, oock de predicatie daarop gestelt hadden" Cf. ook Bor, Nederl. oorlogen II folio 60 verso. Ook de Groote Kerk kwam in gevaar, doch op verzoek van een commissie uit den Landdag stelde Z. G. nu orde op zaken.

a) Zie Navorscher 14e Jaargang bl. 187.

tegenzeggelijk herder der Arnhemsche gemeente. *b*) Toen toch vaardigde „J. FONTANUS, Dienaar des Woords van God", te Arnhem den volgenden bijna apostolischen zendbrief uit. *c*)

»*Allen waren christenen en liefhebbers, van wat stand, positie en beroep zij mogen zijn, wenschen wij genade, vrede en barmhartigheid van God door Jezus Christus onzen Heere!*"

»Geliefde Broeders en Zusters in den Heere Jezus Christus!

Wij achten het onnoodig, u alhier in 't breede uiteen te zetten, hoe hoog noodig zoowel voor de welvaart van ons lieve vaderland als voor de eere Gods en de uitbreiding van het Rijk onzes Heeren *Jesu Christu* de prediking van de zuivere leer des Evangelies is, nademaal dit allen verstandigen Christenen genoegzaam bekend is. Dewijl dit echter niet geschieden kan zonder wakkere, godzalige en geleerde Bedienaren des Woords, zoo hebben eenige wakkere en godzalige mannen" — van een Kerkenraad is nog geen sprake! — „die dezen hooggaanden nood en de welvaart des Vaderland ter harte genomen en overwogen hebben, het goed en raadzaam geacht om ettelijke geleerde en godzalige Dienaren uit Duitschland en andere landen te beroepen, welke nu en in toekomenden tijd in Gelderland, waar ze noodig en nuttig kunnen zijn tot den dienst en de opbouwing der kerken Christi, mochten ge-

---

b) Hans Casimir met zijn troepen verliet, om naar de Zuidelijke Nederlanden te trekken, Arnhems omtrek op den 26 Augustus. Blijkbaar was toen reeds de toezegging des hertogs tot vollen afstand van zijn veldprediker verkregen. Wie F. als zoodanig verving?

c) G. v. Hasselt deelt deze missive mede in Geldersch Maandwerk I, 20. cf. Staat Evers J. F. bl. 12, 13.

bruikt worden, hetwelk ook met raad en consent" — ziehier een eerste proeve van samenwerking! — „van den Hooggeb. Graaf en Heer JOHAN, GRAAF VAN NASSAU, etc. stadhouder van dit vorstendom Gelder en deze graafschap Zutfen, onzen genadige Heere, is geschied. Nademaal nu deze en gene leeraren reeds aangekomen zijn" — welk een voortvarendheid! — „en sommigen spoedig zullen aankomen en allen zich alhier te Arnhem vervoegen en er niemand is, die niet erkent, dat het onvriendelijk gehandeld ware, als men hen, die met groote kosten en moeite tot ons zijn gekomen en nog zullen komen, niet zou onderhouden, en wij nog dezer tijd geene kerkengoederen in handen hebben, waarvan we dit doen konden en daartoe ook onze gemeente nog te gering en zwak is om deze kosten, die voor de gemeene welvaart dezer Landen gemaakt worden, alleen te dragen, — zoo heeft ons de hooggaande nood gedrongen, ons tot onze naburen, geloofsgenooten en medeliefhebbers des gemeenen Vaderlands te wenden. Daarom bidden wij U en allen vromen christenen om des Heeren Jesu Christi wille, dat ze hun milde hand mogen openen en hier de kerk te Arnhem te hulp komen en haar bijstaan, opdat de kerk-dienaren, die ten nutte en welvaart des gemeenen Vaderlands beroepen zijn en aankomen, alhier mogen worden onderhouden ter tijd toe, dat ze naar andere plaatsen mogen gezonden en aldaar bevestigd worden. Gevolgd worde in dezen het voorbeeld der godzaligen, die ten tijde van Christus, toen de Hoogepriester, Schriftgeleerden en Farizeeërs de tienden en alle andere kerkegoederen vraten — *sic!* — den Heere Christus en zijne apostelen van hunne eigene goederen hebben onderhouden. Voorts zijn wij genegen om niet alleen door het genotene u te dienen, maar ook van voornemen om,

zoodra God ons kerkegoederen ter hand stelt, een iegelijk, wat hij hiervoor heeft bijgedragen met dankzegging terug te geven. Alleenlijk, dat ge ons in deze omstandigheden de behulpzame hand biedt, hetwelk dienen zal ten nutte en tot welvaart van het gemeene Vaderland, tot verstoring van het rijk des duivels en tot oprichting en vermeerdering van het Rijk van onzen Heere Jezus Christus, die ook dit niet onbeloond zal laten, gelijk Hij beloofd heeft in Matth: „Die een profeet ontvangt in den naam eens profeten, die zal eens profeten loon ontvangen."

De eeuwige en almachtige God en Vader, die rijk is over allen, die Hem aanroepen, vervulle u met al den rijkdom zijner genade en vermeerdere in u zijne gaven door Jezus Christus. Amen."

Uit dezen immers ook in vorm zeer schoonen Zendbrief spreekt het echt Calvinistisch hart.

Hoezeer nog nauwelijks een gedulde secte, doen ze hun *recht* gelden op den eernaam *de ware kerk* en dies op de kerkelijke goederen. Ze hebben ook goede hope, dat ze deze zullen bekomen. Het Calvinisme voelt in dit schrijven zijn innerlijke levenskracht en levensdrang. Alle kerken moeten tot reformatie gebracht. Arnhems Calvinisten zijn niet tevreden, nu ze zelf maar een gewenschten leeraar hebben. Neen — *al Juda's steden moeten herrijzen uit het stof*!

Treffend toont ook in dit schrijven Fontanus, hoe hij met een *„rucksichtlose Hingabe"* zich gewijd heeft aan zijn nieuw v a d e r l a n d. Deze man is geen vreemdeling meer. Hij is Nederlander. Evenals de Nassau-vorsten met Oranje aan 't hoofd. Voor dit nieuwe vaderland hebben ze overgegeven hun gansche ziel.

Om dit Vaderland gaat het hun. Niet methodistisch om de enkele zielen. Neen, voor Land en Kerk roept heel hun hart. En deze twee zijn hun een. De opstand, begonnen als nationaal protest tegen het vertrappen der privilegies door uitheemsch geweld, is hun de heilige strijd voor het geloof. Beter nog dan Willem van Oranje zien ze in, dat wat Roomsch blijft, reeds terughunkert naar verzoening met den Koning, en dat alleen die mannen, die voor de keuze staan tusschen het zwaard der bevrijding en de houtmijt der verdelging, de zenuw van den oorlog zijn. Daarom is het hun streven om de Roomsche Hierarchie te vernietigen en de Gereformeerde Kerk alom tot openbaring en tot heerschappij te brengen en dit vooral ook door de medewerking van de overheid. 't Calvinisme is van huis uit politieke partij. De antieke Calvinisten leefden in den gedachtengang, dat de overheid als Dienaresse Gods de kerk, (dat was hun het geheel der gedoopten, dat niet den Paus, maar Christus toekwam), verhinderen moest in de afgodische superstitiën van Rome zich Gods toorn op den hals te laden en moest dwingen om naar de zuivere kerkenorde te dienen den Christus Gods. Dan alleen zou er voor 't benarde Nederland een dageraad der verlossing zijn. Dan alleen Gods gunst deze Landen met vrijheid, vrede en voorspoed benedijen. In dezen gedachtengang heeft ook FONTANUS rusteloos geijverd, totdat met hulpe van Staten en Magistraten heel Gelderland, in al zijn steden en dorpen geworden was een beslist onroomsch en beslist Gereformeerd gewest.

Gebruikten dus de antieke Calvinisten naar art. 36 hunner Confessie uit principe het zwaard der overheid — om het rijk van den antichrist te gronde te werpen en het Ko-

ninkrijk Gods te vorderen — der kerkedienaren eigen wapen was het Woord. Ze predikten onvermoeid, vurig, geweldig. Ook FONTANUS preekte des Zondags twee malen en dan nog schier elken dag in de week. Deze preeken waren geen kunstgewrochten. Ook geen gemoedelijk gekeuvel. Evenmin schokkende boetpredikatiën. Zij gaven in letterlijken zin B e d i e n i n g d e s W o o r d s. 't Waren analytische bijbeloefeningen in polemischen toon met practische toepassing der ontwikkelde waarheid. Heur hoofddoel was om de Goddelijke waarheden, in de H. Schrift geopenbaard, den volke in te scherpen, het den Bijbel goed te leeren lezen en het te brengen in den gedachtengang van het genade-Verbond, als welks groote weldaad onvermoeid werd voorgesteld de rechtvaardiging uit vrije genade door 't geloof alleen en welks Godverheerlijkende vrucht moest zijn een ernstig en Godzalig leven.

Om het volk op te voeden in deze kennis der „waarheid, die naar de Godzaligheid is", behandelde FONTANUS in vervolgpreeken geheele bijbelboeken. Hij zal wel met den brief aan de Romeinen begonnen zijn. Later preekte hij het geheele Evangelie van Mattheus door en daarop den ganschen profeet Jesaja. In later jaren bood hij aan, ook de Openbaring te behandelen, doch dat vond — gelijk we straks zien zullen — de Magistraat minder gewenscht.

Door dit prediken werd de publieke opinie omgezet. Rome's dwalingen werden als geheel onschriftuurlijke en God onteerende dwaasheden aan de kaak gesteld; de autoriteit der H. Schrift werd ingedrukt in de conscientiën, en de overblijfselen van het heidensch leven werden streng beteugeld en scherp bestraft. En bij den dienst der predikanten kwam, zoodra de kerk geïnstitueerd was, de vermaning der ouderlingen en de

censuur eener scherpe kerkelijke discipline, terwijl de overheid hoe langer hoe ijveriger meêwerkte om den kerkedienst te onderhouden en al wat paapsch was uit te roeien.

Graaf JAN bood hiertoe een krachtige hand. Allereerst moesten de onbetrouwbare, meest uitheemsche Roomschgezinden van hun posten in bestuur en rechtspraak verdreven. Reeds voor zijn huldiging hadden „gedeputeerde der Landscap" aan hem geschreven, „dat V. G. sal helpen afschaffen alles, wat bij den Canceler ende Raden tegen de privilegiën, vryheden en allen wel hergebrachten gebrucken van den Lande is voorgenomen. Oock een ge nadig inzien te dragen, dat Lantzaten tot Canceler en Raden en officieren aengestelt en den uytheemschen geprefereert mogen werden". Zelfs had hij gezworen in deze richting te sturen. Nu, de nieuwe stadhouder was volkomen bereid, krasse maatregelen tot fnuiking van den antinationalen Roomschen invloed te nemen.

Op 23 Juni moest al wat geestelijke, monnik of canunnik was, hem trouw zweeren en — hoe ongaarne dan ook — ze deden dit.

Den 18 Augustus '78 schreef de nieuwe stadhouder — zonder van Cancelier en Raden te reppen — den Landdag uit tegen den eersten September. En — de Heeren kwamen bijeen.

Deze Landdag te Arnhem moet — blijkens het beklag van den Stadhouder in een brief aan het hof *a*) — heel veel weg gehad hebben van een Poolschen Landdag. „De een

---

a) Zie J. A. Nijhoff, bijdragen voor vaderl geschiedenis en oudheidkunde, II. bl. 172.

kwam froe, de ander spaet." Iedereen schreeuwde door een ander heen. Niemand wou een ander grondig verstaan. Op aanstichten dergenen, die het met 't Vaderland niet te best meenden, werden allerlei private zaken en dingen, die heelemaal buiten de orde waren ingemengd en de hoofdzaken, waar men eigenlijk om samenkwam, werden tot 't einde van den Landdag, ja van den eenen Landdag tot den anderen verschoven.

't Liefst vergaderden de Bannerheeren, de Ridderschappen en de Stedevrienden maar afzonderlijk en ook de Quartieren raadpleegden telkens „apart" en telkens bleek het „zooveel hoofden, zooveel zinnen."

Ditmaal nu kwamen van den eersten tot den 4den Sept. allengskens de Staten bijeen. Den 5den kwam Z. G. aan met een lijfwacht onder bevel van den heer van Hohensaksen. De Magistraat van Arnhem had het niet op dit kettersch soldatenvolk en wenschte hen in te kwartieren op „de Crane", toen een voorstad buiten de Rijnpoort, doch Graaf Jan bracht ze meê binnen.

Dadelijk kregen de H.H. het verzoek om op 't Hof te verschijnen en nadat ze hunnen Gouverneur hadden verwelkomd, hoorden ze van hem het *agendum* voor dezen Landdage. Bovenaan plaatste de Stadhouder: 't beramen van maatregelen om Rennenberg, die Deventer belegerde, te helpen, de vijandelijke ruiters, die zich in die veste genesteld hadden te verjagen. *a*) Punt 2 was het op orde

---

a) Zie de levendige beschrijving van 't beleg en de innemirg van Deventer 2 Augustus — 20 Nov. 1578 bij van Meteren, Nederl. Historie VIII folio 147. Evert van Wageningen, Veit Raschorn en Gerrit de Jonge commandeerden de Geldersche vendels Ook Seyno van Dort, drossaert van Zutfen, hielp dapper meê.

brengen der regeering, punt 3 handelde over de generale middelen en punt 4 over het uitvaardigen van een *religievrede.*

De Heeren togen naar het klooster en maakten des beraadslagens niet weinig. De meerderheid echter wilde de generale middelen niet inwilligen, de steden niet sterken, een religievrede niet toelaten. 't Scheen wel, dat met name „de Magistraten, die nog van den Koning gesteld waren, een Koningshart hadden."

Den 7den Sept. deed de Stadhouder het voorstel om — naar zijn huldigingseed — de leden van het Hoog Gerechtshof, mitsgaders den Kanselier, die nog van 't oude regime waren, af te zetten en „eenige goede Patriotten, zoo van adel als anderen, daartoe bekwaam synde", tot Raadsheeren te benoemen. Tegelijk drong hij aan op 't uitvoeren van een Religievrede, waarbij den Gereformeerden enkele kerkgebouwen zouden worden afgestaan.

Deze voorstellen wekten de heftigste beroering. Onder aanvoering van heer Otto Canis kantten de steden zich tegen dit ingrijpen in de rechten der Hooger Overheid aan en ook een *godsdienstvrede* achtte men onbestaanbaar. Graaf Jan vond echter steun bij Floris I, graaf van Culemborg, bij Nicolaes Vijgh, ambtman der Neder-Betuwe, en zijn collega der Over-Betuwe Carel van Lynden, bij Barthold van Gent, heer van Loenen, en anderen ons reeds bekend. Ondanks 't protest der steden besloot de Reformatorischgezinde partij om door te tasten. De stadhouder liet de Kanselarij sluiten en verzegelen, het huis van den griffier bezetten en de Romp-Landdag, al was 't dan „op eigen ban en boete", ontsloeg de *Albanisten*, en maakte eene nominatie voor nieuwe Raadsheeren op, (25 Sept.) waaruit de Stadhouder Adolf van Goor tot Coldenbroek, Dr. Gerard Voet, Dr. Reinier van de Sande, Barthold van Gent,

Heer van Loenen, JACOB VAN HEECKEREN en OTTO van Apelthorn tot Persinghen benoemde, terwijl aan den ouden Raadsheer Mr. JOOST VAN CRANEVELT tijdelijk 't Kanselierschap werd toevertrouwd; doch deze Heerschap maakte zich eerlang uit de voeten *a*). Den 16/26 Februari des volgenden jaars werden de gekozenen, ondanks de pogingen van MATTHIAS, die op bitter beklag der afgestelden als Bemiddelaar zocht op te treden en ondanks het ijveren veler Baanderheeren en Stedevrienden, — die op den Landdag in '79 de herstelling der Albanisten eischten — geinstalleerd en eerlang (20 April '80) aangevuld met de waardige patriotten ALEXANDER BENTINCK, ALBERT VAN BOINENBURG, genaamd Hondstein, JASPER KREYNINCK, GILLES PIECK en — laatst, niet minst — heer GERLACH VAN DER CAPELLEN, des Hofs sieraad en kroon. (13 Juni 1580.)

Ook de *religievrede* werd doorgedreven. Wij zagen reeds, hoe den 13 September 1578, in den vroegen morgen de kloosterkerk werd geforceerd. De „nieuwlichters" op den Landdag spraken hierover „met lachenden monde", doch „die van de olde religie ging het ter harte." »Met schreiende oogen" klaagde de Raadsvriend uit Gelre in 't Overkwartier, dat in zijne stad ook een handvol kwaadwilligen de kerk had ingenomen; doch »ook over dit ernstig beklag werd met lichtvaardigheid heengesprongen", om de woorden der Zutfensche afgevaardigden te gebruiken, die zulk een levendige schildering geven van deze merkwaardige dagen uit de *Sturm und Drangperiode* van onzen Gelderschen reformatietijd. Den laatsten October '78 werd

a) Cf. J. A. Nijhoff Bijdragen tot Vaderl. Gesch. en Oudheidk. II 161 en de lijst der kanseliers en leden van den Hove. — Ook de Raadsheeren Dr. Leonard van Stalbergen en Mr. Jacob Berck, die gecontinueerd waren, verdwenen in Januari 1580 met Cranevelt.

de volgende ietwat bemiddelende resolutie genomen : »Dwiel dat de borgers van verscheiden religie zijn, wordt voor goed aangezien, dat onze Genadige Heer Stadhouder eenige commissarissen ordineeren soll, die tusschen demme een accoordt maken sullen, daer met sy ten beyden sijden in derselver religie vrij blijven mogen." De Steden eischten, dat ondertusschen de uitoefening der Gereformeerde religie zou worden gestaakt. Doch de stadhouder antwoordde, dat hij met geen vrije conscientie iemand de predicatie kon weigeren van „de religie, daar hij zelf meê hoopte zalig te worden." Den 11den Mei van 't volgend jaar werd de religievrede afgekondigd.

Met den winter toog Graaf JAN naar 't Zuiden. Eerst bepleitte hij in Holland de rechtzaak zijns broeders en in December waagde hij het om met den Prins van Oranje het door Hembyze betooverd Gent binnen te trekken, waar zijn invloed op HANS CASIMIR zeer meêwerkte tot herstelling van ordè, eenheid en rust. Tegelijk arbeidde graaf JAN met onverdroten ijver aan het tot stand komen der „Naarder Unie" en waarlijk, het gelukte hem op den 23sten Januari 1579, ondanks de antipathie van MATTHIAS, de Algemeene Staten, den Keizer en alle Roomschgezinden, die volgens graaf FLORIS VAN CULEMBORG „allen in een pot stipten", de beroemde *Unie van Utrecht* te doen sluiten en Gelderlands afgevaardigden ALEXANDER VAN TELLICH, GILLIS PIECK, JOACHIM VAN LIER en ALEXANDER BENTINCK waren met hunnen Stadhouder de eerste onderteekenaars. 't Had wat gekost, smeekingen en harde woorden; zijne Genade was soms hevig geworden en had zelfs uitgeroepen, als men zei, te willen blijven bij de Gentsche pacificatie: „Zalft en smeert u

met de pacificatie van Gent. Ik zie wel wat er omgaat, maar ik wil niet op de vleyschbank gebracht worden!" Toen was hij „ter camere uitgeloopen in driftigheid" en FLORIS VAN CULEMBORG had den Roomschgezinden toegeduwd, dat zij 't Land wilden verderven, „omdat er eenige gotsen waren omgeworpen", en al maar voor Anjou riepen, omdat „deze den geschoren hoop dreef" . . . *a*) Zoo had het er gespannen en nog was de tegenstand sterk. Maar „de aanhouder wint". 't Quartier van Nijmegen ging voorop. Hoe ook OTTO CANIS tegenspartelde en zelfs door DERK OLTHOF, dien we straks terugvinden zullen — op de veemark van den laatsten April '79 onder borgers en buitenluyden valsche placcaten liet strooien, waarin MATTHIAS alle provinciën interdiceerde ende verbood, zich in de *Naerder Unie* van Holland en Zeeland te begeven *b*) — ook 't Quartier Arnhem trad toe, Venlo volgde mede en ook Zutfen gaf eindelijk 11 Januari 1580 koop.

Geen der Baanderheeren echter was tot aanvaarding der Unie van Utrecht te bewegen. Hierom bleven ze dan ook van de Landdagen geweerd. Hoofd en Directeur van de *Unie* was Prins WILLEM, bij zijn afwezigheid Graaf JAN en drie Raadsleden deelden met hen 't bewind: WILLEM VAN BOEKHOLT, drost van Wageningen, Mr. PAULUS BUYS en de Geldersche edelman SONOY.

Wat de Gelderschen zeer sterk drong om in de schier opgelegde *Unie* te bewilligen, was de angst voor de nadering des vijand. De Heer van BATENBURG had Parma aangeschreven om in Gelderland te komen, waar de Heeren wilden verzoenen met den koning. En ziet — terwijl CA-

a) Van Hasselt Stukken voor vaderlandsche historie.

b) Van Hasselt stukken voor vaderlandsche historie

SIMIR van 't tooneel verdween, naderde PARMA met een machtig leger door 't Cleefsche land den Gelderschen kwartieren. Het Overkwartier moest 't gelag betalen en na een mislukten aanval op Antwerpen, noodigde PARMA de stad Maastricht uit om tot het gezag des konings terug te keeren. Op hoofsche weigering volgt een beleg. De graaf VAN HOHENLOO en ook graaf JAN spannen alle krachten in om de stad te ontzetten, waar vrouwen en vrijsters zich als mannen weeren. Honderd en elf dagen lang verdedigde zich de stad en deed wonderen van dapperheid. Doch bukken moest ze ten slotte voor de overmacht. Op den 29 Juni werd het overblijfsel van den uitgeputten heldenstoet overrompeld en — na wanhopige straatgevechten — alles geslacht of in de Maas gedreven. 't Angstgeschrei werd op een uur afstand gehoord. Jaren lang lagen sinds de puinhoopen van Maastricht onbewoond . . .

Ondertusschen was er te Keulen een vredehandel begonnen en Graaf JAN, hoewel niet afgevaardigd, reisde er tweemalen heen. Bij zijn tweede terugreis werd hij door vijanden omsingeld, doch ontsnapte in boerenkleeding zijn vervolgers. Gelukkig kwam van de Keulsche drukte niets terecht. Ook mislukten de pogingen om Arnhem en andere steden van de *Unie* af te trekken en te bewegen tot afzonderlijken vredehandel, hoe vurig sommigen dit wenschten. De geleerde van Hasselt vond de brieven, aan den Magistraat te Arnhem gericht, na 3 eeuwen nog ongeopend in 't archief!

Graaf JAN zette onderwijl met krachtige hand de Reformatie door. Amersfoort werd met den sterken arm tot onderwerping gebracht. Te Nijmegen zocht de Graaf de Magistraat te bewegen den Gereformeerden een kerk in te

ruimen. Deze weigerde, hoe dringend of dreigend de burgerij dit begeerde en hoe armhartig Adam Kaldenbach er om bad. Zoo getergd geraakte 't volk in beweging en zoo onbesuisd werden nu de beelden in de Sint Stevenkerk verbrijzeld, dat er een jongeling werd verpletterd en de stadhouder, die de razernij zocht te stuiten, in zijn aangezicht werd gehoond! — Graaf JAN schreef dadelijk aan den Magistraat van Arnhem om maatregelen te nemen tot verzekering der rust en voorkoming van „*onraad*". Deze deed het, doch ook te Arnhem was de spanning groot. OTTO CANIS werd van 't kussen gestooten, doch velen kozen zijn partij en de Roomschgezinden zochten — zoo riep men — een gelegenheid om een bloedbad aan te richten. Nu, op 20 Juni '79 scheelde het weinig of 't was er van gekomen.

Hier vinden we onzen FONTANUS terug, die onder alles door aanhield in de prediking des Woords, tijdig en zelfs — ontijdig.

Een zekere heer van Goosen van Wamel was dezer wereld overleden. Hij had zijn heerlijke bosschen te Otterloo moeten achterlaten,[1]) doch een deftige begrafenis zou hem nog geworden. Zijn broeder wilde hem bijgezet hebben in 't familiegraf in de Groote kerk. Heer van Wamel was echter Gereformeerd gestorven, de Sint Euseeb nog vol afgodische praal. Wat kon er niet gebeuren als de geuzen er in waren?... De kerkmeester DIRK OLTHOF trad voor den Magistraat en vroeg om een wacht in de kerk, die, als er onraad kwam, de klokken mocht slaan en in 't gebouw de orde handhaven. Deze wacht werd geweigerd, doch tijdens de begrafenis waren de beide burgemeesters de H.H. ALEXANDER BENTINCK en CAREL VAN GELDER met eenige

[1]) Navorscher I, 189

gewapenden tegenwoordig. De ter aarde bestelling vond zonder stoornis plaats, hoewel de groote kerk vol dreigende groepen Roomschgezinden was. Doch nu zou de lijkrede worden gehouden. FONTANUS klom op den preekstoel en de rouwstoet zette zich er rondom neder. Dan dit was te veel. Nu begonnen de pausgezinden zooveel gedruisch te maken, dat de dienst verstoord werd. FONTANUS sprak hen aan en riep hen toe, dat ze zich zouden nederzetten en met aandacht Gods Woord aanhooren en verzekerde hun, dat men niet in de kerk gekomen was om iets anders uit te richten, dan waardoor God geëerd, gediend en geprezen zou worden.

Een oogenblik werd 't nu stil en de leeraar begaf zich in het gebed. Doch op eens werd zulk een getier aangeheven, dat hij moest ophouden en opnieuw tot stilte en eerbied vermanen. Aangezien echter vooral een hoop vrouwvolk in 't koor door alles heen schreeuwde, traden de soldaten toe om dezen te verdrijven. Doch nu bleek boos opzet. Van onder de mantels der mannen kwamen wapens te voorschijn; bijlen werden opgeheven, met geladen zinkroeren gedreigd, en DIRK OLTHOF en twee kapelaans vuurden aan tot moord en geweld. Nu snelden ook de Calvinisten naar huis om hun geweer te halen. De gansche stad kwam in beroering. Toch gelukte het aan 't beleidvolle tusschenbeidentreden der Burgemeesters om de kerk te doen ontruimen en het volk te verstrooien. [1])

Denzelfden avond vergaderde de Magistraat. De hoofden der samenspanning — onder hen natuurlijk DIRK OLTHOF

[1]) Van Hasselt Kronijk, Staat Evers Joh. Fontanus. Missive der stedelijke regeering, waarschijnlijk van de hand v. Fontanus bij v. Hasselt, Stukken voor de Vaderlandsche historie IV, 43.

— werden uit de stad gebannen *a*), de kerk voor allen dienst gesloten en een torenwacht geplaatst, die als er, terwijl de gereformeerden ter preek waren, samenscholingen gezien werden, een „teeken blazen" zou.

Dit was een laatste stuiptrekking van een wegstervende eeuw. De gereformeerden waren in het eerste jaar van FONTANUS' prediking, van een onvindbaar groepje, een macht in de stad geworden. Reeds in 't laatst van Juni 1579 kon Fontanus verklaren, »dat Zijne Genade de Stadhouder, diens Hofgezin, de Raadsheeren van den Hove Provinciaal, de Magistraatspersonen, mitsgaders het grooter deel der burgerij den Naam des Heeren aanriepen".

Op dezen grond nu deden zij den Stadhouder 't verzoek om „aangezien Gods rechtmatige straffen, die om ongeloove en afgoderij over een stad moeten komen, niet anders af te wenden zijn dan daardoor, dat de overheid allen valschen godsdienst uitdelgt", — voor den rechten Godsdienst de Groote kerk te mogen hebben. „God had die wonderbaar in hunne macht gegeven. Mocht zijne Genade hen nu slechts niet verhinderen de hoofdkerk te gebruiken, en daarbij maatregelen willen nemen, om hen voor alle heimelijke aanslagen der overgebleven Roomschen te bewaren, opdat de burgerij in vrede en eenigheid te zamen leven mocht."

Stadhouder en Magistraat achtten nu den tijd gekomen om aan dit verzoek te voldoen. Den 19den September '79 bezette een wacht lansknechten de toegangen tot

a) Otto Canis werd nog ontzien. Eerst den 6 Sept. '80 besloot de Magistraat, dat hij binnen 8 dagen de stad moest verlaten. Zie van Hasselt, Stukken voor Vad. historie IV, p. 260 v. v. Op 17 April '80 had hij een paspoort ontvangen, om vrij en veilig en ongemolesteerd te reizen door de geünieerde provincien, ib

den kathedraal en binnen weinige uren werd de afgodische tooi opgeruimd. Met een ook werd de Sint Walburg gezuiverd. Beide gebouwen werden der Gereformeerde Kerke ten dienste gesteld. Doch de Walburg bleef ongebruikt en werd straks arsenaal. Kerkelijke verdraagzaamheid was er toen, evenmin als nu.

Zoo werden in heerlijke samenwerking tusschen Graaf JOHAN VAN NASSAU en Ds. JOHAN FONTANUS in Gelderlands hoofdstad zeer voorspoedig de grondslagen gelegd voor het gereformeerd kerkelijk leven.

HOOFDSTUK V.

GRONDLEGGING VAN HET KERKVERBAND.

Den 20sten Augustus 1579 was het voor de Calvinisten te Arnhem een blijde dag. De eerste Geldersche *Provinciale Synode* werd gehouden. Een heerlijk feit! De Gereformeerde kerk overzag haren vooruitgang. Dank zij ook de prediking der leeraren, door den stadhouder aangesteld bij het garnizoen in alle Geldersche vestingen en den arbeid der Dienaren, waaronder meer dan een door Fontanus uit Duitschland tot zich gelokt was, en gezonden, waar slechts een deur geopend werd — hadden reeds in 1578 *Tiel* en *Wageningen* de nieuwe leer omhelsd, was *Elst* — ontkiemde het zaad door Carolus Gallus gezaaid? — de Betuwe voorgegaan, — *Harderwijk* — lof zij OTTO VAN HETERENS *a*) ijver — de Veluwe, en zelfs in het Overkwartier waren *Gelre* en *Wachtendonk* gereformeerd geworden. 't Krijgs-

a) Na het voorspel van 1566, toen de „corfmaker uit Amsterdam", Otto van Heteren, Johan van de Steeg e. a. te Harderwijk preekten in de kloosterkerk, werd in 1577 de Reformatie doorgezet en OTTO VAN HETEREN werd

volk had alom gaarne de hand geleend tot het innemen en zuiveren der korken. *Bommel* vroeg reeds een tweeden predikant. [1]) Jonkheer DIEDERIK VAN DORTH te *Heerde* had den pastoor verboden om de mis te vieren en de beelden verbroken. In dit jaar was, zooals we zagen te *Nijmegen* en te *Arnhem* de reformatie doorgezet, *Zutfens* magistraat hield den overgang der kerk *a*), wier pastoor C. GALLUS reeds in 1560 het avondmaal onder beide gestalten bediend had — nog tegen, doch schier overal kwamen, zij 't dan nog buiten de kerken, de Hervormden samen en elken dag wies de stroom. Geestelijke rivieren begonnen te bruisen, dijken scheurden, beddingen verlegden zich. 't Was een tijd van spanning en angst. Doch een lentetijd ook des geestelijken levens. God werkte — wie kon keeren?

Nu kwamen uit onderscheidene kerken van drie Quartieren de afgevaardigde Leeraars en Ouderlingen binnen Arnhem saâm in provinciale Synode. De Dienaren der „Reformirten kercken Christi des Overquartiers" konden niet komen vanwege 't gevaar des vijands.

Den *praeses Synodi* noemen de nog zoo zeer beknopte *acta* niet. De onderstelling is zeker niet te gewaagd, dat FONTANUS voorzitter was, te minder, wijl JOHANNES à NIJCKEN, Doesborgs eerste gereformeerde Herder en Leeraar *b*)

Harderwijks vader, † 1591. Ook Elburg werd door den Magistraat gereformeerd en Ds. WILLEM LAAN predikte er 't zuivere evangelie en ook stond er JACOB VREDE of Weede (Vredoeus) Zie ook bl. 357 noot *a*.

[1]) Geldersche volksalmanak 1850.

a) In Sept. '79 werden te Zutfen door de regeering de kerken voor de hervormden ingeruimd. GELLIUS FABER DE BOUMA werd er predikant in 1580. In September 1583 werd hij door den Spanjaard verjaagd.

b) JOHANNES à NIJCKEN, predikant te Doesborg, praeses der Syn. v. Arnhem 1579, assessor van die van Zutfen 1580, examinator op de Syn. van Arnhem 1581, lid der Gen. Syn. v. Middelburg, verklaarde der Syn. v.

de volgende Synode praesideerde. 't Schijnt, dat Arnhem reeds meerdere predikanten rijk was. Doch de zwakke HENDRIK WIPPERFORD kon niet meer. Wel was er of stond te komen Ds. CASPAR VAN GENDT. *a*)

Alle samengekomen Dienaren zwoeren allereerst trouw aan de gereformeerde Confessie en aanvaardden — wat aangaat de kerkinrichting — het in '78 op de Synode van Dord geresolveerde. Besloten werd, bij den stadhouder aan te houden met supplicatiën om onderhoud voor de kerke dienaren uit de kerkegoederen. Het classicale samenleven der kerken werd voorbereid. Merkwaardig bleek de wijze, waarop de Zutfenaren aan predikanten kwamen. Ze hadden er nu een paar op „'t probieren" en wenschten nog eentje, zekeren Rutger Copius te laten overkomen, om hem ook een maand te „probieren." Beviel hij, dan zou men hem beroepen en door „den naasten kerkendienaar" laten examineeren en „bestedighen". Harderwijk begeert een Rector der scholen. Voorgeslagen wordt Joannes Brantius Duysburgensis. Te Wageningen is de kerk nog niet recht geïnstitueerd. „Een der Dienaren van Arnhem"

Zutfen in 1582, dat hij uit Doesburg begeerde te vertrekken, blijkbaar uit broodsgebrek, doch de Synode vond goed, dat hij er alsnog 4 maanden bleve en gelukt 't een gewis onderhoud voor hare Dienaren te bekomen, „dan blijve Joannes voor goed'. Na de inneming van Doesborg door den vijand in 1585, werd à Nijcken predikant te Arnhem en stond hier tot 1591. Toen ging hij volgens Staat Evers en v d. Kemp naar *Duisburg*. Wordt hier Doesborg bedoeld? De Syn van Arnhem besloot in 1605 „overmits zaliger Joannes Nikemus bij den kercken tot Doesburgh nog merkelijke penningen ten achteren is", dat hij door hulpe van den Hove er nog aan geholpen zal worden. Zie Prof. Reitsma en Dr. S v. Veen, de acta der Synode v. Gelderland. Ik gebruikte, eer die verschenen waren, een zeer nauwkeurige copie van de hand van Prof. F. L. Rutgers.

a) CASPARUS VAN GENDT. Zie over hem F. L. Rutgers acta der Synoden der XVI eeuw bl. 367 en 429.

wordt opgelegd om den predikant te Wageningen hiertoe behulpzaam te zijn. De dienaar van Doesborg krijgt bevel om de kerkenordeningen te stellen op het Huys Middachten. Eindelijk besluit nog de Synode om de kerkendienaren te Gelre te vermanen bij hunne kerk te blijven.

Den tweeden dag kwam de Synode gereed, doch drie maanden later vergaderde ze reeds weer. Nu van 11 – 14 November '79 en weer te Arnhem. Ditmaal was à NIJKEN praeses, JACOB VAN WEEDE *a*), Elburgs Dienaar, assessor en een zekere GILBERT BREBER scriba. Punt I op 't agendum is nu de *Religievrede*. Op bevel van den Stadhouder heeft de kerkeraad van Arnhem een regeling geconcipieerd. Deze wordt voorgelezen. Doch men vindt ze *„allerbeschwerlichst"* en oordeelt, dat ze *„etwas mitigirt"* worden moet. Op een volgende Synode zullen alle consistories hierover nader adviseeren. Van Z. G. de Stadhouder is „troostelijk antwoord" bekomen in zake het onderhoud der kerk- en schooldienaren. „Een Zutfensche proefprediker" is ondertusschen aangekomen. Het is echter niet de begeerde Rutger Koppe, maar de bruingebaarde Oldenburger Franciscus Lagaeus *b*) — „welcker in der Prob zu Zutphen stehet" — een heerschap, dat uit Antwerpen komt aanzeilen met verdachte papieren. ZEerw. wordt door de Synode geëxamineerd en *„docilis* bevonden." 't Wordt raadzaam geacht, hem nog tot een volgende Synode te laten werkzaam zijn en dan verder met hem te handelen, nadat hij onweersproken getuigschrift uit Antwerpen zal hebben ingediend. JOHANNES FONTANUS zal WILHELO VARICIO helpen om Wageningen

a) JACOBUS WEDAEUS, Vredaeus of van Weede was in '80 op de Synode te Harderwijk. Daarna komt zijn naam niet meer voor. Zie ook bl. 355.

b) Zie Rutgers, Acta Synoden 16e eeuw bl. 368.

op orde te brengen. Voorts beproeft de Synode Hattem van een predikant te helpen voorzien en dan volgt de boven reeds aangehaalde ietwat raadselachtige resolutie: 9 *Demmach* HENRICUS WIPPERFORDIUS *a*) *swackheit seines Liebs und gemutz zu Arnhem nyet hatt konnen dienen, wie er doch dyckmaels und lange gebethen worden, hatt mann ihm seine bruderlichen abscheit und testimonium Synodi auff sein vilfeltige begehren mitgedeilt.* Is voor „kunnen dienen" 't woord *langer* uitgevallen of *gedacht*, dan is alles echter duidelijk en is niet de in ieder opzicht krachtige FONTANUS eerste predikant van Arnhem, maar voor hem de naar lijf en gemoed zwakke WIPPERFORD aldaar eerst werkende, toen emeritus-Dienaar geweest.

Nu kwam ter Synode een zekere Hendrik Westhof, die ook al een tijd in Zutfen op 't probeeren gepreekt had, maar de gemeente was niet met hem tevreden. De Synode moest bij onderzoek bekennen, dat hem geen ongelijk geschiedde en raadt den zwerveling naar een ander oord te trekken en geeft hem broederlijk een reispenning en een aanbeveling mee! — Welke merkwaardige toestanden in het „predikanten-leven" dier dagen!

Op deze Synoden was onder de ouderlingen een van Gelderlands loffelijkste Calvinisten, heer GERLACH VAN DER CAPELLEN [1]) — zoon van Hendrik, heer v. Rijssel, burger v. Zutfen, — een aanzienlijk en geleerd man, die vele Hoogescholen had bezocht en o. a. te Genève Beza's godgo

a) Ypey en Dermout verhalen II, 84, dat HENRICUS WIPPERFORDIUS van 1580—'83 predikant te Zutfen geweest moet zijn nevens DE BOUMA en met hem in '83 door de Spanjaarden verdreven zal zijn. De bron wordt niet aangewezen.

[1]) Zie Jac. Scheltema Staatkundig Nederland, en Geldersche volksalmanak 1852.

leerde lessen had genoten. Mede door zijn huwelijk met Margaretha Schimmelpenninck van der Oye tot den Engelenburg behoorde zijn gezin tot de deftigste families. In 't jaar '77 had GELRACH VAN DER CAPELLEN, tot gemeensman van Zutfen verkoren, een schare burgers en Veluwsche huislieden verzameld en Schenk verdreven. Op deze Synoden was hij een der vocalen en bleek een Calvinist, brandend van liefde voor kerk en vaderland. GRAAF JAN en Heer GERLACH werden innige vrienden en toen deze, naar wij reeds verhaalden, den 13 Juni 1580 zitting verkreeg als Raad in 't Nieuwe Hof, voerden ze te zamen het beleid der openbare aangelegenheden. Zeker is 't wel heer GERLACH geweest, die nu op de Synode voorstelde om de volgende samenkomste te mogen hebben binnen 't nu net gereformeerde *Zutfen*, en de Synode nam dezen voorslag aan, mede met 't oog op de Overijsselschen, die ook wenschten te komen.

De nu niet provinciale, edoch particuliere Synode van Zutfen kwam in Januari (19 en 20) bijeen. „Des morgens — zoo heffen de *acta* aan — „seindt die Diener des Godtlycken Woorts und ouderlingh uyt den Hergtogdom Gelder und Graaffschap Zutphen und het Land van Overijssell by malckanderen in den naemen des Heeren gecomen ende nae die anroepinge des naemens Gottes sint JOANNES FONTANUS tot eenen *praesidem*, JOANNES à NIJCKEN tot eenen *assessorem* und JACOBUS ELDENIUS, die in de Graafschap dient — tot eenen *scribam* vercoren." *a*) De Synode verhandelde vele stukken. Ze besloot, den predi-

a) Van der Kemp maakt hem predikant van Arnhem van 1579 (80) tot zijn overlijden in 1595. Reitsma en v. Veen noemen hem pred. te Nijmegen, doch in Heijsters Synopsis van de classe Nijmegen komt hij niet voor.

kant streng te binden aan de formuliergebeden; in de steden een verkort doopsformulier te permitteeren, om 't volk in de kerk te houden, maar op de dorpen, waar weinig kinderen komen, het lange formulier te onderhouden. De vaders zullen eerst bij den Dienaar aan huis komen en ook bij den Doop zelf de gelofte afleggen. 't Avondmaal zal den kranken niet thuis gebracht worden. Voor elke predikatie zal gezongen worden 't gezang: *o, God, die onze Vader bist*; maar orgelgetoeter niet worden geduld. En nu volgt een kloek besluit, waaruit wij FONTANUS en VAN DER CAPELLEN proeven. „10. *Is voor goed aengesehen und besloten, dat men tot nut und profijt dieser Landen, binnen der stadt Zutphen een* UNIVERSITEIT *leggen zal und darumb aen den Woelgeboeren Heeren Graef* JOHAN VAN NASSOUW, *stadholder van Gelderlant,* [*ver*]*volgens aen die gansche Landschap ende Magistraat aenhaltten sall und voorts daer auver uyt sijn, dat men altenthalve goede particuliere reformirte scoelen aenstelle. Und soo viel het werck der* UNIVERSITEIT *anghiet, is den Kerkenraedt van Arnhem opgelacht in den naem dieser reformirten kirchen mit supplieren sulx te versoeken.*" Wat dapper besluit! Wat waren die eerste Calvinisten kloeke, moedige mannen. Helaas, dat zoo spoedig het arme Zutfen, hoezeer VAN DER CAPELLEN van uit Arnhem ook waarschuwde, zich zou laten overrompelen door Taxis en zijn Spanjolen! Doch keeren we tot de vergadering der kerken terug.

Over den *Religievrede* had deze Synode te adviseeren. Dit stond vast: hij behoorde ook in de dorpen de leer des evangelies den vrijen loop te laten, voor 't onderhoud der kerkedienaren te zorgen en — de uitoefening van den R. C. eeredienst zóó te beperken, dat hij geen ergenis of

oorzaak tot onrust gave, en dit — totdat de Nationale Synode anders uit Gods Woord mocht hebben verordend.

Omtrent den Zutfenschen candidaat Lagaeus blijkt, dat het consistorie van Antwerpen alles behalve goede getuigenissen van dit vroolijk Fransje geeft, die ondertusschen te Zutfen ook reeds een lichtvaardige daad beging tot groote ergernisse der gemeente. Hij wordt nog eens aan den tand gevoeld, of hij ook wel vast in de leer is, en dit blijkt nu ook niet „genoegzaam" te zijn. Na rijpe deliberatie verklaart de Synode Franciscum Lageum „onnut tot den dienst des Woords." Hij zal „afgestelt" zijn en — van Zutfen „geremotiviert" worden. Om nu tijdelijk in den dienst te Zutfen te voorzien, zal JOHANNES FONTANUS er wezen tot de Synode van Deventer, om dan door Doesborgs JOH. à NYCKELL (sic) te worden vervangen, waarna ook Deventer en Harderwijk zullen helpen, terwijl Doesborg voor den dienst in Angerloo moet zorgen.

Uit de verdere *particularia* dezer Syn. van Zutfen blijkt, dat FONTANUS in Duitschland reizen wil en bereid is commissie te ontvangen van den Magistraat van Harderwijk om er een Rector te beroepen.

Krachtig werd de reformatie doorgezet. Harderwijk moet Nijekerk en Putten, Arnhem Barneveld en Elst — dat weer verachterd is — reformeeren.

Op den eersten Februari zal er een provinciale Synode te Deventer zijn, en JOHANNES FONTANUS en JACOB ELDENIUS zullen er 't Hertogdom en de Graafschap vertegenwoordigen.

In Meimaand 1580 is de *Geldersche Synodus* weêr saâm. Nu te Harderwijk. 's Namiddags één uur van den laatsten Mei wordt ze geopend. Ditmaal vormen de *pastor loci* OTTO VAN HETEREN, zijn Elburger collega JACOB WAEDEUS,

dien we ook als assessor in Nov. '79 te Arnhem vonden en de Nijmeegsche leeraar Jan van Venray, die zich JOANNIS CEPORINUS schrijft *a*) het moderamen. Deze Synode nam allereerst maatregelen ten bate der kerkelijke archieven. Voorts waakte ze voor de zeden. Ze verordende, dat verloofden, „die bij elkaar slapen, eer ze ingezegend zijn", drie maal openlijk zullen afgekondigd worden en daarna op belijdenis, dat ze onordelijk en onrecht gehandeld hebben, zullen worden ingezegend. 't Calvinisme eischtte strenge zeden! Voorts ijverde deze vergadering tegen 't concubinaat der papen, de duivelskunsten der toovenaars *b*) 't dompelen der wederdoopers, 't uitroepen der verpachtingen enz. in den tempel na de predikatiën, „wyl de Heere spreekt: „domus mea . . . mijn Huis zal een huis des gebeds geraamd worden, allen volken, maar gij hebt 't tot een rooVershol gemaakt!" Voorloopig zullen er 4 classen zijn naar de 4 Quartieren, zoodat Arnhem met de Veluwe zal vergaderen. Beurtelings zal men nu hier dan daar samenkomen en de *pastor loci* zal een „corte predicatie houden over een artikel, dat in geschil is, waarover de broeders zullen oordeelen en wat mangelt, broederlijk aanzeggen."

Ook te Harderwijk bleek de macht tot initiatief. En wel niet 't minst hierin, dat men deputaten aanwees voor het samenbrengen der kerken van Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland en Groningerland in Synodale samenkomt te Deventer, als een Nationale Synode nog langer achterwege bleef! Ook zal een gemeene bededag worden uitgeschreven tegen 24 Juni. Voorts wordt Arnhem en

---

a) Blijkens de Synopsis door David Heijster samengebracht en uitgegeven door N. C. Kist, Ned. Arch. voor Kerkgeschiedenis was JOHANNES SAPORINUS in 1601 D. d. W. te *Gent* in de cl. Nijmegen.

b) Vooral *Kosters* verstonden zich op de zwarte kunst van belezen.

Nijmegen opgelegd om Tiel te visiteeren, Arnhems consistorie om den Pastor te Ede te vragen, waarom hij niet ter Synode komt en Hendrik Decker te Lunteren te „promoveeren." Persoonlijk ontvangt FONTANUS nog een opdracht, die blijk geeft van de hooge achting, waarin hij stond. Aangezien te Zwol een kerkelijke scheuring is uitgebroken, wordt FONTANUS opgedragen om te Zwol vlijtig te arbeiden om de gemeente te verzoenen.

Even vóór 't samenkomen der Synode — l. n. 4 Mei 1580 — had zich tijdens de zittingen van den Landdag FONTANUS met een missive namens het consistorie — medeonderteekend door CAROLUS GALLUS *a*), CASPARUS VAN GENDT en GUILHELMUS VARITIUS *b*) — gewend tot den Stadhouder met dringend verzoek om een *college van gequalificeerde personen* te benoemen om *inzake de geestelijke goederen* te handelen. Ze wenschen dat Z. G. den Landdag voorstelle om volmacht te geven aan de Kancelarij inzake 4 stukken: 1o. de kerkegoederen, 2o. de huwelijksaangelegenheden, 3o. de erflatingen en 4o. de Synodalia — in welke toen ter tijde bijna alle kerkezaken bestonden! Als de H.H. het werk des Heeren door hun koelheid en verkeerdheid geheel

a) CAROLUS GALLUS oftewel DE HAAN, eertijds priester, gelijk we reeds meedeelden te Elst en in 1560 evangelisch gezind pastoor te Deventer, waar hij het avondmaal bediende onder beide gestalten. Alva deed hem vluchten, doch toen 11 Februari 1579 de Deventer Magistraat voor de Hervorming partij koos en de Vezekii met Lising en Mathesius beriep, kwam eerlang ook GALLUS terug om zijnen dienst voort te zetten, doch werd niet als ambtsdrager erkend. Later werd hij hoogleeraar te Leiden tot zijn dood, 28 Februari 1616. Zie Revius Daventria illustrata, Jöchers Gelehrtenlexicon, de Jong Naamlijst, Rutgers Nederlandsche Synoden, Reitsma en van Veen Acta V enz.

b) GUILHELMUS VARITIUS, was, naar we boven mededeelden in '79 pred. te Wageningen. Hoe hij en GALLUS hier namens den Kerkeraad van Arnhem kunnen schrijven, is mij duister.

willen laten vervallen, dan zullen ze zich den toorn Gods op den hals halen.

Op dit stuk, in de Archieven bewaard, staat een aanteekening, die aldus luidt:

„Hoewel de Heer Stadhouder deze poincten billick, nuttig ende nootwendich acht, so begeert S. G. toch, dat de H.H. Gedeputeerden der Landscappe er over beraatslagen, overwegen ende indien hierin nog iets verder te verbeteren valt, sulks S. G. aendienen en met Haerselve hierover nader handelen en dat se medewerken om de Canselarijsaken beneffens S. G. op deze poincten bij provisie te autoriseeren. Datum Arnhem 4 Maii '80" w. g. Johan Graaf zu Nassau-Catsenellebogen.

Dit voorstel vond een vrij gunstig onthaal, doch het had heel wat voeten in de aarde om orde en regel te brengen in kerk en school. De predikanten dier dagen arbeidden en worstelden onder voortdurend gebrek en kommer om het brood voor hun gezin. En hoe slecht Gelderland voor zijn Gouverneur zorgde, blijkt uit een schrijven van Graaf Jan aan zijnen broeder den prins d. d. 10 Nov. des vorigen jaars 1579, waarin de volgende schier ongeloofelijke mededeeling, sinds Groen v. Prinsterer haar in zijne Archives publiceerde, veelszins de aandacht trok.

„Ik vrees, dat ik het niet tot aan den landdag zal kunnen uithouden, naardien ik zoo min van de Gelderschen als van de Geünieerde gewesten eenige betaling hoegenaamd heb ontvangen en derhalve in de behoefte van mijne huishouding niet langer kan voorzien, zoodat zelfs de bakker mij na dezen dag geen brood meer leveren wil, maar ik bekom ook die gelden niet terug, die ik ten behoeve van Gelderland van den Pfalzgraaf heb geleend,

zoodat, wanneer ik het niet binnen 8 of 10 dagen ontvang, ik hem 1 December mijne heerlijkheid Siegen moet inruimen. Omdat mijn kok gebrek aan voorraad heeft, moeten wij soms zonder avondeten het bed zoeken en daar nu wegens den slechten en bijna dakloozen toestand van dit gebouw en bij gebrek aan voldoende brandstof koude en honger lijden in een kleine en donkere kamer.”..

Thuis was het dus waarlijk bang en op straat liepen de schuldeischers storm. Het quartier van Arnhem besloot 4 Mei om sommige particuliere schuldeischers, die een smeekschrift om betaling hadden ingediend, aanstonds te voldoen en begeerde, dat de andere quartieren ook iets in dezen doen zouden, opdat — zoo staat er: „Syne Genade van het menichvuldich naeloopen mach blijven ongemolesteerd.”

Bentinck en Otto Canis wilden bij deze gelegenheid graag de sommen terug hebben, die onder hun borgtocht door Z. G. uit den Lombard waren gehaald! Was het mede onder deze pressie, dat een nieuwe belasting werd uitgeschreven op de 4 species: wijn, bier, vleesch en zout, waarvan de publicatie op elken Zondag van 11 Juli tot 11 Aug. geschiedde; van welke import niemand verschoond was dan Z. G., de predikanten, de schoolmeesters en de kosters?

Geldzorg nijpt bang. Armoe mat af. Was het wonder, dat Graaf Jan zulk een bejegening moe werd en begon te dreigen, zijn ambt neêr te leggen? Ook werd hij slecht gehumeurd en was zelfs tegenover zijn medestanders opvliegend en barsch.

Zeer verdroot hem ook de politiek zijns broeders daarin, dat deze er altoos op uit was om Frankrijk tegenover Spanje te plaatsen en liever dan bij de protestantsche

Duitsche vorsten, hulp zocht bij den hertog van Anjou, dien onbetrouwbaren papist. Ook omdat hij zich over dezen handel geen vijanden in 't Rijk wilde maken besloot de Duitsche Graaf van Nassau-Siegen zich uit de Nederlanden terug te trekken. Bij dit alles kwam — de invloed eener vrouw. Sedert Juli '79 was Graaf Jan weduwnaar geweest. Nu wenschte hij — te meer waar de oude wijze en vrome grootmoeder Juliana, die op den Dillenburg aan 't hoofd der huishouding stond, den 18 Juni ook gestorven was — opnieuw te huwen en zijn talrijk huisgezin te stijven, en vond hij een gade in de 23jarige CUNIGONDA JACOBA, gravin van de Pfalz — over wier moeder hij eerst gedacht had, maar daar men vreesde of beider humeuren elkaar zouden kunnen verdragen, liep 't op de dochter uit. *a*) Zij huwden den 13 September 1580 en op den Dillenburg vierde de Graaf voor de derde maal de wittebroodsweken in 't midden van zijn gezin en zijn volk, meteen uitrustend van een ridderlijk romantischen tocht naar Munster, waar het hem door stoutmoedige ondernemendheid gelukte een dreigende bisschopskeuze te verijdelen. [1])

a) 14 Sept. 1580 schreef Hendrik van den Corput, pred. te Dordrech aan zijn Delfschen collega *Arnoldus Cornelii.* Den V Sept. heb ik een schrijven ontvangen van Smetio, die schrijft mij van Lamberto (Phithopoedes) dat hij beroepen is geweest naar Harderwijk. Graaf Jan van Nassau is met frouwlin Kunegond Jacoba Palsgravin verlobt en soude de bruloft geholden worden tot Dillenburgh; *het schijnt dat Fontanus tot deze aliancie medegeraden ende behulpich geweest soude sijn.* Werken der Marnix V. Serie III, Dl. 2.

[1]) Geldersche volksalmanak 1850 bl. 31.

HOOFDSTUK VI.

UIT EEN VERTROUWELIJKE CORRESPONDENTIE.

De afwezigheid van Gelderlands Stadhouder, die in plaats van terstond na de voltrekking van zijn huwelijk terug te snellen naar Arnhem, op den Dillenburg bleef toeven, gaf Fontanus aanleiding tot 't schrijven van een reeks vertrouwelijke en recht trouwhartige brieven, die in de *Archives* de la Maison d' Oranje Nassau, door Groen van Prinsterer zijn gepubliceerd en — onder deze onvergelijkelijk kostelijke bronnen voor de kennis van wat in de harten omging niet de onbelangrijksten zijn.

Voor onze biografie zijn ze van de hoogste waarde, want ze doen ons lezen in een zeldzaam trouw, innig vroom en echt-vaderlandslievend hart.

Het is onmogelijk deze brieven goed te lezen en in te denken zonder zeer groote hoogachting op te vatten en hartelijke liefde te gevoelen voor dezen edelen krijgsknecht Gods.

Waren bij het huwelijk van Graaf JOHAN van Nassau geen afgevaardigden uit Gelderland tegenwoordig geweest om 't „*loci non tutti* a), ende andere oorzacken", die op bestaande *spanning* wijzen, de Gereformeerde gemeente deelde in 's Graven vreugde. FONTANUS schreef d.d. 16 Sept. 1580 *b*) aan zijnen hoogen vriend: „Genade en vrede van God door Christus!

De geheele Gereformeerde kerk, niet alleen te Arnhem,

---

a) Dat de plaatsen onveilig waren. Stukken van landszaken 1580.

b) Deze brieven vindt men ook bij Staat Evers J. F. bl. 21 v. v.

maar ook te Harderwijk en aan andere plaatsen, heeft den Almachtigen God openlijk gedankt, dat het Hem in zijnen eeuwigen raad behaagd heeft, aan U. G. de doorluchtige Hoog Geborene Pfalzgravinne KUNIGONDA JACOBA tot eene gemalinne te geven, en Hem gebeden, dat Hij genadiglijk beide Uwe Genaden tot ons brenge, opdat wij een Hoofd en Regent mogen hebben; want voorwaar! alle dingen zijn in uwe afwezigheid zóó verloopen en verkeerd gegaan, dat ik er mij niet genoeg over kan verbazen; ook zullen zij, menschelijker wijze gesproken, geen bestand houden, wanneer U. G. nog zoo lang zou wegblijven, als ze nu reeds weg is geweest!" Het was September 1580; — ach — de weken zouden maanden en jaren worden! Graaf JAN liet zijn trouwen wapenbroeder in den steek, hoewel Groens opmerking even keurig als juist is: *„il quitta les Pays-Bas, sans les abandonner."* *a*) Van uit Duitschland bleef hij trouw 't goede voor de Unie zoeken.

Doch FONTANUS' brief is nog niet uit. De schrijver vervolgt en verhaalt den Graaf, dat in zake de kerkegoederen op den Landdag alleen 't Quartier van Arnhem welwillend bleek; voorts dat de tijding overwoei, dat de Heer van ANHOLT zich openlijk tot vijand der Geünieerde Gewesten heeft verklaard *b*) en „datzelfde fluistert men ook van den GRAAF VAN BERG, doch dit kan nog wel verdicht zijn. De Heer van Anholt zou echter niet zoo openlijk te voorschijn zijn getreden, als hij niet wist, medegezellen en ruggesteun te hebben." Helaas, Rennenberg was dezen

---

a) Hij verliet deze Landen wel, maar liet ze niet los.

b) Heer Diederik van Bronkhorst en Batenburg, heer v. Anholt, Bannerheer van Bahr en Lathum had te Genève gestudeerd en smaak getoond in de zuivere religie. Toch bleef hij een vriend van den Roomschen Rennenberg

renegaten een hoofd. Nog vertelt FONTANUS, dat de H.H. van Arnhem een statelijke vesting maken voor de Rijnpoort — ook de luie monniken moeten in deze tijden arbeiden en wel aan de vestingwerken, terwijl hunne buiten de stad gelegen verlaten en reeds verwoeste kloosters de benoodigde steenen leveren! Ook achter 't Stadhoudershof en de Velperpoort zullen fortificatiën worden opgericht. Ondertusschen — hoor de leuke lokvink slaan! — is men het Hof gaan opknappen en met hout en turf wordt het goed voorzien. *a)* Z. G. kan nu gerust met zijn vrouwtje komen. Ze zullen geen koude lijden!

Treffend zijn de volgende regels, waarmee Ds. Fontanus besluit. Hoe trouw. Hoe vaderlijk schier. En wat heerlijk ambtsbesef! „Eindelijk moet ik U. G., als een kerkedienaar, die het met Uwe Genade en al de uwen trouw en eerlijk meent, onderdaniglijk vermanen, dat Gij toch alle onnoodige kosten, pracht en hoovaardij in uw tegenwoordige bruiloft wilt vermijden, in gedachten houdende de zware tijden, die reeds kwamen en de nog ergere, die voor de deur staan. *Medium tenuere beati (inquit) ille. b)*.

Ik bidde ook den Vader aller barmhartigheid door Christus, Hij moge U. G. en uw Doorluchtig Vrouwtjen een ge-

---

en samen vielen ze af. Reeds 2 Febr. '81 ontving Anholt van Filips commissie om 2 vaan knechten op te richten. 14 October 1581 werd de afval openbaar van den ouden Diederik en Jakob, zijn' zoon. Zie Everard v. Reid en van Hasselt, Stukken voor vaderl. historie.

a) Hofmeester des Graven was Adam van Haren.

b) De middelmaat is kostelijk! Op gezag van prof. Woltjer voeg ik hier de aanteekening bij: „Dit is geen versregel uit een klassiek schrijver, doch een nieuw Latijnsch spreekwoord, waarschijnlijk ontstaan naar aanleiding van het bekende „medio tutissimus ibis" van Ovid. Metam. II, 137. Wie die *ille* is, kan ik niet zeggen; 't zal wel een der Humanisten zijn."

lukkig samenleven verschaffen, U beiden in zijne waarheid heiligen en met zijnen Heiligen Geest altijd regeeren tot vertroosting en heil zijner arme, bedrukte kerken en uw beider eeuwige zaligheid."

De regels, waarmee de brief sluit, doen schier een noodgeschrei hooren: „Genadige Heer, vertoef toch niet te lang om tot ons te komen, opdat den lasteraars en dwazen den muil gestopt worde!" FONTANUS voelt en laat nogmaals voelen, het *smadelijke*, dat in 't zich terugtrekken des stadhouders niet te miskennen viel. Doch hij zou nog dikwerf deze snaar moeten tokkelen.

In den nazomer van ditzelfde jaar (d. 25 Sept. 80) schrijft Fontanus een tweeden brief. Ook deze doet ons inleven in den strijd dier dagen. „De kerkelijke zaken ondervinden veel oponthoud. De kerke- en schooldienaren, „waarvan ik er 6 of 7 in huis gehad heb en nog ten deele heb met groote onkosten", krijgen van de H.H. niets dan „*woord-vertroosting*." „Toch zal ik hen niet in den steek laten, al zou ik er alles voor moeten uitgeven, wat ik in de wereld heb." Edel hart! Hij vervolgt: „Oorzaak voor dit oponthoud is, dat nog geen rentmeesters zijn aangesteld over de geestelijke goederen, wier benoeming op U. G. terugkomst wacht."

Voorts schrijft Fontanus over den grooten angst, die de Arnhemmers hebben geleden. Telkens was er gevaar voor een aanval der Spanjaarden en Malcontenten. „Hoe grooter echter de nood werd, des te manlijker en getrooster zijn onze Gereformeerde burgers geworden; dat heb ik zelf gezien en gehoord. Wij hebben heden voor acht dagen des Heeren H. Avondmaal gehouden en er is meer volk aangekomen dan ooit te voren."

Welk een avondmaal! Als in 't gezicht van de slacht-

bank! Nu werd de behoefte gevoeld aan geloofsversterking. En vele Ruths kwamen over de grenzen uit Moab naar Bethlehem.

En hoort nu, hoe Fontanus pleit om 's Graven terugkeer:

„In de Groote kerk wordt een gestoelte gereed gemaakt voor mijn genadige Vrouwe met hare hofdames. Alle vromen wachten met verlangen op de aankomst Uwer Genade en van uwe Gemalin en hopen, dat mijn Genadige Vrouwe, de oude Keurvorstinne meê tot ons afkome. De stad Arnhem heeft een drinkbeker, meer dan éene maat groot, den vorm van een adelaar *a*) gereed laten maken om U en Uwe Gemalin te vereeren. Ik verwacht ook, dat hij niet ledig zal aangeboden worden."

Hier tintelt de humor, die ons toeblonk uit 't oog op 't portret. Ook hier verraadt zich de antieke Calvinist. Zin voor kunst en waardeering voor de kracht van lichaam en geest, opgewekt door een Duitschen dronk perelenden wijns. Doch de glimlach wijkt dadelijk weêr voor den ernst als Fontanus vervolgt:

„Wanneer U. G. komt, is het raadzaam, dat ze den stok zacht tegen de vromen en getrouwen, doch tegen de goddeloozen, inzonderheid, die in de ambten zitten, hard en ruw gebruike."

Na eenige verdere mededeelingen over de gezindheid jegens Anjou en de verzorging der kerkelijke zaken in Nassau-Dillenburg, besluit de getrouwe vriend met deze woorden:

„En als U. G. nu de vrome *patriotten* niet geheel *desperaat* wil maken en alle gunst bij den gemeenen man verliezen, dan is het meer dan tijd, dat U. G. met Uwe Gemalin herwaarts afkomt, hetgeen tegenwoordig zonder

a) Arnheims wapenbeeld.

gevaar van 's vijands wege kan geschieden, en als zulks geschiedt, dan zullen aller vromen harten weer verblijd zijn en zal de lastermond der goddeloozen worden gestopt." *a*)

En de vermaner-correspondent houdt niet op. In November schreef hij twee brieven achter elkander. De eerste (d. d. 14 October) is een antwoord op een brief van Graaf JAN, door FONTANUS den 10en October ontvangen. Dit schrijven heeft de hope verlevendigd. „Met bizondere vreugde" — zoo antwoordt Arnhems leeraar — „heb ik er uit vernomen, dat er niets ontbreekt aan U. G. wil en voornemen om tot haar Gouvernement terug te keeren, mits slechts eenige *gravamina* verholpen en uit den weg geruimd worden." Dan doet Fontanus allerlei mededeelingen. De „ongeloovige en onwillige Heeren" weerstaan 't pogen om onder het boerenvolk op de Veluwe, dat hier en daar begeerig wordt om de waarheid te hooren, 't Rijk van Christus uit te breiden. „Als dien H. H. geen beter gebit in den bek gelegd wordt, zullen we niets meer winnen". „Kort voor Martini hebben de Raadsheeren op mijn en anderer ongeduldig bedelen, in de zaak der kerkegoederen iets gedaan en de benoemde rentmeesters zijn nu aan 't werk." „Hoogduitsch sprekende predikanten kan men in Gelderland moeilijk meer ontvangen. 't Volk blijft uit de kerk." „In Zwol kan men, omdat Johan Sylvius er van door is, wel een geleerden en godzaligen man gebruiken.". »Utrecht heeft afgekondigd, dat men alleen den Gereformeerden Godsdienst mag oefenen; de andere secten

a) „Nur da ist Freundschaft,
Fest und sicher.
Wo jeder alles sagt —
Wer die zu willen
Worte wählt,
Der hat das Bund gebrochen." Wodan in de Noordsche Edda.

zullen zich stilhouden of ze hebben verbanning te wachten. Ook onze kerkeraad heeft van den Magistraat bij smeekschrift ditzelfde verzocht, doch nog niet verkregen."

Hier ziet ge den grooten man in zijne zwakheid of liever in de zwakheid zijner eeuw.

Ook deze brief besluit met vermaning. „Om deze en andere kerkelijke zaken, moet ik U. G. op het alleronderdanigst bidden, dat ze niet langer van de teedere kerken alhier wegblijve, anders staat naar menschelijke berekening, te vreezen, dat sommige zullen te gronde gaan, andere afnemen en *wij* eindelijk om den openbaren eeredienst gebracht worden!"

Opnieuw schrijft hij 27 Nov. „Welgeboren Graaf. 't Belegerde stadje Steenwijk is in nood. Door „vuurbollen" beschoten. is 't goeddeels verbrand. Toch houdt de bezetting moed en heeft twee stormen afgeslagen." . . . . . O, als Steenwijk viel, was misschien Arnhem aan de beurt?

Voorts vertelt hij van de ontdekking van een complot tegen 's prinsen leven en dan volgt weêr de bestraffing des getrouwen:

„De graaf van Neuenaar, *a*) evenals alle vromen, inlanders of uitlanders, kan er zich niet genoeg over verwonderen, dat U. G. zoo lang en dat in den nood dezer gevaarlijke tijden van uw Gouvernement weg blijft. *b*) Voorwaar, genadige Heer, het Huis van Nassau loopt gevaar van allerlei tongen, die men niet kan stillen. Zoodra er iets bijzonders gebeurt, roept de gemeene man en met

---

a) Nu volgen de mij duistere woorden: Schillinck zegt het mij et addebat posse nunc cum ipsius genero transigi.

b) Adolph, Graaf van Nieuwenaar en Meurs, in 1584 stadhouder v. Gelderland.

hem de groote Hanzen: „Waar is nu onze Stadhouder?" Daarom Genadige Heer, als U. G. van plan is om langer tot deze Landen te behooren en er te dienen, dan is het meer dan tijd, dat ze hare terugkomst versnelle.

De *gravamina*, die U. G. heeft, erkennen vele oprechten meer dan groot te zijn; hierdoor wordt ook menigeen den mond gesnoerd; doch zij kunnen nooit beter dan in Uwe tegenwoordigheid verholpen worden. De goede vaderlanders zijn gewillig om bij U. G. te doen, wat hun mogelijk en overeenkomstig de eer is, maar door de langdurige afwezigheid U. G. worden zij zoozeer bedroefd, dat ze bezwijken in hunne zielen. De Gereformeerde kerken treuren. De scholen weenen. Och of ze niet slechts naar Gods Raad van U. G. hun aanvang mochten hebben ontvangen, maar ook hun wasdom en gelukkig welslagen mochten verkrijgen. G. C. proprinceps *a*) keert uw motto om en zegt: er is geen *minder* deugd dan den vrede te zoeken." *b*) Maar dewijl ik weet, dat U. G. niet minder dan wij, het betreurt, dat God zoovele en zoo groote moeilijkheden hierheen werpt, die Uwer Hoogheids *c*) komst beletten, wil ik geen droefheid tot uwe droefheid toevoegen. Ik bid liever door Christus den Vader aller barmhartigheid, dat Hij U. G. schreden zoo spoedig en gelukkig mogelijk herwaarts richte en dan vertrouw ik, dat de toekomende tijd — zooals men zegt — alle wonden zal genezen ... Dezen brief heb ik geschreven in het holle van den nacht."

Bij zijne groeten voegt de schrijver die aan G... C.... Ernestes. *d*)

---

a) Guilhelmus Comes Ernestus, graaf van Schouweuburg, raadt Groen.

b) Mij zijn deze woorden duister.

c) v. Celsitudinis adventum.

d) Generosissimus Comes Ernestus.

Hoe roerend en dringend echter FONTANUS ook schreef, Graaf JOHAN had zijn bekomst van de Gelderschen en kwam niet weder. FONTANUS bleef alleen. Neen, niet alleen. Zijn God bleef met hem en schonk hem de volharding, die deed zegepralen. *a*)

HOOFDSTUK VII.

IN SPANNING DOORGEWERKT.

Het jaar 1581 verruimt onzen blik. Wij volgen onzen FONTANUS buiten de enge grenzen van Gelderland en slaan een blik in de samenwerking der Calvinisten uit al de Noordelijke Nederlanden.

Den 2den Mei was opnieuw te Arnhem — waar den 28en April de uitoefening van den Roomschen eeredienst verboden was — de Geldersche Synode bijeen, en ze was dubbel belangrijk met het oog op de a. s. Nationale Synode.

---

a) Eer het jaar '80 verliep, heeft FONTANUS nog een aangrijpende geschiedenis meê doorleefd, die toont, hoezeer het een worsteling werd van volksgenoot tegen volksgenoot en broeder tegen broeder. De oude drossaart van Hattem, dat „goed geus" was, had, Rennenbergs voetspoor volgend, Spanjaarden in zijn kasteel gehaald om de stad te overrompelen. Doch onze troepen heroverden den burcht, (hoewel de muren 24 voet dik waren) en de Heeren van Montfoort, vader en zoon, werden in boeien geklonken en met vrouw en dochters opgezonden naar Arnhem. De Landsdag kwam saâm en veroordeelde de landverraders ter dood. Tevergeefs smeekten Parma, Schenk en de heer van Anholt om gratie. Het schavot werd opgericht op de groote markt. De 80jarige grijsaard en zijn zoon, een schoon Edelman in den bloei zijner jaren — werden „na voorafgaande ledenreckking met den sweerde gerecht, onthoofd ende gevierendeeld" . . . .

JOHANNES FONTANUS is weer praeses, zijn assessor, de scriba van Harderwijk, de Nijmegenaar JOANNES CEPORINUS en tot scriba der vergadering is ditmaal Zutfens herder PETRUS GELLIUS FABER DE BOUMA gekozen. Sommige Dienaren zijn weêr voor 't eerst ter Synode. Zij onderteekenen de Dordtsche artikelen van '78. Ernstig worden de dorpspredikanten vermaand om toch kerkeraden „op te richten" en 's namiddags den H. Catechismus te preeken. JOSUA LAGUS, *a*) de oude, hooggeleerde predikant van Heidelberg, de bekende revisor van de Latijnsche uitgave van den Heidelbergschen catechismus was mede lid der Synode. Met JOHANNES à NIJKEN neemt hij een schoolmeester uit Rhenen een soort praeparatoir examen af. Voorts worden door de Synode allerlei maatregelen ter bevordering der goede orde getroffen. *b*) Met ernst en inspanning wordt het kerkverband gehandhaafd. Ook de bloei van 't schoolwezen wordt ter harte genomen en de *Universiteit*, die met een *Paedagogium* te Zutfen moet komen, gaat weêr den geest voorbij. Arnhems kerke

---

a) JOSUA LAGUS, buitengewoon bedreven in de oude letterkunde, was eerst predikant te Heidelberg. Verjaagd door den Lutherschen Keurvorst, week L. naar de Nederlanden, en werd in '67 rector der latijnsche schole te Deventer. 27 April 1580 werd hij van hier verdreven. Menso Alting koos zijn partij en beval hem dringend den Leeuwarders aan om hun gymnasium tot bloei te brengen. De Harderwijksche Synode van 1580 besloot om „Stadhouder, Cancelier en Raden te smeeken om Josua Lagus in 't vorstendom Gelre te behouden en van zijn dienst in kerk of scholen gebruik te maken en hem uit de kerkelijke goederen te onderhouden, totdat hij tot eenig ambt worde beroepen" cf. Ypey en Dermout I 457 en Aanteekeningen bl. 216. Reitsma en van Veen noemen hem predikant te Zutfen.

b) Petrus Montanus (v. d. Berg) alias „Hambuch, metten rossen baert", die te Zutfen aangekomen was, werd geciteerd. Hij verscheen blijkbaar niet. De Nat. Syn. v. Middelburg waarschuwt tegen hem. Rutgers acta bl. 368.

wordt opgedragen, van 't Hof van Gelderland te verkrijgen 1o. verbod van den Roomschen eeredienst in heel de provincie, 2o. verbod van Roomsche scholen, 3o. vergoeding van de onkosten der kerkelijke vergaderingen en hare deputaten, 4o. orde te stellen onder de pastoors ten platten lande, waar de arme huislieden als dwalende schapen omloopen". „'t Hof legge eenen Theoloog en een aanzienlijk politiek man op een *visitatiereis* tot dit einde te doen", enz. Dan worden „door ordentlicke suffragia" de afgevaardigden ter Synode van Middelburg verkozen. Wie zullen gaan? Allereerst de kerkedienaar JOHANNES FONTANUS; dan JOHANNES à NIJCKEN en met hen de ouderlingen JOSUA LAGUS *a*) en EVERT EVERWIJNSZ. Hun reiskosten worden getaxeerd op 100 C. guldens, elk van XX stuvers. De vier kwartieren zullen elk hun kwart, op 20 Mei in FONTANI handen leveren. Eindelijk werd nog een schikking getroffen, dat JOHANNES à NIJCKEN, die tijdelijk te Barneveld werkzaam is om er de kerk des Heeren te bouwen, vervangen zal worden door een der Dienaren van Harderwijk, opdat hij, eer hij ter Synode tijgt, „een tijd lang bij zijne gemeente te Doesborgh vertoeve." *b*)

---

a) Aan Josua Lagus werd te Middelburg opgelegd om over de onmogelijkheid van de kerken om te compareeren ter Nationale Synode van Frankrijk te schrijven aan de Theologen te „Nieuwerstad."

b) Bijna alle hedendaagsche schrijvers — laatstelijk ook weer Ds. v. d. Kemp, stellen dat à Nijcken in 1581 pred. te Arnhem was. De acta Synodi zeggen: „Demnach Johannis à Nycken, einer von der Gedeputirten ist, die op den Nationell Synodum sullen trecken and derholuen von noth will sein, dat hij toe voren ein tytlanck *bij seiner gemeinte* tho Doesborgh sey... heeft der Synodus verordent, dat die kirch van Harderwyk ihrer diener einen nach Barnefeldt op Pinxterabend senden sall om den angefangenen Bow der kircken Christi da selbst fer etliche wochen tho continuiren." De lijst der leden Synodi, door prof. Rutgers in zijne acta van de Nederl. Synoden der

FONTANUS en zijne medeafgevaardigden zakten den Rijn af naar Dordt en waagden zich over de Zeeuwsche stroomen naar Walcherens vriendelijk Middelburg, waar van 30 Mei tot 21 Juni 1581 de Nationale Synode vergaderde. Hier werd wat Gelderland in 't bizonder aangaat besloten, ondanks der Gelderschen verzet, dat Bommel bij Holland zou blijven, en de Arnhemmers en Deventerschen moesten de zaak klaren van den uit Hamm aangeklaagden CAREL DE HAAN, alias GALLUS, dien wij in 1580 in het consistorium te Arnhem ontmoetten. *a*) Die van Brugge begeerden Arnhems leeraar CASPAR GENDT. Doch Arnhem was te vreden hem te houden. „Is geoordeelt, dat CASPAR sal te Arnhem blijven, doch gecensureert worden van wegen eeniger onordeninge."

Verkwikt en verfrischt kwamen de Afgevaardigden terug en JOHANNES FONTANUS zette met nieuwen ijver zijnen arbeid voort. Zijn vriend Graaf JAN had ondertusschen als Stadhouder ontslag genomen. Was het mede door FONTANUS' invloed, dat den 10 Juli ten Landsdage besloten werd Prins WILLEM het Gouvernement van Gelderland aan te bieden? Dan — hoe ook de nieuwe cancelier, de geleerde ELBERTUS LEONINUS pleitte, Oranje weigerde beslist. Zeker was het wel met FONTANUS' medewerking, dat het Quartier van Arnhem tot Stadhouder verkozen begeerde

---

zestiende eeuw gepubliceerd, bevestigt, dat à Nycken niet te Arnhem diende. Immers zij heeft:

Gelderlant

Joes Fontanus (Arnhem)	ministri	Josua Lagus	seniores.
Joes à Nycken		Everhardus Euerwijn	

a) Zie bl. 56, waar een onjuistheid insloop in zake den duur van zijn professoraat. CAREL DE HAAN was 16 Aug 1530 te Arnhem geboren uit een aanzienlijk geslacht; hij studeerde te Keulen en bezocht Geneve. Na te Elst en bij de Lieve vrouwekerk te Deventer pastoor geweest te zijn, trok hij in 1561 naar Hamm. De hertog van Cleve stelt hem hier aan tot pastoor.

te zien JOHANS eerstgeborene, den edelen jongen Calvinist WILLEM LODEWIJK, die den eernaam verwerven zou van „den nobelste der Nassau's." Doch de anti-Calvinisten dreven door, dat nu Stadhouder zou worden de ontrouwe Graaf WILLEM VAN DEN BERG, een man, die — om met Everhardt van Reydt te spreken — „noch 't verstand, noch den wil had, het schip van Staat door zulk een storm te stieren." Men vergde van den Prins een aanbeveling. Deze gaf een ontwijkend antwoord. Doch een enkele zinsneê van welwillendheid was sterk genoeg, „diegenen te voldoen, die toch geen anderen Gouverneur zochten. Sommigen begeerden op naam van een zwak regent zelf de teugels te voeren, anderen hoopten door den Graaf de ver-

---

In 1562 wordt hij op reis naar Arnhem gevangen genomen, doch de hertog bewerkt zijn invrijheidstelling. Wegens hare verdraagzaamheid jegens de Wederdoopers kwam Gallus in conflict met de regeering. In 1577 gebruikte hem Graaf JAN om de hervorming in Gelderland door te zetten, als garnizoenspreeker, en Gallus schrijft een „discours von der administration der geistlicher Goederen." In 1579 is hij te Deventer, dat hij na Stanley's verraad in '86 met achterlating van al zijn goederen ontvlucht. 8 Aug. '83 was hij benoemd tot ontvanger der geestelijke goederen en maakte zich gehaat bij de predikanten, omdat hij 't gezag der Magistraten in sacris verdedigde. Revius meldt van C. Gallus: „uit 't Pausdom tot onze zijde overgaande, kan hij kwalijk berusten in de orde onzer kerken; met een rond voorhoofd en openlijk verzet belijdt hij een tegenstander onzer kerkenorde te zijn." Hij deed dit o. a. in zijn examen decretorium Synodi Hagiensis Ao. 1586, habitae. In 1587 tot buitengewoon Hoogleeraar te Leiden benoemd door toedoen van zijn neef E. v. Bronkhorst, jur.-hgl aldaar, werd hij in 1591 ontslagen, gaf in '92 met opdracht aan prins Maurits en de Staten zijn *clavis prophetica in Apocalipsin* uit en vond nog een toevluchtsoord te Nijbroek op de Veluwe. (Niet te Oldebroek, zooals G. Kramer meende) Op de Classis verscheen hij niet en — men zag dit in den ouden man door de vingeren. In 1610 ontving hij emeritaat. Onder den preekstoel te Nijbroek ligt hij begraven. Bekend is zijn „Malleus Anabaptistarum, oftewel Hamer op het hoofd aller wederdooperscen secten, waaruit in zijn rijke dogmenhistorische studie: het verband van doop en wedergeboorte, G. Kramer citeert, bl. 239 v. v.

zoening van Gelderland met den Spaanschen koning te bewerken." De candidaat-stadhouder sloop den 5 Nov. in 't gevolg der oude Pfalzgravin, die den Rijn af naar Vianen reisde, Arnhem binnen, en nam, den 25 Nov. gekozen zijnde, dadelijk zijn zetel in. Wat droeve dagen voor FONTANUS volgden nu. De Heer GERLACH VAN DE CAPELLE lei zijn ambt neêr en trok zich terug. Heer AL. BENTINCK en Ds. v. GENDT stierven aan de pest. De trouwe herder echter bleef — hoe alleen hij zich ook gevoelde — bij zijn kudde. Zijn troost was in onwrikbaar geloofsbetrouwen zijn leuze: JEHOVA REGNEERT!

Zwaar echter werd dit beproefd. 't Ging zoo jammerlijk slecht met 's Lands zaken in 't bange jaar '82. De Heer VAN KEPPEL leverde zijn huis den vijand over en de Gravin VAN STIRUM speelde Bronckhorst den Spanjaard in handen. Venlo en Gelre bleven, door VAN REYDTS energie, die hier als leen-griffier van Gelderland optrad en door de muitende soldaten bijna doodgeslagen werd — nauwelijks behouden. De Prov. Synode van Nijmegen kon amper worden gehouden *a*). In 't najaar echter kwam er verruiming. De vijandelijke troepen, de Graafschap binnen gedrongen, belegerden Lochem. Doch onder HOHENLO's opperbevel trokken de vendels der Unie uit om Lochem te approvianderen. De jonge WILLEM LODEWIJK ging meê, en, verspeelde HOHENLO een aanvankelijk succes, WILLEM LODEWIJK, hoewel nauw den dood ontsprongen, kwam

a) Van 6—8 Juni 1582 kwam de Synode te Nijmegen bijeen onder leiding van J. Ceporinus, Petrus Gellius Faber en Jac. Eldenius. De artikelen van Middelburg werden „verlezen en den woorde Gods gelijkvormig gekeurd." De Synode zon op de reformatie der dorpspastoren en Beghijnen en benoemde Jac. Eldenius, die nu te Arnhem resideerde, tot deputaat bij de Hooge Overheid. Zij vermaande den Graaf v. D. BERG om „zijne onderdanige kerken te laten reformeeren" en als collator geen onwaardige personen te begunstigen, enz.

terug en spijzigde de stad. De Heer v. ANHOLT, — op wiens aanstoken 't beleg was begonnen — werd hier doodgeschoten. VERDUGO trok af. Ook werden nu Keppel en Bronkhorst hernomen (17 October).

Ook in dezen tijd onder 't regiment van den Graaf VAN BERG schreef FONTANUS nog eenige brieven aan Graaf JAN, die ons bewaard zijn gebleven.

Deelen we er een en ander uit mede om dit trouwe hart opnieuw te doen kennen.

Die van 22 Dec. 1581 heft aan: „Ik heb U. G. ditmaal bijna niets anders te schrijven dan het oude n.l., dat alle burgerlijke en krijgszaken hoe langer hoe sneller den kreeftengang gaan en elken dag in grooter verwarring geraken. Nochthans is God een wijs en getrouw God, die de eere zijns heiligen Naams van de vijanden zijns Woords niet met voeten zal laten treden, maar Hij zal zijne Kerk weten in stand te houden en alle hare vijanden te schande maken, waarmee ik mij, op grond zijner beloften troost en dies ben ik elk oogenblik bereid om voor Hem te leven of te sterven."

Hierop verhaalt FONTANUS een en ander van de verkiezing des Graven VAN BERG en zijn komen te Arnhem. „Z. G. met het geheele hofgezin komen tamelijk vlijtig tot het gehoor des Goddelijken Woords, inzonderheid mijn Genadige Heer met zijn Gade, waarover zich de vromen verheugen." Sterk klaagt de Dienaar van Christus over de meer dan Turksche onbarmhartigheden van 't krijgsvolk, enz. In Febr. '82 schrijft hij: „Te mogen vernemen, dat 't U. G. en U. Gemalin, mijn Genadige Vrouwe nog goed gaat en Gij beiden in de kennisse Gods wast en toeneemt, was mij tot bijzondere vreugde. Mij, den mijnen en het algemeen gaat het zoo, dat wij God dagelijks

bidden, dat Hij ons òf uit dit jammerdal wegneemt òf een betere orde, naar Zijne barmhartigheid in dit Land zende en invoere, zonder welke wij alle dingen ten gronde zien gaan. Indien Hij ons dezen winter niet op wonderdadige wijze had bewaard en de rivieren opengehouden, de vijand zou reeds lang Veluwe en Betuwe ingenomen en onderscheidene steden en sloten ingekregen hebben. Want Keppel, Bronkhorst en het geheele Landje van den HEER VAN ANHOLT had hij tot een voordeel en zonder twijfel ook goede correspondentie met onderscheidene onzer ingezetenen, terwijl de goeden sluimeren. Ik heb de gansche zaak zoo menigmaal zoo zeer ter harte genomen, dat ik er 's nachts niet van heb kunnen slapen. Wijl ik echter zie, dat alle vermanen en bidden te vergeefs is, beveel ik 't den Almachtige en z o e k b e r e i d t e w e z e n o m e l k u u r t e s t e r v e n".... *a*)

Toch bleef FONTANUS altoos slagvaardig, waar 't de waarheid gold. „Den 30sten Januari is een openlijk twistgesprek over de Heilige Schrift tusschen M. THEODORUS WOERM en mij ingewilligd geworden, waarbij de Canselier LEONINUS" – toch niet qua beschaafd en geleerd vrijdenker als onpartijdig rechter beschouwd? – „president zou zijn. Toen echter de bepaalde dag [n.l. de 14e Februari] was aangebroken en alle dingen in de Broere-kerk in orde gebracht waren – is mijn tegenstander er uitgesneden en weggeloopen."

„Den 11den Februari is een placcaat alom in den Lande afgekondigd geworden, waarin wordt uitgevaardigd, dat slechts eenerlei uitoefening van den Godsdienst, dien men den Gereformeerden noemt, zal gehouden worden, waarop de nieuwe Stadhouder zijn eed heeft gedaan. God gave, dat zulks eens met ernst ten uitvoer werd gebracht!

a) Wij spatieeren.

Zoo begon het antiek-gereformeerde streven te zegepralen, al liet blijkbaar de uitvoering dezer dwangwetten door vele overheidspersonen voor de vurige Calvinisten veel te wenschen over. En binnen de grenzen der Gereformeerde Kerken begon reeds op te komen het gevaar der ketterij. In dezen zelfden brief klaagt FONTANUS ten slotte over den „oproermaker" COOLHAAS te Leiden, hem van de Middelburgsche Synode bekend, en in een volgend schrijven, d.d. 14 Juli teekent hij hem als 't „hoofd van een aanhang, die zich met behulp van den Magistraat tegen de christelijke tucht stellen en een gruwelijk *libertinisme* invoeren wil." Dan geeft hij op allervriendelijksten en recht belangstellenden toon raad aan den Graaf inzake het op studie leggen zijner zonen. Leiden is om de bovengenoemde reden onraadzaam, Gent zoo onveilig, in Arnhem is wel een goede school en FONTANUS zou gaarne zijn best doen om op de jonge graven te passen, – ook heeft hij wel een kostganger, pas uit Genève gekomen en dies in 't Fransch geoefend, evenals in de Theologie en in andere studiën, die kostelijken dienst kon bewijzen – doch hij begrijpt dat de ex-stadhouder liever zijne zonen nu niet naar Arnhem stuurt. Uit het aanbod kan echter de Graaf zijn tot allen mogelijken dienst wilvaardig harte proeven.

Nieuws zal FONTANUS ditmaal maar niet schrijven. Hij heeft slechts het oude, n.l. dat alles in de war loopt. „Kon ik me niet troosten met Gods voorzienigheid, ik en anderen zouden doodelijk bekommerd zijn; nu laat ik het loopen, zooals de lieve God het bestiert en wacht als een slachtschaap op mijne verlossing. God heeft mijn getrouwen medehelper CASPAR GENT door de pest weggenomen, insgelijks ALEXAN-

DER BENTINCK met diens huisvrouw. Iederen dag rijst er nieuw bezwaar. Ik ben hier alleen in dienst. Sta de Heer aller Heeren mij bij!" *a*)

Deze bede mocht wel dagelijksche smeeking zijn in 's Leeraars ziel gedurende den tijd van teleurstelling en spanning, die in 1583 volgde. Het treurspel te Keulen, welks aartsbisschop TRUXES door JAN VAN NASSAU bekeerd werd, naar men roemde, wekte zoo schoone verwachtingen, maar liep op zeer droeve teleurstelling uit. Ach, ook FONTANUS had zich zoo blij gemaakt. Hoort slechts, hoe hij 8 Maart '83 aan zijn broeder in Christo schrijft: „God zij met ons! Ik dank allereerst onzen Heere Jezus Christus, dat Hij U. G. in 't leven gespaard heeft en U zoozeer met zijn Heiligen Geest heeft verlicht, dat Gij ook den Keurvorst van Keulen het rechte fundament der zaligheid hebt kunnen openbaren en dat Ge dit Zijner Keurvorstelijke Genade alzóó door Gods zegen in 't hart geplant hebt, dat Deze zich voortaan met lijf en ziel den Almachtige door Christus heeft overgegeven en alles, wat hij in de wereld heeft, daarvoor denkt te wagen".... FONTANUS ziet het aartsbisdom Keulen reeds gereformeerd. „Als er lang genoeg gevochten is, hetwelk God zegene! moet er geen *ubiquiteits-leer* of andere menschelijke droomerij, maar onze ware Godsdienst ingevoerd worden. Ook mag het geen Salomo's rijk worden, waar nevens Gods Kerk ook des duivels kerk toegelaten wordt, want dit was een der oorzaken, waarom God Salomo verliet". Alle te Keulen geboren Theologen moeten nu teruggeroepen worden om hun vaderland te

---

a) Een brief d. 10 Sept. 1582 geeft enkel goeden raad omtrent 't op studie leggen der jonge graven, verhaalt het beleg van Lochem en WILLEM LODEWIJKS welvaren.

dienen *a*). „Mijn God, hoe gaarne zag ik de goede zaak bevorderd! — Ik ben bijna dood geweest, maar God heeft mij het leven uit genade teruggegeven en — ik hoop niet, dat mij God wegnemen zal, eer ik gezien heb, dat men den Antichrist te Rome thuis gezocht en zijn rijk alom verbroken heeft."

Welk een opgetogenheid. Maar ook: Welk een ijdele hoop! Hoe bitter, straks alles te zien wegvliegen in rook . . . . 't Werd te Keulen lijden van 't begin tot 't slot: TRUXES verbannen en een echte Ultramontaan op den keurvorstelijken zetel.

Thuis werd de spanning al grooter. Hoort weer de klaagzang klinken in dezen brief, (d. 8 Juli '83) „Wat aangaat de algemeene zaken, 't gaat hoe langer, hoe erger. Ruiters en knechten verwoesten deze Landen eigenlijk niet, maar de ongehoorde en barbaarsche verwarring, die niet in één, maar in alle regeeringsdepartementen heerscht. Wat eindelijk daaruit — (tenzij dat God om zijner uitverkoornen wil een ongedachte uitkomst geeft) — worden moet, kunt Ge als met de gelegenheid dezer Landen en luiden, zij 't tot uwe groote schade, wel bekend — licht berekenen. Ik laat het nu loopen zoo 't loopt, en wijl ik ALENÇON *b)* niet voor den eenigen Messias dezer Landen kan of wil erkennen en hem als zoodanig luide aanprijzen, draag ik veler grooten en kleinen Heeren ongenade. Maar als God voor ons is, wie zal tegen ons zijn? B e t e r G o d s v r i e n d e n a l l e r m e n s c h e n v ij a n d, d a n a n d e r s o m!"

---

a) „Als da sein Dr. JACOBUS KIMEDONZIUS, uit Kempen, pred. te Gendt, HUBERT STURM uit Munstereifel, prof. theol. te Leiden, JOHANNES HALL uit Keulen, pred. te Amsterdam, e. a.

b) De hertog van Anjou.

In dit opzicht kreeg FONTANUS gelijk. ANJOU zocht allereerst zichzelven. De Fransche furie te Antwerpen ontdekte hem. Dan ach — dit vreeselijk verraad ontmoedigde bijna allen. Al wat tot dusver geaarzeld had, werd thans beslist om bij de immers nu onvermijdelijke schipbreuk lijf en goed te bergen. Zuid-Nederland zonk reeds weg voor goed. De Unie dreef nog . . . Doch eer zij — en Gelderland met haar — zonk, zou ook de graaf VAN BERG verzoend zijn met den Koning! Een woord ontviel hem: „Ik weet mijne verzoening door voorbede van den hertog van Cleve wel te verkrijgen." Sinds reisde een zijner vertrouwde dienaren telkens van en naar Emmerich en ging daar bij Uitendam, een bitteren vijand van religie en vaderland uit en in. *a*) Eerst zou Venlo worden verraden, doch dit werd nog voorkomen. Toen werd door verstandhouding met die van binnen Doesburg met ladders bijna overrompeld en de Graaf weigerde onderzoek. Op den morgen van 22 Sept. '83 werd Zutphen, welks bezetting de Stadhouder tot op 70 man had laten verloopen — door Taxis overrompeld *b*). In October wordt de toestand zoo angstig, dat de Canselier, het Hof en de Raad van Gedeputeerde Staten besluiten tot een *coup d' état*. Op 5 Nov. 's morgens vroeg worden 's Graven secretaris, rentmeester en kamerling gevangen genomen en een wacht voor Z. G. kamer gesteld. Des kamerlings papieren bewezen 't verraad. Ook de jonge graven HERMAN, FREDERIK

---

a) cf. I. A. Nijhoff, Bijdragen voor Nederlandsche geschiedenis en oudheidkunde, I, bl. 49.

b) Adam Huijgens, *Beschrijving der stad Doesborg* geeft op, dat den 23 van Wijnmaand Zutfen door den „Coninck" veroverd werd. Nu werd Doesburg hoofdstad van de Graafschap tot 11 Maart 1585, toen het met verraad van binnen ook door Taxis genomen werd.

en OSWALD kregen kamerarrest. De geheele familie werd naar Holland naar den Prins gezonden. Den 15 Maart des volgenden jaars werd de Graaf op eed van trouw losgelaten, doch hij brak zijn eed en verleidde zijne zonen om hun dappere degens te stellen tot 's Konings dienst.

Graaf ADOLF VAN NIEUWENAAR en MEURS werd nu Stadhouder, (26 Juni '84). Hoe onbeschrijfelijk de verwarring ook ware, 't gelukte langzamerhand orde te scheppen en hoewel telkens opnieuw het water tot de lippen kwam, Kerk en Land bleef behouden. *a*)

HOOFDSTUK VIII.

POST TENEBRAS LUX.

Allerbangst waren voor de Gereformeerde Kerken in Gelderland de toestanden in 1584 en '85, toen de Prins dood was en de onweêrstaanbare PARMA voorwaarts drong.

Den 6den Maart viel Nijmegen af, Doesborg volgde. En in Arnhem eischten de Malcontenten schier openlijk verzoening met den Koning.

De nieuwe stadhouder ADOLF, graaf van NIEUWENAAR en MEURS — een landgenoot en vriend van FONTANUS — stond machteloos, omdat men weigerde zijne bezetting in te nemen.

a) 28 Mei 1583 was onder præsidium van P. G. FABER DE BOUMA de Synode te Doesburg gehouden. De predikanten leden gebrek. Niets werd uitbetaald. FONTANUS en ENGELBERTUS VAN DER BORCH, burgemeester van Arnhem, wellicht ouderling ter Synode, zullen *suppliceeren* bij de overheden. ELDENIUS worde toch benoemd en bezoldigd als procurator der kerkezaken! . . . Hierna schijnt vanwege het geweld des vijands in geen 9 jaren weer Synode gehouden te zijn, althans de acta ontbreken.

Doch nood zoekt list. Op eens laat de Stadhouder aan een der poorten den torenwachter alarm blazen en terwijl de burgers derwaarts draven, door de andere poort een vaân ruiters binnenrukken. Nu spoort hij de verdachten op en „maect se sich quyt." *a*) Zoodoende was 't gevaar geweken, doch 't garnizoen hield soms schandelijk huis.

Met 1586 daagde het jaar der hope.

ROBERT DUDLEY, graaf van LEYCESTER verschijnt — en ook Gelderland haast zich, hem te huldigen als Gouverneur-Generaal dezer Landen.

Ook Arnhem doet den nieuwen Landvoogd met geestdrift eed van trouw, als deze er den 11 Juni een recht feestelijken intocht houdt. LEYCESTER beteugelt het garnizoen en straks sluipt de Engelschman door 't Schaapsgat, dat 't wakker raadslid ROELOF SCHAAP vereeuwigt, Doesborg binnen en brengt deze vest tot de Unie terug. *b*) 't Bleef echter *mahôr missabib*, schrik van rondsomme.

Toch herleefde, nu de kerksche LEYCESTER Heer was, de moed om de reformatie door te zetten en met blij gejuich wordt eerlang de konde vernomen, dat — dank zij des Landvoogds gunste — in Nationale Synode — ditmaal te 's Gravenhage — de Gereformeerde Kerken dezer Landen zullen samenkomen.

Met de afvaardiging ging het in Gelderland echter al heel gebrekkig.

Aangezien al de vier „quartieren in praesenter viants noth" *c*) waren, kon een provinciale Synode niet worden gehouden.

---

a) Hooft. Jaarboeken Nederl. Historie.

b) Cf. Staats Evers, *Kroniek van Arnhem* en Huigens, *Beschrijving van Doesborg.*

c) Dr. Rutgers. Acta der Gener. Syn. in de zestiende eeuw bl. 521.

Doch Arnhem en Harderwijk — de beide moederkerken — kregen de uitnoodiging om elk één harer predikanten te zenden, terwijl een ouderling uit Tiel werd gevraagd.

Arnhems kerkeraad deputeerde ditmaal noch FONTANUS, noch à NIJCKEN, die — sinds Doesborgs afval in 1585 — mede Arnhem diende, maar „den Eersamen ende discreten JOHANNEM BEIERUM, Dienaar des Woords te Arnhem, hoewel hij „*in pleno ministerio* noch ter tijd niet gefirmert" was, „hetwelck" — zoo verzekert zijn credentiebrief op 9/19 Juni '86 door FONTANUS, à NIJCKEN en Dr. GERARDT VOETH, Raadsheer in 't Hof, een der ouderlingen, onderteekend — „naemaels geschieden sall." *a*)

Harderwijk zond zijn ouden herder HENRICUS HEININGIUS *b*). Zijne afvaardiging geschiedde op verzoek van den Kerkeraad van Arnhem en de credentiaal is enkel door een paar „Olderlinghen" van Harderwijk onderteekend.

De Tielsche Ouderling is absent gebleven. DE BEIER en HEININCK hebben hun opdracht verricht.

De Generale Synode drong aan op vermeerdering van de *stipendia* der Leeraren met name te Arnhem. Hier bedroeg het tractement f 400. FONTANUS had deze Kerk zeven jaren lang gediend voor f 6.— in de week, die slecht betaald werden. Toen was het tractement met

---

a) JOANNES BEIERUS komt voor op de lijst van de leden der Synode van Zutfen in 1601, als Ouderling uit de Classis Nijmegen. Is dit een naamgenoot?

b) De Nationale Synode benoemde hem tot inspector der Classis Harderwijk en FONTANUS tot inspector der Classis Arnhem De Syn. v. Arnhem benoemde in '93 tot inspector der Classis Nijmegen Ds. JAC LOMAN, die eerst van '80 tot '87 en daarna opnieuw van '92—'98 te Nijmegen diende, en voor Zutfen Ds. P. GELLIUS DE BOUMA. Aangezien HEININCK „olderdomshalven" onvermogend was, bekwam deze een plaatsvervanger.

f 100.— verhoogd. De Generale Synode sprak echter over zoo karige bezoldiging hare afkeuring uit. *a*)

Dat de Haagsche Synode FONTANUS ook in zijne afwezigheid waardeerde blijkt uit eene eervolle benoeming.

Toen uit elke provincie een leeraar verkozen werd om in de zaken des huwelijks, dat immers „deels van burgerlijken, deels van kerkelijken aard was," een ordinantie te ontwerpen, werd met andere provinciale grootheden als prof. LUBBERTI, TAFFIN e. a. voor Gelderland FONTANUS gedeputeerd.

Moge het samenzijn met de broederen en vooral de erkenning der Gereformeerde Kerkenorde door den Landvoogd en straks ook door de Staten van Gelderland den Gereformeerden eenigszins hebben bemoedigd, het jaar 1586 zou eindigen met nieuwe angsten en nooden, erger dan ooit te voren.

Des Landvoogds gunstelingen, STANLEY en YORK speelden den Spanjaarden de sterke schans voor Zutfen en de goede vesting Deventer in handen, dat toen de tweede koopstad der Nederlanden was.

---

a) 't Hielp niet veel! Den 22 April 1609 schreef FONTANUS aan zijnen „vriendelijken ende wellieven schwager P. Verstege", dat hij tot 1593 slechts f 400.— genoten had 't Tractement werd toen met f 100.— en later nog met f 50 verhoogd. FONTANUS klaagt er voorts over, dat hij meer dan f 1000.— van zijn eigen geld was ingeteerd en zijn vaderlijk erfdeel had prijsgegeven. Soms leed hij nood. In 't Geldersch Maandwerk I p. 43 komt een *request* voor van J. FONTANUS, „nu op de Veluwe, doch naamkondig binnen Arnhem, in 't 31ste jaar getrouw Kerkendienaar aldaar," waarin hij klaagt onmogelijk te kunnen rondkomen in „deze eccessive dure jaren" en bij dagelijkschen „overval" van predikanten en andere „eerlicke luyden." Dit request was niet te vergeefsch. Toen en ook later werd F. een *extraordinaris recompens* van stad of quartier geschonken.

Zoo zat het zwakke Arnhem van alle kanten door de vijanden omsingeld. *a)*

Het Spaansche garnizoen van Deventer scheen medelijden te krijgen met de Arnhemmer wapenbroeders en goê gemeente en zond een schrijven aan de bezetting, waarin aangetoond werd, hoeveel sterker zelfs Wageningen was dan Arnhem en hoe noodig het was, dat men zich nu toch om alle bloedvergieten te voorkomen met den goedertieren koning en de Kerk verzoende. Doch de Arnhemmers zonden een welgesteld manmoedig antwoord, waaruit bleek, dat ze bezield waren met den heldengeest van FONTANUS en besloten waren om, al zou 't hun op de slachtbank brengen, trouw te blijven aan de Unie en het Evangelie. Men meent op innerlijke gronden,

---

a) Hoe *precair* de toestanden waren, blijkt ook uit een brief van J. FONTANUS, die door J. H. Hessels gepubliceerd is in zijn Ecclesiæ Londino-Batavae archivum Dl. III No. 1147. Dit schrijven, gericht aan den Kerkeraad der Hollandsche Gemeente te Londen is van 15/75 Maart '83 en luidt aldus: „In onze republiek en gemeente is een godvreezend en zeer geleerd man, met name ARNOLDUS TULLICHIUS, een van onze burgemeesters, die in verleden jaren eenen Engelschen kapitein, genaamd GEORGE VAN TORVELT, houdende toenmaals in onze stad garnizoen en verkeerende met zijne onderhebbende soldaten in groot geldgebrek, over de 100 Caroli guldens, naar luid van zijn eigen handschrift, uit christelijk medelijden goedwillig verstrekt en geleend heeft, in de hoop, dat gemelde heer en broeder T. ze in korten tijd zou terugkrijgen, 't welk nogtans tot dusver niet geschied is. En hoewel de voorzeide som niet groot is, zoo staat het er nu zóó bij ons voor, die in deze zes laatste jaren als belegerd zijn geweest van den vijand, dat een honderd gulden in baar geld beter zijn dan honderd morgen lands." F. verzocht den kerkeraad te bewerken, dat dit geld terecht komt, wijl T. een vroom edelman is, die de macht wel heeft, zijne schulden te betalen. Hessels vergist zich, als hij op bl 230 van zijn eerste deel FONTANUS, aan wien Dr. John James, Leycesters lijfarts, moet vertellen wat B. Vezekius hem over Deventer schrijft d.d. 25 Sept '86, verwart met Robert le Maçon, Sieur de la Fontaine, pred. bij de Fransche gemeente te Londen.

dat FONTANUS de steller is van dit stuk. Nu, het is zijner waardig. *a*)

Het heroïsme, dat spreekt uit dezen brief, zou niet worden beschaamd.

God bewaarde de veege veste en ziet — straks verging Spanjes onoverwinnelijke vloot en trok PARMA met zijn heldendrommen naar het Zuiden, om het arme Frankrijk te helpen verwoesten.

In 1590 gaf de verrassing van Breda het keerpunt aan in de krijgskans. Sinds komt MAURITS te velde en waar deze, nadat de graaf VAN MEURS bij een buskruitontploffing in het Gouvernementsgebouw noodlottig is omgekomen, in 1591 als stadhouder ook van Gelderland wordt gehuldigd, daar breekt niet slechts het licht door de wolken, maar drijven deze snellijk af. 30 Mei 1591 wordt de schans voor Zutfen heroverd; ook Deventer wordt herwonnen en Nijmegen bevrijd. De volle, blijde zonneschijn van vrijheid en voorspoed straalt. Gods groote trouw wordt met tranen geroemd en de psalmtoon aangeheven: Ik heb den Heere lang verwacht, en Hij heeft zich tot mij geneigd. Hij heeft mij uit eenen ruischenden kuil en uit modderig slijk opgehaald, en op een rots gezet en mijne gangen vastgemaakt. Waarlijk, er is een oogenblik in zijnen toorn, maar een leven in zijne goedgunstigheid. *Post tenebras lux!*

---

a) Schamper was het bescheid der Spanjaarden. „Uw brief is zekerlijk door uwe vervloekte Ministers gemaakt en verzonden! Groote leeuwen, die harten hebben van schapen. Het harte doet er ons over wee, dat die schelmsche Ministers, die zoo wel bekend zijn, u niet alleen verderven, maar zich zelven redden door de vlucht. De voornaamste uwer schelmsche Ministers, die den naam van paus van Nederland wil winnen, is een hoerekind, wiens vader, nu zijn schelmerij wetende, het duizendmaal leed is, dat hij hem in de wieg niet vermoord heeft." G. van Hasselt, Brieven, gewisseld tusschen Nijmegen met hare Spaansche bezitting en Arnhem in 1587.

HOOFDSTUK IX.

ARNHEM EEN KLEIN GENÈVE.

Reeds de Geldersche Synode van 1582 had geresolveerd: „Openlijke lastering van Gods Naam, echtbreuk, hoererij, bloedschande, vreten ende suepen hebben zoozeer de overhand genomen, dat men schier geen zonde daer af maect. 't Is der overheit ambt, beide tafelen Gods te handhaven."

Eenige jaren later slaan de Calvinisten in Kerk en Republiek te Arnhem de handen ineen om deze handhaving der geboden met ernst te beproeven en waarlijk, het gelukt FONTANUS, gesteund eerst door JOHANNES à NIJCKEN *a*), straks door ELDENIUS *b*), den jongen BUCERUS *c*), den zwakken HERMAN PHRYGIUS, JACOBUS BURSCHETUS en JACOBUS BRUNO, om van Gelderlands hoofdstad te maken een klein Genève.

Raadpleegt de predikant in zake zijn tekstkeus den Magistraat en gaat hij op diens verzoek, nu hij Mattheüs uit heeft, niet Openbaring, maar Jesaja doorpreeken, de Magistraat is den Kerkenraad ter wille in het publiekelijk eeren der Majesteit Gods, in het afschaffen der heidensche superstitiën, in 't bevorderen der goede zeden en in 't tegen gaan der wereldsche ijdelheden.

Steeds strenger Zondagswetten worden afgekondigd. Voor het stadhuis wordt een pui gemaakt ter aflezing der

---

a) JOHANNES à NIJCKEN, diende na Doesborgs afval in '85 de kerk van Arnhem tot '90 en keerde toen naar Doesborg terug.

b) JOHANNES VAN ELDEN kwam in 1592 uit Heidelberg.

c) GEORGE BUCER had een paar maal op proef gepreekt. Voor een kleinigheid wou hij derde predikant van Arnhem worden. 1 Nov. '95 besloot 't quartier met de Magistraat, hem te benoemen op f 200.— tractement. FONTANUS zou hem in de kost hebben. Hij moest nu de vroegpreek houden en de kranken en gevangenen bezoeken, enz.

publicatiën, welke ergernis uit de kerk wordt geweerd. De Raad zal, op Zondagmiddag vergaderend, enkel handelen over zaken van Kerk, School en zeden, en elke vergadering zal aanvangen met „andachtig gebed tot God Almachtig." Vloeken wordt verboden; godslastering met verbanning gestraft. *a*) Alle burgers worden bij placcaat verplicht op Zon- en Vierdagen ter kerk te komen. De „verachters des Woords en der Sacramenten" beloopen boeten. De begijntjes mogen geen beurt overslaan. Alle schoolmeesters zijn gehouden, hunne leerlingen „in de predicatie te brengen." Wie onder kerktijd durft gaan wandelen, verbeurt zijn opperkleed en met de „rabauwerij" der jeugd op de stadswallen zal het nu uit zijn.

De uitzuivering van wat uit den Roomschen tijd rest, wordt voltooid. Het beeld van de opstanding des Heeren in het koor der Groote kerk moet verdwijnen. Inzameling na inzameling van crucifixen en getijboeken wordt gehouden en al die „afgodische grouwelen" ten vure gedoemd. Zelfs op de Gildenvaandels en lijkkleeden mag geen Mariabeeld blijven staan. *b*) De misgewaden worden uit elkaâr getornd en de hulledoeken en witte nonnekleederen onbruikbaar gemaakt. *c*) De nonnen moeten in „wereldlijk gewaad" verschijnen.

---

a) Zekeren Hendrik Arents Muis werd hierom „stad- en schependom" ontzegd.

b) In 1608 werd besloten, dat het kramersgilde zijn fluweelen lijkkleed met kruis en Mariabeeld volstrekt niet meer mocht gebruiken

c) Op 24 Maart 1588 werd het Catharijne-gasthuis gezuiverd. 8 Januari 1590 werd op aanbeveling van Fontanus zekere Herman Jacobi inwonend Gasthuisprediker „op eigen kost." Nog op 27 Dec. 1608 werd echter ontdekt, dat „paap Jan van Brienen" bij de Begijntjes geweest was. Nu moest de procuratesse 't miskleed uitleveren, dat den volgenden dag op de markt werd verbrand Cf. Staats Evers J. F bl. 39.

Met grooten ernst wordt ook de zedelijkheid bevorderd. Met den kerkeraad, die blijkens de acta *a*), schier in elke zijner vergaderingen arbeidt om ergernissen weg te nemen en goede zeden te bevorderen, zoekt de Magistraat het zedelijk peil te verhoogen. De echtbreker wordt met lijfstraf, de hoereerder met zware breuke en tuchthuisstraf bedreigd. En sommigen ondervinden, dat 't meenens is. Alle koppelaarsters en slechte vrouwen worden uit de stad gebannen. Alle arbeid wordt aangewend om het concubinaat door wettig huwelijk te vervangen en in dit alles zijn consistorie en magistraat één. Als echter de kerkeraad eischt, dat 't drinken op iemands gezondheid als een heidensche superstitie strafbaar zal worden gesteld, dan aarzelt de overheid, zoo ver te gaan; doch danspartijen worden beslist verboden *b*) en zulks steunt den kerkeraad om hierover te oefenen onverbiddelijke censure, waarvoor zelfs burgemeesters beven. Voorts „sall niemant sich gelusten laten op vastelavond ofte Bacchusdage eenige onordentlicke mommeriën, ofte dergelicke heidensche misbruicken te begaen; nochte eenighe *ganssen*, te peerde, te voete of op den water in of buiten de stad te trekken, *hanen* te werpen ofte dergelicke onordentelicke gespullen, 't zij met dansen ofte anders in 't werk te stellen, bij arbitrale correctie." *c*)

a) Met groote vriendelijkheid werden mij ter inzage thuisgezonden de *Acta* van den Kerkeraad van Arnhem, beginnende op nieuwjaar 1604. Hierin vindt men opgeteekend de namen der kerkeraadsleden, wier halve deel elk jaar, schier zonder eenige uitzondering verwisselt.

b) In „de Vlekharing" was op een bruiloft gedanst. 't Werd bestraft. Doch toen verluidde dat ook op de bruiloften van der burgemeesteren dochters gedanst geworden was, en er zelfs geheime dansscholen bestonden Deze laatsten werden gesloten en de burgemeesterlijke familiën ontkwamen door schuldbekentenis nauwelijks de publieke censuur! Curieus is 't, dat op den toren telkens gedronken en gedanst werd

c) Woorden uit 't placcaat van 24 Januari 1600.

Met dierenmishandeling wordt ook goochelen en tooveren streng geweerd. Duivelbanning brengt den overtreder in den „kaelkelder" en op de Sint Janspoort. Heksen als ze op de pijnbank ontkennen, met den duivel lichamelijke gemeenschap te hebben gehad, worden de stad uitgegeeseld, *a*) en de beruchte Hans Poek, die — naar hij zelf bekent — wandelende langs den Rijn in arren moede zijne ziel aan den duivel verkocht heeft en — in een wolf veranderd, drie jaren lang „met menschenverstand, hoewel stom", allerlei snoodheden naar wolvenaard heeft bedreven, zal straks openlijk op de markt aan een staak worden geworgd en daarna verbrand *b*). Ook zal de richter Pelgrim van Gruythuis niet kunnen sterven, eer hij op voorspraak van FONTANUS vergeving heeft bekomen, omdat hij eens tegen den wil van den Magistraat een toovenaar in Arnhem heeft laten overnachten.

Op enkele punten ontbrandde tusschen consistorie en magistraat een strijd. De Raad had 30 Oct. 1600 toegestemd, dat er mede ten voordeele van gasthuis, diaconie en weeshuis een loterij zou gehouden worden. De kerkeraad protesteerde. De Raad besloot, dat de broeders voor ditmaal met het geval vrede moesten nemen en wenschte over deze zaak een Synodale resolutie. Hier gaf dus de Magistraat dadelijk *in principe* toe, doch taaier was de worsteling inzake het orgel. De burgerij wilde op Zondag ter

---

a) Was het door Fontanus' invloed dat de *heksen* slechts uitgebannen werden, in plaats van verbrand te worden, zooals op 3 Juli 1594 met de 70-jarige Naele Aelts van Harderwijk geschiedde? De plek dezer afschuwelijke rechtspleging is nog als de Naelenberg bekend. C. Schrassert *Harderovicem antiquum* bl. 140.

b) Dit jammerlijk feit geschiedde 7 Augustus 1595.

afwisseling van de preek orgelconcert. Liefst niet slechts vóór en na den dienst, doch ook als 't lange gebed gedaan was en de bedezang voor de predikatie was gezongen – tusschen den dienst in, terwijl de diaconen de gaven inzamelden. En wat dan gespeeld werd door den stadsmusicus, over wien de kerkeraad niets te zeggen had, was geenszins in den heilig opgewekten of strengen boetetoon der prediking. De kerkeraad, die dadelijk bij de restauratie van het orgel te vergeefs geprotesteerd had, a) eischte eerlang opnieuw, dat deze ergernis zou ophouden. De Magistraat weigerde in deze „immers burgelijke" zaak toe te geven. Ds. à NIJCKEN preekt nu over 1 Cor. XIV en aarzelt niet 't fluitspel, dat een onzeker geluid geeft en de werking van het duidelijk woord der profetieën hindert, te verdoemen en – den magistraat door te halen. Groote verontwaardiging op het stadshuis. De predikanten moeten vóórkomen en beloo-

---

a) Zie over deze zaak onze artikelen in den Gelderschen Kerkbode van 1894. In 1589 had de Magistraat 't orgel, dat sinds de beeldbrekinge stom geweest was, laten restaureeren, opdat 't als „een deel van den godsdienst" zou worden gebruikt. Op 29 Juli steldė de Kerkeraad een memorie op, (door G. van Hasselt in zijne *Arnhemsche Oudheden* afgedrukt), die van groote belezenheid getuigt en aldus argumenteert: 1°. Alles wat tot de wereldsche lusten en de geilheid des vleesches strekt, behoort uit de kerk te worden geweerd, waar het Evangelie des kruizes en de dooding van den ouden mensch moet worden gepredikt, 2°. in de apostolische Kerk en in de gereformeerde Kerken werd en wordt geen muziek gebruikt. Omdat Gods Woord hiertoe geen bevel geeft, wordt zulks niet stichtelijk geacht. 3°. De Geest Gods, beschrijvende de stukken des dienstes in 't N. T., meldt de prediking des Woords, 't gebruik der H. Sacramenten en de oefening der christelijke discipline. Ergo behooren wij hier geen stukken bij te doen. 4°. de predikanten, oudsten en diaconen hebben beloofd met mond, hand en naam de besluiten der Synode van Middelburg te houden, 5°. in hoog bedroefde en gevaarlijke tijden, zooals wij tegenwoordig beleven, behoort men geen vreugdespel aan te richten, maar veelmeer zakken aan te trekken . . .

pen het verwijt: „indien à NIJCKEN of FONTANUS meenen, dat de Raad niet wel doet, dan behooren zij hem hiervan in 't particulier te onderrichten." Toch durfde de Raad hen niet langer tergen. De organist kreeg bevel om alleen na den dienst te spelen; dan niets voor te dragen, dat ergernis verwekken kon en niet in te vallen voor- en alleer de predikant van den stoel zou zijn!

Krachtig werd onder de bezielende leiding van FONTANUS in kostelijk samenwerking van „wereldlicke en kerkelicke" Calvinisten de reformatie van het *schoolwezen* ter hand genomen.

Op 1 Maart '87 — zoo blijkt uit de Raadssignaten — kregen, nadat een exemplaar van alle in gebruik zijnde schoolboeken was ingeleverd — REINIER VAN DE SANDE en HENDRIK WIJNTGENS opdracht om alle „scholen en schoolmeesteren te reformeeren." En gesteund door FONTANUS was hun arbeid veelvuldig en doeltreffend.

In '91 verwierf de onvermoeide reformateur de stichting van het *gymnasium*. Op zijn bede van den 8 Mei 1590 werd de ruime *reventer* ofte spijszaal van het Minnebroederklooster, ingang Trans, ingericht tot localiteit om „de jonge jeugd in spraken en vrije consten wel te instrueren." Met Dr. TULLEKEN, latine TULLICHIUS *a*) had FONTANUS de eer om als eerste der *curatoren* op te treden. Den 27 Oct. werd met een Latijnsch en Nederduitsch gebed de school geopend. En dat FONTANUS in staat was het ambt van curator te bekleeden, bleek ten volgenden jare, toen hij zelf met zijn collega HENRICUS BURMANNUS, den benoemden conrector HENRICUS AB

---

a) Zie over hem FONTANUS' brief aan de Londensche gemeente, dien we boven mededeelden.

ORLO examineerde *a*) en zou niet minder in 1611 blijken, toen hij met BAUDARTIUS en COCHLAEUS, zijn medegedeputeerden der synode de rectoren van Nijmegen, Zutfen, Arnhem en Harderwijk mocht uitnoodigen, om eenigerhande *praeceptae artium* te maken en eenheid en orde te brengen in 't gymnasiaal onderwijs.

Ook een Fransche school werd geopend. *b*) FONTANUS, die ook in 't Fransch preekte, scheen deze zaak zóó te wenschen, dat hij zijn eigen woning in de garfkamer van Sint Jan er voor ruimde. Of hij toen reeds naar den Velperweg uitweek op een buiten, door hem gebouwd op den uitgang van landerijen in het Broek, die hem behoorden — bleek ons niet.

Op al deze scholen werd de catechismus ingeprent en deze sedert 1608 in keurige uitgave uitsluitend bij JAN JANSSEN, Arnhems wakkeren boekdrukker, *c*) verkrijgbaar gesteld.

Met het schoolwezen werd ook de reformatie gezocht van alle stichting van barmhartigheid. Den 22sten Juni 1583 was door den Magistraat een ordonnantie geteekend om uit de „aangeslagen buyseren der canonicken ende de vicariën van Sint Walburgis" een woninge voor de borgerweezen te maken. Naarmate stad en gewest opbloeiden werd met onbekrompen hand voor de opvoeding der weezen, de verpleging der

---

a) Tot des correctors functie behoorde aanvankelijk ook de vroegpreek te houden!

b) Antony Cambier, Fransch schoolmeester uit Emmerik, was de eerste Fransche monsieur te Arnhem.

c) Zie de prachtige uitgaven van BAUDARTIUS' *Memorien*.

kranken en de ondersteuning der schaamle oudjes gezorgd. Zelfs „onnoozele Griet'' kreeg een rok van laken, welks couleur en fatsoen aan 't stadswapen herinnerden. Ja voor gewonde militairen en doortrekkende vreemdelingen werden toevluchtsoorden geopend. *a*) De blijde tijdsomstandigheden wekten daarbij lust tot het lied. Welnu dat mocht vrijelijk geschieden. Een zangvereeniging werd opgericht met de leuke zinspreuk: *Si vox est, canta.*

Van 1590 tot 1610 stond FONTANUS te Arnhem in zijn volle kracht. Een voogd der stad. Een vader der gemeente. Leeuwarden vernam echter, dat de Arnhemmers nog altoos vergaten hun leeraar van behoorlijk onderhoud te voorzien. Het beriep hem in 1590. Graaf WILLEM LODEWIJK verklaarde, „dat hij niemand liever bij hem zag en wenschte'' dan JOH. FONTANUS en zocht de Arnhemmers te bewegen om hunnen vader af te staan. FONTANUS dreigde nu, dat hij, als men hem nog langer gebrek liet lijden, gaan zou; doch in ernst was er toch geen denken aan. Arnhem en FONTANUS waren getrouwd. Voor heel het leven. *b*)

Daarenboven kon Arnhem, nu à NIJCKEN in 1591 weer naar Doesborg toog, in plaats van een predikant af te staan

---

a) Op een poort in 't Catrijnegasthuis las men:

Siet, hier worden onderhouen
Oude, swacke mans en vrouwen
Sinloos mens en sieck soldaet
Vindt ook hier een toeverlaet.

b) De Magistraat antwoordde aan den Frieschen stadhouder: „Wij mogen U Genade niet verhalden, dat die Christlicke Gemeinte deser stadt tot gedachten FONTANO dergestalt geneicht is, dat dieselve by syn afscheiden und vertrek ten hoichsten sol bedroifft und vernoedeelt worden sollen.''

er best één bij gebruiken en op verzoek van Fontanus werd nu niemand minder dan Franciscus Gomarus beroepen. Hij bedankte, doch droeg met een waardeerende voorrede, waarin hij van den *reverendissimum et* doctissimum *Fontanum* gewaagt, – aan Arnhems voedsterheeren een zijner polemische werken, zijn *spiegel van de ware kercke Christi* op (1604).

Noemde Gomarus zijnen vriend *zeer geleerd*, het bewijs hiervoor is niet te vinden in eenig wetenschappelijk werk, door Fontanus in 't licht gegeven of nagelaten; waar de practische arbeid al zijn tijd en kracht verslond, had hij hiervoor geen gelegenheid. Wel blijkt zijne belezenheid uit zijne brieven en memorien en toont de algemeene achting, die zijn adviezen genoten, dat ieder zijn bekwaamheid erkende. De Synode van Arnhem, (1604) had *via* de Synode van Noord-Holland van de Fransche *Assemblée Générale* bericht gekregen, dat Joan Piscator niet orthodox gevoelde van de bekeering, 't geloof en de rechtvaardigmaking. Aan Fontanus en Baudart werd opgedragen Piscator's geschriften door te lezen en de volgende Synode te rapporteeren. 't Volgend jaar was er echter bericht van de deputaten der Fransche Synode, dat Piscator hen contentement had gegeven en beloofd, zich van harde zegswijzen en afwijzende gevoelens te onthouden. Fontanus en Baudart waren niet klaar gekomen. De Synode wenschte, dat ze zouden doorgaan en voegde hun Dr. Thysius toe. Deze diende ter Synode van Nijmegen (1606) een geleerd judicicum over de Schriften van Piscator in, dat de instemming der Synode verwierf. Dat Fontanus een duchtig theoloog geweest is, heeft men uit deze zaak zoeken af te leiden, doch zonder grond. Ook uit wat

FONTANUS ter voorbereiding der latere bijbelvertaling, wier tot stand komen hij zoo vurig begeerde, deed, blijkt in dezen niets.

In 1609 brak voor den nu reeds 64-jarigen leeraar een merkwaardige dag aan — een tweede trouwdag. *a*)

FONTANUS is blijkbaar eerst gehuwd geweest met een zuster van den secretaris van Arnhem, Heer Peter Verstege, of van diens echtgenoot Christina van Schrieck. Ook was zekere Casparus Velthuizen zijn zwager.

Uit zijn eersten echt had hij althans twee dochters. Sara, die bij Baudartius Anna heet, was echter reeds den 24 Mei '94 de vrouw geworden van ELLARDUS à MEHEN, later (1598—1639) predikant te Harderwijk. De naam der andere bleef ons onbekend, doch ze huwde blijkbaar met een neef, aangezien ze moeder werd van Philips en Samuel Verstege, die later uit waardeering voor grootvaders diensten op 's Lands kosten studeeren mochten te Harderwijk. Dat hij ook nog andere kinderen had, zou kunnen worden opgemaakt uit een landdagsreces uit 1607, waarin vermeld staat, dat FONTANUS „beladen was met sware huysholdinghe". Hoe het zij, de weduwnaar vond een tweede gade, bereid om zijn wankelend gezin te stijven, hem de lasten van den ouderdom te helpen dragen en zijn levensavond te verlichten met den glans, die straalt uit de kuische oogen eener liefhebbende vrouw. Haar naam was WILLEMKE. Ze was uit de deftige familie der VAN HARENS. Was haar vader indertijd Graaf Jan's hofmeester geweest?

De Magistraat greep deze gelegenheid aan om waardeering

---

a) Van der Aa denkt aan een *zilveren* bruiloft.

te toonen en vereerde den gelukkigen bruidegom door hem 3 ankers kostelijken wijn aan te bieden, „om deselve op synen bruiloft te verschenken." 't Was dus feest op FONTANUS' spijker, een bruiloft, wier vreugde door aanzienlijken en burgers werd verhoogd.

Reeds bij *placcaat* van 22 Februari 1583 waren alle pastoors en geestelijken van de Geldersche dorpen uitgenoodigd, binnen Arnhem te verschijnen, om met de kerkedienaren eene „Christelijke en vriendelijke zamenspreking" te houden over „de hoofdstukken van het Christelijk geloof," opdat blijken mocht, wie hunner tot den dienst der Kerken en de stichting der gemeenten bekwaam mochten zijn *a*).

Uit de notulen der Synode van '82 blijkt met geen woord, dat vanwege de gezamenlijke Kerken tot een dergelijk onderzoek enkele Dienaren werden aangewezen. Daarom vermoeden we, dat deze zaak van FONTANUS en den Landdag uitging en dat hij met zijn collega CASPAR VAN GENDT tot dit examen van overheidswege aangewezen is.

't Was echter even gemakkelijk de dorpsgeestelijken op te ontbieden, als moeilijk, ze werkelijk te Arnhem, onder het mes te krijgen. Eerst zouden vrediger tijden moeten aanbreken, eer de reformatie met name op de schier nog geheel in heidensche ruwheid en bijgeloof verzonken dorpen kon worden doorgezet *b*).

Toch hield men het doel: REFORMATIE VAN HEEL GELDERLAND MET DEN STEUN VAN DEN STERKEN ARM DER OVER-

---

a) Groot Geldersch placcaatboek II, 23.

b) Uit Mr. G. van Hasselt, Stukken voor Vaderlandsche Historie III, 268 blijkt, hoe het er met name op de Veluwe uitzag, die beschreven wordt

HEID altoos voor oogen. Zelfs de Algemeene Synode van 's Gravenhage werkte — gelijk we reeds meldden — hier op aan door FONTANUS tot *inspecteur* over de Over-Veluwsche en den ouden HEINING over de Neder-Veluwsche kerken te benoemen. Maar eerst in 1592 kon deze arbeid met kracht worden aangevat.

Toen, waarschijnlijk weêr voor 't eerst na 1583, den 11 Sept. 1592 eenige Geldersche Kerken in Synode (te Nijebroek op de Veluwe) samenkwamen, was hoofdpunt van 't synodaal *agendum* de „reformatie ten platten lande" en de bezielende leider in dezen was de *praeses* JOH. FONTANUS.

Uit de acta blijkt, dat er toen reeds onderscheidene pastoors in 't examen te Arnhem en te Harderwijk geweest waren. Sommigen hunner verschijnen nu ter Synode en enkelen onderschrijven bij 't *examen* vastgestelde artikelen. Anderen wilden liever gepensioneerd of, desnoods, afgezet worden. CORNELIS VOETH van Apeldoorn houdt vol, dat de Roomsche kerk de ware is. Natuurlijk ligt nu zijn kerkelijk doodvonnis gereed.

De Synode van 't volgend jaar, die van 25—29 September, na door FONTANUS plechtig geopend te zijn, te Arnhem hare zittingen houdt, schorst heel een rij van pastoors en *combineert* hunne gemeenten tijdelijk met kerken, die van een bekwaam dienaar voorzien zijn. Ermelo's pastoor, GEORGIUS DE COTHA, die, hoewel hij tweemalen manslag pleegde en een rechte woekeraar is, toch maar doordient, wordt aangebracht bij den Hove. Doch, wijl hij beschermd wordt door zijn machtigen bloedver-

---

als „een groot, woest landt, ongeferlick 28 groote mijlen in 't rondt, derhalven dagelix veel moorden ende schelmerien geschiên."

want, schout CORNELIS VAN COOTH, zal men 1600 schrijven, eer de Cotha afgezet en vervangen is *a*).

Waren, gelijk we zagen, door de Generale Synode FONTANUS en HEINING tot *inspectores* benoemd, laatstgenoemde was nu „gansch onvermogend;" dies wordt hem zijn collega WILHELM WITZFELD toegevoegd, terwijl JOH. LOMAN de kerken der Betuwe en PETRUS GELLIUS FABER DE BOUMA die der Graafschap inspecteeren zal.

Zoo wordt in goede orde de reformatie ter hand genomen. Hiertoe moeten onwaardige Dienaren worden verwijderd en van bekwame en achtenswaardige Herders en Leeraars de kudden worden voorzien. Wat het eerste aangaat, allereerst wordt Doetichems dienaar MATTHEUS of MATTHIAS DE RECHT, die geenszins een rechte broeder, maar een rechte dronkaard is, aan de classis Zutfen „opgedragen," opdat deze hem, als hij niet tot boete en bekeering komt, suspendeere en ter afzetting voordrage aan 't Hof.

De acta maken geen melding van een besluit der Synode, dat aan JOHANNES FONTANUS opdroeg, om met commissie en instructie van 't Hof een reis naar Nijkerk te maken, waar ondanks of misschien wegens 't optreden van LAMBERT ELBERS in '91 en EVERHARD ZWAAN in '92 de kerkelijke toestanden nog ongeordend lagen *b*).

Toch trok de Reformator Gelriae derwaarts heen.

Allermerkwaardigst is het breed bericht van dezen arbeid, dat de heer Schussler vond in de oude kerkeboeken van Nijkerk en dat hij meedeelde aan Staats Evers *c*).

---

a) Zie ons artikel Ermeloo in den Geld. Kerkb., 10e Jaarg No. 15, de mededeelingen des Heeren Pegman in 't volgend nummer en de Gids van Ermelo.

b) Zie de Jongh Naamlijst van de predikanten van het Geldersche Synode.

c) Staats Evers. Joh. Fontanus bl. 55—59.

Wij ontleenen hieraan 't volgende, dat ons een helderen blik gunt in het toenmalig reformeeren.

Als de *Inspector* aankomt, wordt hij verwelkomd door den schout GOOSSEN VAN HEERLE, en de andere „liefhebbers der Gereformeerde religie."

De eerste, die nu voorkomen moet, is de *koster*.

Deze ontvangt scherp verbod om langer zoo afgodisch met de klok te *kleppen* 's morgens en 's avonds; plechtig *luiden* zal hij, zooals alom in Gereformeerde „plaatsen" geschiedt. Voorts wordt vastgesteld, dat er des Zondags tweemalen dienst zal zijn. Van half 9 tot tienen Evangelieprediking. Van eenen tot tweeën Catechismus. Daarbij zal er des Donderdagavonds van achten tot negenen precies *vermaning* zijn. De koster zal voor elk dezer diensten *luiden* en zorgen voor de orde in de kerk.

Dan komt ALTETUS, de *schoolmeester* voor. FONTANUS vraagt hem, of hij 't met den Catechismus eens is en dien der jonge jeugd wil inplanten, en haar de vastgestelde gebeden wil leeren bidden en de psalmen leeren zingen.

ALTETUS antwoordt, dat dit tegen zijn geweten strijdt. FONTANUS wil met hem argumenteeren. *Respondit satis disputatum esse,* dat er genoeg geredetwist is. De oude meester wil bij zijn opinie blijven. Men besluit nu, dat hij met het eindigen van zijn loopend dienstjaar de school zal ruimen, „hetwelk hij belooft te zullen doen."

Nu verzendt FONTANUS de bereids gereedgemaakte brieven van 't Hof aan Graaf EDZART om JOHAN ZWITTER, die te Veenhuizen in Oost-Friesland staat, voor Nijkerk te bekomen en zelf schrijft hij aan MENSO ALTING om medewerking en aan den begeerden ZWITTERUS, dat hij ten spoedigste overkome. Ondertusschen wordt — veelvuldig is waarlijk de bemoeiing der Hof-commissie! — de reparatie

van 't kerkgebouw krachtig ter hand genomen. Ook worden diakonie-blokken in de kerk gezet, en verordend, dat de Dienaar bij elke preek van den stoel vermanen zal om er wat in te doen.

Dan worden de doopvaders opontboden en doopboeken aangelegd.

Ook de *organist* krijgt zijn beurt. Hij moet beloven niet te spelen, eer de dienst geëindigd is.

Aangezien Nijkerk geen „groefbidster" rijk is, mag er een half uur voor de begrafenis eens geluid worden en onder klokgelui mag de stoet kerkwaarts gaan. Van 't werpen van aarde op de kist mag echter niets inkomen en — slechts als men „zeer heftig" een „vermaning" begeert, worde er een lijkrede gehouden en dan richte zich deze tot de levenden en geschiede ze in weinig woorden!

In afwachting van de komst van Ds. ZWITTERS nam FONTANUS den dienst waar en zorgde er voor, dat in zijne afwezigheid de Dienaren van Amersfoort en Harderwijk beurt om beurt bijstand boden.

Den 4den November wordt de nieuwe rector geïnstalleerd en 8 Maart des volgenden jaars arriveert JOHANNES ZWITTERUS en houdt twee dagen later zijn eerste preek.

Dit was blijkbaar een preek op beroep. En om dit nu eenigszins naar kerkenorde in kalk en cement te zetten, roept FONTANUS, gesteund door JOHANNES CAESARIUS oftewel Ds. DE KEIZER van Harderwijk een *„particulier convent"* te Nijkerk samen (3 April 1594) *a*. Hier worden de getuigschriften van Ds. ZWITTER gelezen; één van Graaf EDZART, één van de gemeente te Veenhuizen en

---

a) Een provinciale Synode schijnt in '94 niet gehouden te zijn Althans de acta ontbreken in de verzameling van Reitsma en van Veen.

één van de Classe Leer. Ze worden „richtig" bevonden.

Nu vraagt de praeses den „liefhebbers der Gereformeerde religie," of ze ZWITTERS dienst begeeren en als deze vraag met een eenparig „ja" is beantwoord, besluit men tot 's mans bevestiging voort te varen.

FONTANUS oordeelt, dat deze behoort te geschieden door de classe Harderwijk. Doch het convent keurt voor goed, dat ze den volgenden dag na gehouden sermoen door Ds. FONTANUS in de volle vergadering door oplegging der handen geschieden zal.

Nadat deze plechtigheid is afgeloopen, vergadert FONTANUS met „den Scholt, Jonkheeren, Kerkmeesters en Gasthuis-verzorgers." Hier wordt 't tractement vastgesteld op f 350 met vrij gebruik van de „weêm" ofte pastorie. De oude pastoor moet hiervoor zijn woning ruimen, doch ook hij behoudt f 350 pensioen. De schoolmeester krijgt boven 't schoolgeld honderd daalders Des leeraars overtochtskosten uit Oost Friesland worden met f 25 vergoed.

Op deze wijze werd — wel eenigszins van boven af — de reformatie aan de steden en dorpen opgelegd en trad FONTANUS als Hervormer van Gelderland op.

In 1595 besloot het Hof elken Maandagmiddag de „geestelijke zaken" te behandelen *a*). Hier verschijnt nu — blijkens de notulen — geduriglijk FONTANUS om aller kerken nooden te klagen en allerlei maatregelen ter verbetering van de toestanden te helpen beramen. Nu moet een predikant verplaatst worden *b*), dan een predikantsweduwe eenig onderhoud bekomen *c*), nu melding gedaan

a) Staats Evers Joh. Fontanus blz. 75.

b) B.v. Wouter de Bruijn van Brummen naar Voorthuizen.

c) B.v. de weduwe van Jacobus Eldenius, die van '92—95 te Arnhem gediend had.

van 't eigenwillig vertrek van een Dienaar of 't indringen van een ander, dan een Geldersch *alumnus*, die student is te Leiden, permissie ontvangen om voor een half jaar meteen Lisse's kerk te dienen *a*); nu moet FONTANUS informaties inwinnen over 't oproerig Apeldoorn, welks dienaar naar Culemborg wil wijken, dan weer een bijbel en een dozijn psalmboeken koopen voor de Grollenaren, wat f 12 blijkt te kosten; nu krijgt FONTANUS autoriteit om den pastoor van Beekbergen, die zijn huishoudster niet trouwen wil, tot rede te brengen, dan weer mag hij verslag doen van een gehouden Synode enz. enz.

De notulen der zitting op Maandag 3 Nov. '95 beginnen als volgt: „Praesentes: VOET, CAPEL, FONTANUS, HERMANNUS." 't Is alsof met de Raadsheeren Dr. GERHARDT VOETH en GERLACH VAN DER CAPELLEN ook Ds. FONTANUS en zijn collega HERMANNUS PHRYGIUS zitting hebben als gelijken in een gemengde commissie, die ook vast- en bededagen uitschrijft *b*).

Straks vinden we als *praesentes* in margine geschreven: „VOET, SAND *c*), FONTANUS, CAPELL," en uit alles blijkt de recht broederlijke samenwerking ter reformatie tusschen de oude Raadsheeren van Graaf JAN en den vader der Arnhemsche gemeente.

Ongetwijfeld sproot ook uit deze samenwerking voort het *placcaat* van 1596.

De bovenvermelde Arnhemsche Synode van '93, waarbij Dr. VAN DEN SANDE 't Hof vertegenwoordigde, had den

a) Deze student heet: Elbardus Moenius. Is hij de bekende Eilardus à Mehen (d. i. van de meene-weide te Harderwijk), straks Fontanus' schoonzoon?

b) Geresolveerd werd om op 19 Nov. een biddag uit te schrijven, of 't den Almachtige behagen mocht de plage van den duren tijd af te wenden.

c) Raadsheer REYNIER VAN DEN SANDE

wensch te kennen gegeven, dat alle godsdienstoefening van „Herdooperen en Papisten" met ernst zou worden verboden, dat het der „wijzen moederen" *c*) streng geïnterdiceerd zou worden om den nooddoop toe te dienen, en dat alle sectarische „meesters en maîtressen" zouden worden afgesteld. Afgebroken en „exstirpeerd" moest worden alle „afgodisch ongeziffer." De kosters, wien men rogge bracht bij 't versterven van een familielid, mochten deze blijven ontvangen, mits men 't volk wèl onderrichtte, dat dit geschenk de verstorvene zielen niet baten kon!

Hoewel de nog zeer korte *acta* 't niet melden, hamerden ook de volgende Synoden op ditzelfde aambeeld en in '96 vonden ze gehoor. „Stadhouder, Cancelier en Raden van 't Vorstendom Gelre en de Graafschap Zutfen" – overwogen hebbende, dat ze door verscheidene Synodale Vergaderingen gebeden waren om alle misbruiken tegen de Gereformeerde religie te doen afschaffen en de onbekeerlijke pastoors te doen vervangen, en dat werkelijk nog vele pastoors de misse bedienen en de biecht afnemen en met wijwater sprenkelen en ontuchtig met hunne huishoudsters leven, — „kenden zich schuldig van amptswege hierin te voorzien."

Dies ordonneerden ze bij openlijk placcaat, 1°. dat alle pastoors zich voortaan zouden bevlijtigen in hunne predikatiën de zuivere leer voor te dragen en hunne bijzitten verstooten of wettig huwen; 2°. dat alle Magistraten, Amptsluiden, Drosten, Rechters, Schouten en Kerkmeesters de overgebleven altaren, wijwaterbakken en beelden zouden wegruimen en voor preekstoelen, kerkbanken en avondmaaltafels zorgen. Binnen een maand moest dit alles in orde zijn.

---

c) Dat zijn de vroedvrouwen.

JOHANNES FONTANUS kreeg in opdracht om nu hier dan daar voor de richtige uitvoering dezer ordonnantiën te zorgen.

Reeds in Januari '97 moest hij weer een reformatietocht beginnen. Eerst moest hij naar Epe, waar pastoor LODEWIJK POÏKE op Pijk *a)* zich onmogelijk maakte en moest worden vervangen. Van daar reed zijn karre naar Apeldoorn. Hier zou hij op 20 Januari, met het oog op Epe, den gewezen minister van Rees, Ds. JOHANNES VOSKUYL en de pastoor van Vaassen, PELGRIM VAN HIERDE *b)* examineeren. Vervolgens moest FONTANUS te Nijbroek de oneenigheid tusschen den rechter BLOYS en den predikant CAROLUS GALLUS zoeken te sussen. Ten slotte zou zich de onvermoeibare kerkendienaar nog naar Wilp begeven, om er GEORGE MULLER te bevestigen. Eerst in Oct. '98 bracht FONTANUS rapport uit van zijne verrichtingen, doch kon toen melden, dat heel zijn opdracht was volbracht.

Pastoor MULDER was — na te Arnhem gepreekt te hebben en goedgekeurd te zijn *c)*, te Wilp bevestigd, PELGRIM VAN HIERDE vol bevonden, BLOYS en GALLUS waren verzoend en Epe had met groot genoegen VOSKUYL „ingenomen."

Ondertusschen had FONTANUS ook reeds een tweede opdracht beginnen te volbrengen.

Den 8 Juli '97 was hij „gecommitteerd ende geauthori-

---

a) Cf. De Jong, Naamlijst van de predikanten van 't Geldersch Synode. Pastoor Poïke op Pijk werd in '98 afgezet.

b) PEREGRINUS VAN HEERDE, pastoor te Vaassen, komt voor in de acten der Synode van '92, dat hij 't 12e artikel der examinatie simpliciter aannam. Johannes ten Witslach, pastoor te Doornspijk, deed dit ook, doch werd volgens de Jongh „geweerd."

c) Zie de acta Classis Veluviae Superioris ab a° 1598—1643 M. S onder berusting van het Cl. Best. van Arnhem, mij welwillend ter inzage afgestaan.

seerd" om kerkvisitatie te houden in Hoevelaken, Otterloo, Brummen en Ter Wolde en er de pastoors te bevestigen in hunnen dienst.

ADRIAAN VOS werd hierdoor erkend Dienaar des Woords bij de Gereformeerde Kerk van Hoevelaken; JACOBUS WAALVIN *a*), een schacheraar, die straks toch weêr aanstoot zou geven, ontving het leeraarsrecht te Otterloo, waar PETRUS HONNIUS of SONNIUS, dien de Synode van '92 voor „wettigen dienaar" erkend had, blijkbaar tevergeefs ingang had zoeken te krijgen; *b*) JOHANNES VREDE mocht in vrede zijn kudde te Brummen weiden, *c*) en HENDRIC HOLLINGER werd „bestedigd" ter Wolde. Alle Schouten moesten hiertoe, des verzocht zijnde, hulpe bewijzen en voor FONTANUS op des ampts kosten „de karre bestellen."

't Volgend jaar — weer in Januari — moest op hoog bevel HENDRIK HOLLINGER naar 't Fort 's Gravenweert verplaatst worden en weer moest FONTANUS er heen om er den beroepen leeraar te bevestigen en er eenige „abusen corrigeeren." *d*)

Nu vinden wij in de acta der provinciale Synoden jaren aaneen Arnhems leeraar in zijn hervormingsarbeid in Gelderland onvermeld, doch blijkens de classicale acta is hij schier zonder tusschenpoozen inspector der Overveluwsche classis en werkt hij in den Arnhemschen kerkeraad mee

---

a) Staat Evers schrijft Jac Waalwijk. De Jong, Naamlijst schrijft juist Waalvin; zoo hebben 't ook de classicale acta b. g. In 1602 werd hij „geweerd."

b) Zie Reitsma en van Veen IV. acta Synodi '92.

c) Ds. Jong meldt dat Joh. Wedaeus uit Steenderen in '98 te Brummen kwam. In 1602 vertrok hij naar Zwol. Volgens de acta der Syn van '92 was er toen een Wolter de Bruyn, die zich wegens lijfszwakheid excuseert.

d) Hendric. Helmichius had in die *abusen* zulk een aandeel, dat de Synode van '95 zijn „ontzetting" begeerde.

om tal van aankomende candidaten te examineeren. Daarbij neemt hij ijverig deel aan de provinciale Synoden. Was hij te Nijebroek '92, waar zoo ijverig gearbeid werd ter reformatie der provincie, praeses; opende hij te Arnhem, waar deze arbeid werd voortgezet, ('93) 't volgend jaar de vergadering en was een harer stemhebbende leden; vonden we hem te Nijkerk als voorzitter van 't particulier convent; in '95 was hij weer praeses der Harderwijksche Synode, die voor 't eerst uit afgevaardigden der 5 classes was samengesteld. Deze Synode benoemde FONTANUS met GELLIUS tot correspondenten der e. v. Synode van Kampen. Uit hare acta blijkt, dat GELLIUS daar op 22 Juni '96 present was. FONTANUS echter kon om wichtige oorzaken in persoon niet verschijnen en zond — zijn neef GERARDUS VERSTEGE, predikant te Kootwijk.

Op de Synode van Nijmegen ('97) vinden we onzen trouwen Kerkedienaar als assessor den praeses dienende. Hier wordt hij met GELLIUS BOUMA afgevaardigd ter Generale Synode. Ach, hij zou reeds dezer wereld overleden zijn, eer de Synode Nationaal mocht worden gehouden!

Als de Synode in 1598 te Arnhem samenkomt, missen we FONTANUS uit 't moderamen en zelfs uit de gewone leden. Doch als inspector der classis en deputatus Synodi is hij wel ter dege tegenwoordig en allerlei arbeid wordt hem opgelegd. Zoo moet hij b. v. aan die van Aken te schrijven om — edoch met achterlating van zijn gezin — een bekeerden Jezuit ARNOLD RUDINGENSIS over te zenden. *a*)

a) In 1599 verscheen op de Classis te Wageningen Joh. Rodingensis, de nieuwe minister ter Wolde. Is dit de bekende Jesuit? Hij bleef er niet lang, wellicht uit broodsgebrek. In 1601 was Joh. Drielanus [of is Johannes van Driel indentisch met Joh. Rodingensis?] predikant. Doch hij leed er hongersnood. In 1599 schijnt JOH. RUDINGENSIS rector te Harderwijk geweest te zijn, zie beneden.

. De leiding der Vergadering wordt weêr aan FONTANUS opgedragen te Harderwijk. In dit jaar (1595) was de Arnhemmer herder in leen afgestaan aan Nijmegen, welks beide Dienaars JACOBUS LOMAN en JOH. NAERANUS 't vorig jaar door de pest waren weggemaaid. Doch in Juli was hij, door de onder zijn praesidium te Wageningen gehouden classis afgevaardigd, bij de broederen. Hier waren allerlei gewichtige dingen aan de orde. De *illustre schola*, de samenroeping eener algemeene Synode voor de bijbelvertaling, de zaak van BILLICHIUS, *a)* de afzetting van DE COTHA, de po-

a) Met ADAM BILLICH heeft FONTANUS heel veel te doen gehad. Deze Hollandsche predikant heeft een veelbewogen leven gehad. Bevriend met Coolhaas stiet hem diens harde behandeling. Ook betuigde hij er tegen te zijn om geburen te roepen, zoolang men zelf het vuur kon blusschen. Straks bleek hij met papisme besmet te zijn en met pastoors te conspireeren Nu werd hij te Woerden opgelicht, „in iseren geboeid" en in de Voorpoort te 's Hage gevangen gezet. Ootmoedig beleed hij zijn dwalingen, doch werd uit Holland gebannen en inhabil verklaard tot eenigen dienst. Nu week hij naar Gelderland en woonde eenige maanden te Arnhem. Fontanus trok zich zijner aan en verkreeg grooten invloed op den verloren broeder. Wellicht op FONTANUS' voorspraak kwam ADAMUS straks te Ingen en Zoelen in de Betuwe, doch de classis Tiel bleek ongenegen om 't beroep te approbeeren, eer BILLICH met de Hollandsche Synode verzoend was. Op de Synode te Schoonhoven 1597 vroeg B. vergeving voor de grove ergernis en met blijdschap werd hem de broederhand gereikt. B. beloofde zijn confessie in 't licht te geven „Hiervan is geschreven aan de kerckendienaars van Arnhem, alwaar hij zich lange onthouden heeft en die tot zijne wederoprichting gearbeid en aan de vergadering geschreven hebben, dat hij zich nu wel gedroeg." Nu begon ADAMUS zijn dienstwerk te Zoelen en werd zelfs in 98 benoemd tot Kerkvisitator zijner classe. De Synode van Arnhem besloot om aan den scriba der Schoonhovensche Synode 't *decreet* te vragen. ADAM mocht ondertusschen in zijnen dienst voortgaan. De deputaten der Z. Hollandsche Synode ontboden B. te Dordt en eischten inzage van zijn schuldbelijdenis, die hij in 't licht geven moest. B. verscheen niet en schreef aan FONTANUS en UYTENBOGAERT, dat hem dit geenszins door de Synode van Schoonhoven was opgelegd. De acta, die dit behelsden, waren een cladde. Hij wil liever dan dit te doen in ballingschap en armoe vergaan. Men brenge hem en de zijnen toch tot geen eeuwige schande!

ging om met Noord- en Zuid-Holland officieele correspondentie aan te knoopen door wederzijdsche afvaardiging naar de Synoden. Ook trok het FONTANUS, dat hij zijn schoonzoon EILARD MENIUS, die het vorig jaar te Harderwijk was gekomen, zou ontmoeten en dat hij bij zijn dochter thuis wezen mocht.

De Deputaten schenen hiervoor iets te voelen en besloten nu onderteekening te eischen van een schuldbekentenis, door hen opgesteld. Als hij dit weigerde, dan eischten Dep. van de classis Nijmegen, dat ze BILLICH van den dienst zouden weren, totdat hij zich verzoend had met de door hem beleedigde kerken.

BILLICH bleef echter doof aan dit oor en genoot de eer in Juli 99 lid voor Nijmegen te zijn van de Synode te Harderwijk. Hiervoor kreeg de Synode een berisping van die van 's Gravenhage, die 6 weken later samenkwam. Haars inziens behoorde men zulk „een onordelijk handelen in den dienst niet te tolereren" ADAMUS kwam er nu toe om een confessie en schuldbelijdenis aan te bieden. De Synode van Leiden (15 Augs 1600) berustte hierin en besluit ADAMUS te houden voor gereconcilieerd met de kerken. Zijn schuldbelijdenis zal voorgedragen worden in de kerken, waar BILLICH gediend had. Gelderland krijgt hiervan bericht.

In 1601 was Billich weer lid der Synode, doch hare opvolgster vond het noodig, toen zij van ter zijde vernam, dat hij weer „landwinninge" in Holland gekregen had, Z.Eerwaarde te vermanen om acht te nemen op rechte leer en christelijk leven en zich te wachten voor alle conversatie, die hem suspect maken kon! Toch zonden onderscheidene Dienaren in Gelderland goede getuigenissen van hem naar de Hollandsche Synode.

In 1606 berokkende 't beroep van BILLICH te Culemborg nieuwe moeite Holland had geen zin ADAMUS terug te krijgen als predikant De Synode van Gorcum droeg Wttenbogaerd op om den Graaf van Culemborg te overreden, BILLICH stillekens te Ingen te laten blijven. Deze Graaf voelde zich echter te onpasselijk om de Synodale deputatie te ontvangen

Nu besluit de Hollandsche Synode maar weer te berusten, mits Gelderland aan BILLICH goede attestatie geven en hij met zijn collega Harmanno in goede eenigheid leven wil. ADAM wacht deze echter niet af en gaat naar Culemborg. Hierover toont zich de e k Synode, die te Bommel samenkwam verontwaardigd. Doch 't volgend jaar kwam alles in orde. BILLICH kreeg *testimonium Synodi* en werd als lid der Classis Gorkum aangenomen Zie over A. BILLICH, Reitsma en van Veen, I—IV, Heyster Synopsis en de

Aan FONTANUS en BURSCHETUS was opgedragen om een schrijven te richten aan de Hollandsche broederen met verzoek, dat ze een Dienaar wilden afvaardigen, die ter onderhouding van het niet provinciaal, doch minstens *nationaal* karakter van het kerkverband *a)* de e.k. Geldersche Synode zou komen bijwonen als adviseerend lid.

Op de Synode te Haarlem (5 Juni 1600) werd door WTTENBOGAERD een missive, door beide Dienaren van Arnhem onderteekend, ter tafel gebracht en — de toen nog onverdachte ARMINIUS werd naar Gelderland gedeputeerd.

Ook op de Zuid-Hollandsche Synode kwam deze zaak te berde en, toen van 10—13 Juni des gedenkwaardigen eeuwjaars 1600 de kerken te Arnhem bijeenkwamen, verschenen uit Holland JACOB ARMIJN en LIBERTUS FRAXINUS.

Het blijkt niet, dat deze Synode iets belangrijks uitrichtte. Wat FONTANUS aangaat, hij accepteerde de eigenaardige opdracht, om met „het regeerende fuwellin VAN DEN BERGE, mondelingh ofte scriftelyck te handelen," om een Gereformeerden schoolmeester en koster te 's Heerenberg te krijgen, opdat de kinderen der burgers niet langer te Emmerik bij de Jezuïten behoefden te gaan.

In Meimaand 1601 schijnt de Magistraat van Arnhem de onmisbaarheid van FONTANUS al zeer levendig gevoeld te hebben. Nauwelijks toch was hij ter Zutfensche Synode verschenen, of Raad en presbyterie verzochten hem dadelijk thuis te komen en zich door BURSCHET te laten vervangen; hetgeen geschiedde. En waar de Synode den

---

voortreffelijke dissertatie van Dr. J. Hania, Wernerus Helmichius bl 222-229. Het is de eere van FONTANUS een jammerlijk verdoolden mededienstknecht van de dwaling zijns wegs te hebben teruggebracht en voor Christus' kerk te hebben herwonnen en behouden.

a) Zie F. L. Rutgers. Het Kerkverband, bl. 25 v v.

veteraan deputeerde om in Juni naar Amsterdam ter Synode te reizen, was ook daar met behoorlijke credentie zijn collega aanwezig. De volgende Synode (Juni 1602, Nijmegen) vond de redenen, waarom de kerkeraad FONTANUS thuis gehouden had, ongenoegzaam. Hij werd gecontinueerd en 't volgend jaar ondernam hij nu werkelijk de reis naar Holland ten Noorden, en nam een werkzaam aandeel aan de Enkhuizer Synode. Wij komen hierop in een volgend hoofdstuk terug *a)*.

Loco Senioris te Harderwijk verschenen, (1603) mag FONTANUS weêr meêwerken, om opnieuw de hand te leggen aan de reformatie zijner provincie.

't Was hier en daar nog jammerlijk gesteld. De Tielerwaard toonde „een heel barbarisch wezen." Exercitie der Gereformeerde religie was nergens. In andere streken der provinciën waren de kerkgoederen in verkeerde handen, tractementen bleven onuitbetaald, pastoriën waren onbewoonbaar. Er is toen wat ellende en kommer geleden door de Dienaren des Woords. Wel hadden in 1599 „een keurmeester met twee metselaars" de heele Veluwe doorgereisd en bizonder te Bennekom, Elst, Lunteren, Scherpenzeel, Hoevelaken, Barneveld, Ermeloo, Doornspijk, Nunspeet, Elspeet en Oldebroek, de gemaalde en gemaakte beelden, de reliquiën, altaren, sacramentshuiskens enz., mitsgaders tal van beelden, crucifixen en kapellen in bosschen en op kruiswegen vernield, doch het restaureren der pastoriën

a) Op de classicale vergadering van Sept. 1601, te Arnhem gehouden waar alle schoolmeesters en kosters onder handen genomen werden, hield FONTANUS de corte predikatie. „D Fontanus heeft ghepredickt uth den 15, 16, ende 17 versen des 17 capittels Johannis; ende is bevonden de selve materie der tijt ende toehoorderen bequamilick accordeert te hebben." Acta M. S. b. g.

had meer moeite in. Dit stuitte af op den onwil veler kerkemeesters, die onverschillig of vijandig waren, want in de harten der overgroote meerderheid heerschte nog altijd het met Roomsch bijgeloof ietwat vermengde oud Germaansche heidendom.

De oude Heiligschennis, die op de heilige tijden de heilige plaatsen ontwijdde, weerstond nog jaren lang den kerstenenden invloed der Gereformeerde prediking en — men zoop en tierde, „beugelde en geuchelde" op den dag des Heeren op het kerkhof zoo rumoerig, dat de enkele toehoorders de catechismuspreek onmogelijk konden verstaan.

Reeds de reformatorische Synode van '93 had de begeerte te kennen gegeven, dat van overheidswege verboden mocht worden: „smijtinge van den bruidegom na de inzegeninge," 't papegaaischieten en „volzuipen" op „Sabbat" en „het verdrinken der dweelen over die verstorvene kinderen" . . .

Doch nog in 1603 bleek het noodig, dat men FONTANUS vroeg tot verbeteringe van 't verval der kerken en pastoriën, tot afschaffinge der overblijfselen van de afgoderijen en tot reformatie der zeden de hulp in te roepen van goede mannen, als FREDERIK VAN DEN SANDE, momber van 't Vorstendom Gelre, en JOOST VAN RHEEDE, den leengriffier *a*).

Voorts mocht FONTANUS naar Zutfen reizen, om er een twist onder de herders te stillen en met PLETTENBURG

---

a) Heer Joost van Rheede was in 1603 burgemeester van Arnhem en in 1603 en 4 olderlingh der Gereformeerde Kerke. Frederik van den Sande, die in 1607 burgemeester was en ouderling werd, schijnt later een felle Remonstrant geworden te zijn. Zie een volgend hoofdstuk.

van Wageningen *a*) naar Ede trekken *b*) om te handelen met den anders hooggeachten PETRUS SONNIUS, die zich schijnt misgaan te hebben, doch zich ook weer te hebben gebeterd.

Als 't weêr eens in Arnhem Synode is, (26 Juni 1604) bekleedt FONTANUS den voorzittersstoel. De vergadering verneemt, dat in de Tieler- en Bommelerwaard de toestanden zóó schrikkelijk zijn, dat men er onlangs een vroom man, die tegen den bedroefden staat van de kerk en scholen aldaar getuigde, in arren moede heeft doodgeslagen. Zelfs dichterbij zijn er nog ongelooflijke toestanden. Te Heteren b. v. neemt de hofmeester van den afvalligen Graaf HERMAN VAN DEN BERG de pastorieïnkomsten weg... JOHAN RONGIUS is dan ook van armoe geweken... 't Zal noodig zijn, dat de 4 deputati Synodi, die een soort synodale commissie vormen, waarin FONTANUS bijna een vast lid is, deze zaak eens krachtig aanvatten.

Dit gebeurt in 1606. *c*) Nadat de Synode van Nijmegen, weêr onder FONTANUS' praesidium, vergaderd had en wellicht in verband met 't examen van JOHAN GREVE, die te Heteren zal dienen, de Boven- en Beneden-Betuwe-barbaarschheden heeft besproken, gaat FONTANUS in persoon het land van Maas en Waal met de Tieler- en Bommeler-

---

a) Ds Plettenburg was niet recht vertrouwd bij de Gildemaaltijden. In 1603 vermelden de acta der classis van Arnhem: Ds Plettenburg absent „ob morbem podagricum geëxcuseert, maar zijn Senior niet, hic censura."

b) De acta hebben abusievelijk Rhede voor Ede.

c) In 1605 vergaderden de kerken in Zutfen Hellenius vertegenwoordigde Holland en beloofde een copie te zenden van 't formulier voor den doop van „veeljarigen" dat bij zijne Synode geconcipieerd was. In dit jaar kreeg Fontanus classicale opdracht om te Brummen orde te stellen op de „schwevende vocation" van Wentholt. Deze kwam er echter eerst in 1607.

weerden bezoeken en treedt in Oct. voor 't Hof met de deputaten-Synodi om van zijn wedervaren te verhalen. *a*) Thans wordt er orde op zaken gesteld en eerlang ontvangen schier alle dorpen predikanten *b*).

De oude, doch nog schier onverzwakt krasse FONTANUS kreeg in 1608 nog eens een opdracht van den Hove en de classis om te Scherpenzeel en te Hoevelaken orde te stellen op het beheer der kerkegoederen en den gang van het kerkelijk leven. Doch de acta der volgende classis melden: „heeft niet connen geschieden." Wel mocht hij in 1610 auctoritate classis den nieuwen dienaar te Lunteren „bestedigen", en in 1612 bevestigde toch FONTANUS te Hoevelaken een nieuwen Dienaar D. LESSELIUS. *c*)

Ondertusschen was nu echter een nieuw tijdperk in FONTANUS' leven aangebroken en vergde een nieuwe taak zijn laatste krachten. Haar schetsen we in een volgend hoofdstuk, nadat we eerst 't ontstaan van de Hoogeschool van Harderwijk hebben beschreven.

Hier zien we ten besluite op een volbrachten arbeid terug.

Hoezeer was de toestand van Gelderland veranderd in de dertig jaren, dat FONTANUS zich aan Arnhem en Gelderland gaf.

Was het Overkwartier verloren gegaan, de Graafschap Zutfen met 't hertogdom Gelre vormden nu met de Betuwe een nieuwe provincie Gelderland. Van haar mocht gelden: Het oude is voorbijgegaan, alles is nieuw geworden. Zeker

a) Staat Evers Joh. Fontanus '74.

b) Ook sommigen dezer werden door Fontanus en zijn kerkeraad geëxamineerd, o a. Reinerus ab Erpraeth, die te Neerbosch en Hees den dienst aanvaardde. cf. Heynsters Synopsis.

c) Reitsma en van Veen, IV p. 193. cf. 207.

werkte het oude heidendom nog na, doch 't was nu nabij de verdwijning. Al wat aan de Roomsche bedeeling herinnerde, was schier spoorloos weggevaagd. Een vrij, calvinistisch volk was geboren geworden en de Gereformeerde kerk werd draagster eener nieuwe beschaving en voedstervrouw eener nieuwe wetenschappelijke ontwikkeling. Met den zoeten vrede en een goede orde, beide in Kerk en Staat — kwamen welvaart en rijkdom het leven veraangenamen. De godzaligheid bleek een groot gewin met vergenoegen, en de belofte te bezitten van dit en het eeuwige leven. Het calvinisme vernieuwde ook deze eerste der Geünieerde Provinciën tot een gouden jeugd. En voor een groot deel was haar bewerker Gelderlands Hervormer JOHANNES FONTANUS.

HOOFDSTUK X.

DE CURATOR DER HOOGESCHOOL.

Dat de reformatie der kerken tegelijk was hervorming van 't schoolwezen en dat de Gereformeerden ijverden voor de beoefening der wetenschap bleek ook in Gelderland. Wij zagen in een vorig hoofdstuk, welk een vlucht het lager, middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs nam, toen FONTANUS van Arnhem zijn klein Genève maakte. Wij wenschen nu een en ander meê te deelen van zijn aanvankelijk welgeslaagd pogen om ook het h o o g e r o n d e r w i j s dienstbaar te maken aan het kweeken van geleerde mannen, zonder welke immers kerk noch staat kunnen blijven bestaan.

Wij verhaalden, toen we de *grondlegging van het kerkverband* beschreven, hoe reeds de Synode van Zutfen in 1580 de

kloeke resolutie nam: „Is voor goed angesehen und besloten, dat men tot nut und profijt dieser Landen binnen der stadt Zutphen een *Universiteit* leggen zal." De kerkeraad van Arnhem zou in naam der Geref. kerken van Gelderland de oprichting dezer Universiteit dringend vragen aan den Landdag en graaf JOHAN.

Met het oog op deze op te richten Hoogeschool wilden de broeders den bekwamen litterator JOZUA LAGUS voor Gelderland bewaren.

't Volgend jaar werd het Zutphensch besluit te Arnhem bekrachtigd. Een *Universiteit* en *paedagogium* moest binnen Zutfen zoo spoedig mogelijk verrijzen.

Zelfs de rampspoeden van den krijg konden dit streven niet verlammen. Toen in '83 de kerken te Doesborg vergaderden, was het al weer hameren op hetzelfde aanbeeld: „Wurd oock angehalden, dat een gemeine undt illustris schola particularis in forstendomb ofte graeffschap Zutphen waer het am bequaemsten geschieden konde, mocht opgericht werden."

De Landdag willigde het verzoek der Synode in en de Geldersche Academie zou te Zutfen verrijzen.

Dan ach — de toestanden werden na Graaf JOHANS vertrek zóó benard en verward en 't land kwam zóó telkens den ondergang nabij, dat dit besluit niet slechts onuitgevoerd bleef, doch straks zelfs vergeten werd *a*).

Eerst in 1598 toen Arnhem eens weer de eer had de afgevaardigden der Geldersche Classen te ontvangen, kwam de zaak der Universiteit weer ter synodale tafel en werd 't „seer nootwendich gevonden om te versoecken bij den E. Hoeve, dat eenige mid-

---

a) Reitsma en van Veen, IV, bl 83.

delen mochten beraempt worden om eenen *illustram* ofte *academicam scholam* op toe richten tot gerijff aller derghenen, die haere kinderen geerne bij der handt wilden houen mit kleyne kosten om in studiën te laeten optrecken; insonderheit op eenige goede ingenia regardt slaende, in linguis, artibus et theologia well onderricht zijnde, die souden overall in kercken ende schoelen geplandt worden."

Of het verzoek gedaan is, blijkt niet. Wel vond de volgende Synode het noodig, nieuwen aandrang te zetten achter deze zake en als Academiestad Harderwijk te noemen. „Zoo toch verhalen de notulen: Art. 13. Sal nog met ernst die hooge overheyt ende allenthalven waert van noden is, instantelick gebeden ende vermaent werden, dat een *illustris schola* in 't landt opgericht werde, waerto voor dese tijt der Synodus geen bequamer plaets en vind als die stadt van Harderwijk ende dat JOANNES RUDINGENSIS tot eenem rectore derselver versocht werde.

Toen de Zutfensche Heeren P. G. F. DE BOUMA en WILHELMUS VAN WENTHOLT, die leden dezer Synode geweest waren, thuis kwamen en het besluit mededeelden, kwamen de oude herinneringen van '80—'83 boven en 't volgend jaar kreeg BAUDART in opdracht om aan 't oud besluit van Synode en Landdag, dat de *Universiteit* te Zutfen komen zou, met nadruk te herinneren.

De in het eeuwjaar 1600 te Arnhem gehouden Synode was echter niet te bewegen, hierop in te gaan. Wel werd op verzoek van BAUDART en Lochems ouderling JOCHEM

VAN DUYMEN art. 13 van de acta der voorgaande Synode „gerepeteerd", en de motiven voor der Zutphenaren verlangen bleken vastgegrond te zijn in wettige resoluties, doch „die sake was nu so ver gecomen, dat se niet en [kon] verandert werden."

Wat was er dan ondertusschen in deze zake geschied? Het is ons niet gelukt de volledige gegevens voor een omstandig verhaal van de oprichting der illustre school van Harderwijk op te diepen. Slechts bleek ons het volgende.

Eeuwen aaneen had Harderwijk een beroemde Latijnsche school. Reeds van 1372 dateert hare stichting *a*) en snel kwam ze tot grooten bloei. In 1440 moest meester HERMAN VAN SCHURRENBURG drie honderd uitheemsche studenten houden *b*) en de wit marmeren plaat in den gevel verhaalt, dat Anno MCCCCIII het gymnasium geheel in vlammen opging tot verderf der gansche stad en van drie honderd en vijftig discipelen. De uitdrukking „Deflagravit cum pernicie totius Urbis et trecentorum et quinquaginta discipulorum" heeft aanleiding gegeven tot de legende, dat er eenmaal 350 jongelingen in de school verbrand zouden zijn.

Toen in de 16e eeuw ellende en oproer de stad teisterden, zoodat ze onmachtig bleek 't Gymnasium uit zijn puin te doen verrijzen tot nieuwen lentebloei, kwam in 1540 het Quartier de stad te hulp en sedert is er sprake van een „quartierlicke schole tot Harderwijk."

Gedurende de bange woelingen en verwoestingen van den worstelstrijd met Rome en Spanje bleef ze in verval, totdat FONTANUS, „die warme voorstander van letteren

---

a) Tegenwoordige Staat van Gelderland, bl. 470.
b) Schrassert Hardervicum antiquum, p. 50.

en geleerdheid" zijn hart zette op haar puin *a*). Reeds voor 1599 had hij „tot het Harderwijker gymnasium in betrekking gestaan en zich de belangen daarvan ijverig aangetrokken." *b*) Toen nu de regeering van Harderwijk zich in October van dat jaar om hulp naar Arnhem wendde, vond ze daar een pleitbezorger, wiens woord was met macht. In December werd JOHANNES RUDINGENSIS *c*) op aandrang der door FONTANUS bezielde Synode van Harderwijk, door den Magistraat der stad tot rector benoemd *d*) en in 't volgend jaar nam het Quartier van Veluwe op een Landdag, die — o, wreed spel des lots — te Zutphen gehouden werd, het besluit om de oude school van Harderwijk te brengen op vasten voet en alzoo om ereis JOHAN SCHRASSERT in zijn dichterlijke vlucht te volgen: „de Geldersche martiale gemoederen door den zoeten omgang met de vreedzame zanggodinnen allengskens te verzachten!"

't Bestuur der school kwam nu voor goed in handen van twee *Curatoren*, aangesteld door 't Quartier en de HH. *Scholarchen* benoemd door den Magistraat, welk viertal Heeren met den Rector als *Schoolraad* fungeerde. Als rector gymnasii trad nu op — waar RUDINGENSIS bleef,

---

a) Staats Evers, Johannes Fontanus, bl. 80.

b) Schrassert vermeldt op pag. 134 dat Joh Fontanus, pred. tot Arnhem reeds in 1593 als curator van 't quartierlijksche Schole schreef aan den Raad van Harderwijk om de lasten der geestelijke goederen, die ten dienste van kerken en scholen waren afgezonderd, te willen verminderen Bij besluit van 9 Februari werd op dit verzoek gunstig beschikt.

c) Schrassert Harderovicum antiquum. Is hij de bekeerde Jezuit uit Aken?

d) Staats Evers meldt ook op blz. 80 dat reeds in 1597 in overleg met Fontanus een hoogleeraar in de rechten benoemd werd. Bouman, — doch dit blijft ons raadselachtig, — meldt in zijn geschiedenis der Geldersche Hoogeschool, dat deze benoeming geschiedde door de Harderwijksche Magistraat.

kon ik niet uitvinden — JODOCUS HOEINGIUS *a*) en in 1603 kreeg dit gymnasium van den stadhouder, prins MAURITS den naam van *Gymnasium Nassovicum* ofte de Nassousche Schole. Tegelijk werd in 't zelfde eeuwjaar door 't Quartier een *Hooge School* opgericht. Het Fraterhuis, door de broeders verlaten, werd Academie. Als eerste curatoren traden op de H.H. Dr. FREDERIK VAN SANDE, Raadsheer in 't Hof en Stadhouder der Leenen, ARENT TULLEKEN, burgemeester van Arnhem, JOHANNES FONTANUS, Jhr. HENDRIK VAN ESSEN, Raadsheer van Gelderland, HENDRIK FEITH, burgemeester van Elburg en CAREL BENTINCK, Raadsheer en Burgemeester van Harderwijk *b*).

Het gelukte FONTANUS een uitnemend hoogleeraar in de Theologie aan de school te verbinden, n.l. ANTONIUS THYSIUS en de Curatoren verzorgden de Universiteit tegelijk van een hoogleeraar in de Rechten, den Elburger JACOB VARNERIUS en van een professor in de vrije consten, de Medicinae doctor JOHANNES ISACIUS PONTANUS, een kosmopolitische Deen, die heel een Bibliotheek ging schrijven van allerlei boeken.

In 1605 reisde FONTANUS met 's Lands Rentmeester en Heer JOHAN VAN GOLSTEIN naar Harderwijk om er de zaken der Hooge School verder in orde te brengen. Het Quartier schreef d.d. 28 Juni aan den Magistraat om FON-

---

a) Schrassert a. w. Hier wordt ook meegedeeld, dat in datzelfde jaar 1599 de *Conrector* gevangen genomen werd. Was dat misschien onze Joannes Rudingensis?

b) Deze opgave is uit Schrassert. Herman Bouman, Geschiedenis der voormalige Geldersche Hoogeschool I, bl. 76 noemt als eerste Curatoren met v. d. Sande, Tulleken, Bentinck en Fontanus, in plaats van van Essen en Feith eenen heer JOHAN VAN ARNHEM en deelt mee, dat op een lijst van Curatoren, door hem geraadpleegd, Fontanus eerst in 1608 voorkomt. Deze lijst is dus wel heel foutief.

TANUS *zoo volkomen geloove te geven, alsof zij zelven tegenwoordig waren.*

Sporen van FONTANUS' werkzaamheid als Curator vinden we hier en daar in de acta van den Kerkeraad, b.v. van 23 Maart 1602 »proposuit FONTANUS de profectione sua Hardervicum versus, idque Examinis scholastici gratia *a*).

De eerstvolgende vergaderingen is hij dan ook onder de *absentes*.

Zoo ook vinden we in de notulen der vergaderingen in Maart, April en Mei 1607 „absentes . . . FONTANUS, qui excusatus — en b.v. 26 Maart de bijvoeging: fuit in exam. scolae Harderwicenae. Ook weer 11 Sept. Abs. . . . Dus FONTANUS, excusatus, quia Hardervici agit. Dit Curatorschap was dus alles behalve een sinecure. En wat dikwerf moest de karre aangespannen om den Arnhemschen leeraar dwars door de woestijn der Veluwe te voeren naar Harderwijk!

Onder praesidium van FONTANUS besloot de Synode van Nijmegen (Juni 1606), die met groote ingenomenheid het „geleerd judicum van prof. A. THYSIUS over de Schriften van D. JOH. PISCATOR" had ontvangen — dat men arbeiden zou om uit elke stad der Veluwe 1 of 2 studenten naar Harderwijk te zenden.

Voorts vonden we nog melding van de school gemaakt in een brief van FONTANUS aan Graaf JAN VAN NASSAU, waarop we beneden terugkomen. Hierin lezen we de mededeeling: „Es khommen ausz diesem quartier etzlicher guter leude kinder auff Herborn, und werden dero ausz unser schulen zu Harderwick, für zweien jaren angefangen, auff ein ander zeit mehr folgen. Unsere academiën wer-

---

a) Fontanus deed een voorstel omtrent zijn reis naar Harderwijk en dit wegens een schoolexamen.

den durch pracht, leichtferdigheit und unmessige kostgelden verdorben. God wolle es besseren."

Deze mededeeling is wel bevreemdend. Verkoos zelfs FONTANUS Herborn boven Harderwijk, omdat hier een weelderigheid en ongebondenheid heerschten, die hij tevergeefs bestreed? Te meer waardeeren wij dan zijne toewijding, al de laatste levensjaren door hem betoond in eene mate, dat, toen hij in 1615 oud en krank geworden, zijn laatste reis naar Harderwijk maakte, professor PONTANUS den wensch uitsprak, dat hij toch Nestors jaren halen mocht, omdat zijn verscheiden voor kerk en school zou wezen een te bange ramp. *a*) 't Was echter naar 's Heeren Raad toen lang genoeg. Maar eer de trouwe arbeider mocht ingaan in zijns Heeren rust, *b*) moest nog komen de laatste worsteling.

HOOFDSTUK XI.

EEN LAATSTE WORSTELING.

De machtige Remonstrantsche beweging heeft ook de wateren van Gelderlands kerkelijk leven beroerd en hoog stegen de baren te Arnhem.

---

a) Bouwman a. w. Pontani lofdicht onder 't portret van Fontanus gaven we reeds op bl. 27.

b) In 't album van Ernestus Brinck, later burgemeester van Harderwijk en bibliothecaris der School schreef Fontanus:

Beatus quem invenerit Dominus vigilantem.
Itaque scrutemur patefacta
piscamus necessaria
faciamus mandata
laetantes praesenti gratia et futura gloria.

FONTANUS' laatste levensjaren zijn er door verbitterd en zijn laatste levenskrachten zijn verslonden in de worsteling voor de zuiverheid der religie en de vrijheid der kerk.

Niet enkel bleef hij tot zijnen dood de bezielende leidsman der Contra-Remonstranten in Gelderland, maar ook voor heel het Land was zijn arbeid van beteekenis.

Riepen de Staten-Generaal in de Meimaand van 1607 te 's-Gravenhage eene vergadering bijeen van door de verschillende Provinciale Staten uitgenoodigde professoren en predikanten, met opdracht om te beproeven het eens te worden in zake de voorbereiding eener nieuwe Nationale Synode, — van wege zijn Gelderland werd JOHANNES FONTANUS gezonden en — hoewel onder protest tegen deze vrij krasse staatsbemoeiïng met de zaak der kerk, — reisde Arnhems Minister Verbi naar Holland en genoot de

---

Haec in perpetuum amicitiae symbolum,
praestantissimo genere, virtute ac doctrina viro
juveni D. Ernesto Brinckio
scribebat Johannes Fontanus,
Divini verbi in ecclesia Arnhemiensi administer
idque Hardervicae Anno postremae filiorum Dei
patientiae 1606
24 Augusti stylo Juliano Mppr.

hetwelk is, overgezet zijnde:

Welgelukzalig dien de Heer wakende zal vinden —
Laat ons dan doorvorschen het geopenbaarde,
Opvisschen het noodigste,
Uitvoeren het opgedragene,
Ons verblijdend over de tegenwoordige genade en
de toekomstige glorie.

Dit schreef tot blijvend symbool van vriendschap voor den naar afkomst, deugd en geleerdheid zeer voortreffelijken jonkman den Heere Ernest Brinckius — Johannes Fontanus, Bedienaar des Goddelijken Woords in de kerk van Arnhem enz.

eer dezen *conventus praeparatorius* te praesideeren. *a)* Hij vond hier zijne geestverwanten, o. m. a. den ouden strijder professor GOMARUS uit Leyden, den vriendelijken WERNER HELMICHIUS uit Amsterdam, den grijzen BECIUS uit Dordt, den fellen Fries JAN VAN AKKRUM, alias JOHANNUS ACRONIUS, die toen Groningen diende, den practischen FAUKELIUS uit Middelburg, den jongen BOGERMAN, Leeuwardens sieraad en Graaf WILLEM LODEWIJKS boezemvriend, en de ziel der Franeker academie SIBRANDUS LUBBERTUS, wien „een vogeltjen uit Holland even te voren in 't oor gefloten had, dat ARMINIUS voor niemand bang was dan voor hem alleen." *b)* Hier kwam FONTANUS echter ook man tegen man te worstelen met ARMINIUS zelven, trouw gesecondeerd door de Stichtenaren, en met zijn vroegeren vriend, den jammerlijk afgezakten princelijken hofprediker WTENBOGAERT, weleer in Leycesters dagen de kloeke strijder voor de rechten der kerk, thans gewillig werktuig in Barnevelds sterke hand.

Op vele punten bleken de heeren eensgezind te zijn, doch waar de Remonstranten den eisch handhaafden, dat eene komende Synode de Confessie en den Catechismus zou moeten herzien, daar achtten FONTANUS en de zijnen, dat het niet aanging om de aloude belijdenis zoo maar in 't algemeen in staat van beschuldiging te stellen, en ze gevoelden, dat de Arminianen eenvoudig leervrijheid wenschten en eene Synode zonder eenig gezag.

Hierdoor kon onmogelijk een eenparig advies worden verkregen. Toch was FONTANUS blijkbaar niet ontmoedigd.

---

a) Trigland Kerkelijke Geschiedenissen p. 355 v. v.

b) Zie Eduma van der Tuuk Johannes Bogerman, bl. 74

Op de Synode van Bommel (Juli 1607) werden de broeders, „die in *conventu praeparatorio* van den Haghe geweest zijn", bedankt en de Synode sprak de hoop uit, dat „zoodanig different als tusschen de broeders verheven is, mettertijd en goede gelegenheid wel sal gesleten worden." [1]) Beminnelijk optimisme in den goeden FONTANUS!

Wellicht dat 't echter reeds daalde, toen hij met de getrouwen den 16 Oct. des zelven jaars op nieuw confereerde ten huize van HELMICH te Amsterdam. *a*) 't Bleek, dat in Utrecht en Holland stroom en tij tegen waren.

't Volgend jaar (14 Oct. 1608) was hij ten derde male in Holland. Met „behoorlijke credentie, gezonden van wege de Synode van Gelderland" — compareerde de „Dienaar des H.. Evangelie binnen Arhnem" [2]) op de particuliere Synode van Dordt. Hier kwam het plan op om een Provinciale Synode te houden beide van Noord en Zuid. FONTANUS deelde nu mee, dat Gelderland den wensch geuit had om op zulk eene Provinciale Hollandsche kerkvergadering vertegenwoordigd te zijn door hem en COITZIUS. *b*) De broederen vonden dit „zeer goet." Van die Provinciale Synode kwam echter niets.

In Gelderland was de overheid, beducht voor kerkelijke geschillen, als Holland in spanning brachten, er op uit om rust en vrede te bewaren. Stadhouder en Raden van Vorstendom en Graafschap richtten een „commission" aan de Geldersche classen, „dienende tot onderholdinge van

---

[1]) Reitsma en van Veen IV. De andere afgevaardigde was LEO uit Bommel.

[2]) „ „ II bl. 27*b*.

a) In de Kerkeraadsnotulen staat: 11 Oct 1607 Abs. Ds. Fontanus et Dus Bruno, qui in negotiis ecclesiasticis peregri profecti sunt. Wegens kerkelijke zaken buiten 's lands. 18 Oct was Fontanus terug, doch Bruno nog absent.

b) JOHANNES COITZIUS, was D. v. W te Nijmegen; later afgezet.

die eenmahl angenommener wahrheit ende der onderlinghe broederscap ende liefde om allerlei nieuwichheden te weren uyt haren gebiedt." *a*)

De classis, die op 12 April 1610 te Ede onder FONTANUS praesidium saâmkwam, dankte „den levendigen Godt" voor zoodanigen goeden ijver, dien Hij „in dezen laatsten tijden" in de overheden had gewrocht en nam deze *commission ende bevel* „goedwillichlich" aan, „denselbigen alle gehoorsamheit beloovende."

Alle tegenwoordige broeders onderteekenden hierop opnieuw Catechismus en Confessie. De deputaten Synodi met FONTANUS aan 't hoofd — hadden tijdig „mit rijpen rade" een formulier van „naerder en genauwer" verbindtenisse gereed gemaakt en dit nu werd met aller „christelicke namen" onderschreven. *b*)

Zoo scheen althans Noordelijk Gelderland tegen overstrooming vrij wel bedijkt te wezen, en goedsmoeds aanvaardde nu FONTANUS de uitnoodiging om voor de tweede reis in zijn leven dienst te gaan doen als — veldprediker.

In het jaar 1610 werd in het vaderland onzes Hervormers een voorspoedige oorlog gevoerd. De hertog van Gülick, een trouw aanhanger van Rome, was gestorven en van groot belang was 't voor de Unie, dat een protestantsch vorst hem op den troon verving. De Calvinistische prins JOHAN SIGISMUND, keurvorst van Brandenburg, met een nichtjen van den overleden Hertog gehuwd, vorderde de gansche nalatenschap op. Ook de Pfalzgraaf

a) Zie de acta der classis Arnhem van 12 April 1610 in 't M. S. boven beschreven.

b) De Classe Nijmegen vond niet goed de broeders met nieuwe onderteekening van Confessie en Catechismus te „bezwaren." cf. Heyster synopsis.

van 't ker
diakonie-b
Dienaar b
wat in te
Dan w
aangelegd
Ook d
niet te s
Aange
een hal
onder k
werpen
en — s
geert,
deze to
In a
FONTA
afwezi
beurt
Der
leerd
ZWIT
Di
eenig
roep
wel
vent
de
Gra

a
de

die eenmahl angenommener wahrheit ende der onderlinghe broederscap ende liefde om allerlei nieuwichheden te weren uyt haren gebiedt." *a*)

De classis, die op 12 April 1610 te Ede onder FONTANUS praesidium saâmkwam, dankte „den levendigen Godt" voor zoodanigen goeden ijver, dien Hij „in dezen laatsten tijden" in de overheden had gewrocht en nam deze *commission ende bevel* „goedwillichlich" aan, „denselbigen alle gehoorsamheit beloovende."

Alle tegenwoordige broeders onderteekenden hierop opnieuw Catechismus en Confessie. De deputaten Synodi met FONTANUS aan 't hoofd — hadden tijdig „mit rijpen rade" een formulier van „naerder en genauwer" verbindtenisse gereed gemaakt en dit nu werd met aller „christelicke namen" onderschreven. *b*)

Zoo scheen althans Noordelijk Gelderland tegen overstrooming vrij wel bedijkt te wezen, en goedsmoeds aanvaardde nu FONTANUS de uitnoodiging om voor de tweede reis in zijn leven dienst te gaan doen als — veldprediker.

In het jaar 1610 werd in het vaderland onzes Hervormers een voorspoedige oorlog gevoerd. De hertog van Gülick, een trouw aanhanger van Rome, was gestorven en van groot belang was 't voor de Unie, dat een protestantsch vorst hem op den troon verving. De Calvinistische prins [illegible] SIGISMUND, keurvorst van Brandenburg, met een [illegible] van den overleden Hertog gehuwd, vorderde de [illegible]atenschap op. Ook de Pfalzgraaf [illegible]

[illegible] em van 12 April 1610 in 't M. S. boven

[illegible] niet goed de broeders met nieuwe onder[illegible]mus te „bezwaren." cf. Heyster synopsis.

van Neuburg, zoon van 's Hertogs tweede zuster, — een Lutheraan, — liet zijne aanspraken gelden, en reeds vóór jaren hadden onze Staten-Generaal deze pretendenten aangemaand om zich onderling te verstaan en bij tijds voor de handhaving hunner rechten te waken. De jonge vorsten sloten een verdrag om de erflanden voorloopig te zamen te possideeren en heeten nu „de possideerende vorsten."

De keizer echter verklaarde 't Gülickerland voor een opengevallen rijksleen en liet door een commissaris het land te bezetten. Doch in 1610 kreeg MAURITS eindelijk vrijheid om met een keurig uitgerust legertje naar Gülick te trekken om den naam der pretendenten te realiseeren.

Nu vroeg hij aan den Kerkeraad van Arnhem of FONTANUS mee mocht gaan, en hoewel deze blijkens de kerkeraadsnotulen op 24 Juni nog wegens ongesteldheid afwezig was, mocht van hem in Juli gemeld worden *abiit ad castra*. Naar Schenkenschans was hij getogen om met HENRIC SCHRAMMIUS, den wakkeren, jongen predikant van Otterloo, den legerdienst te aanvaarden, wel 65 jaar oud, maar van hart nog heelemaal jong en van kracht zeer frisch!

Stipt was de krijgstucht. Men had voor 't leger een doortocht gemaakt door 't staande koren, breed genoeg voor tien man nevens elkander. Geen garve werd aangeroerd!

Den 1sten September werd Gülick ingenomen, en sedert had in 't land van Gulick en Kleef de overmacht van Rome uit.

Nu trad de veldprediker op als Reformator.

De gereformeerde kerken kwamen samen in Generale Synode te Duisburg en als adviseurs waren hier tegen-

woordig de Heidelberger hofprediker ABRAHAM SCULTETUS en JOHANNES FONTANUS.

Staats Evers en anderen stellen 't voor, dat FONTANUS naar Duisburg snelde om er den Catechismus te verdedigen tegen 't ook aldaar zich verheffend remonstrantisme.

Hiervan bleek ons niets, doch streng calvinistisch schijnen de Duitsche broeders niet geweest te zijn.

Uiterst merkwaardig, ook voor de kennis van FONTANUS' kerkrechtelijk bedoelen, zijn de resolutiën, door deze Synode aangenomen. [1])

Ze luiden, overgezet zijnde, aldus:

1o. De aanwezige broeders houden het Heilige Woord Gods voor den eenigen regel en 't eenig richtsnoer van hun geloof en leer. Ten anderen houden zij het er ook voor, dat in hoofdzaak de in Gods Woord gegronde religie in den Heidelbergschen Catechismus wel saâmgevat is en dat daarom deze catechismus in kerken en scholen behoort behandeld en geleerd te worden. 't Zal daarom niemand geoorloofd zijn, eenige *novitates* (nieuwigheden) of afzonderlijke catechismi in te voeren.

2o. Indien er echter iemand ware, die zich voor 't toekomende in een of ander punt van den Catechismus in zijn geweten twijfelachtig en bezwaard bevinden mocht en het in Gods Woord klaarder en duidelijker uitgedrukt meent te zijn, deze zal zulks niet dadelijk op den kansel brengen en den Catechismus berispen, maar hierover vriendelijk en broederlijk handelen met zijne classis, en als hem daar niet „genoeg gedaan" wordt, zal men het op de Synode laten komen; alwaar men dan zoodanig handele, dat deze twee uitersten bovenal vermeden worden,

[1]) Zie Max Goebel, Geschichte des christlichen Lebens in der Rheinisch Westphälischen Kirche bl 108 v. v. en Kist en Royaards Archiven v. 419.

n.l.: „*licentia novitatum et servitas conscientiarum*," (zoowel de vrijheid om nieuwe leeringen in te voeren als de gewetensdwang.)

3o. Met deze verklaring echter willen de aanwezige broederen in zake de Confessies van andere kerken — in en buiten Duitschland — die met Gods Woord en alzoo met deze belijdenis overeenstemmen, in geenen deele iets gepraejudicieerd hebben."

Zijn niet in deze *resoluties* het protestantsch principe, het gezag der formulieren en het gereformeerd kerkverband keurig gehandhaafd? We kunnen ons voorstellen, dat FONTANUS nog altoos niet gelooven kòn, dat tegen dezen gang van zaken zijn vriend WTENBOGAERT en de zijnen obstinaat zouden zijn. Toch zou hij het zoo bevinden.

In de Aprilsdagen des volgenden jaars (1611) scheen het zonneke nog vrij vroolijk aan den kerkelijken hemel, toen de classe te Arnhem zitting hield en BRUMAN nog goede leiding gaf.

Waar de oude CAROLUS GALLUS Confessie en Catechismus geteekend had „met protestatie over eenige artikelen der Christelijke leer" — daar „hield de classis hem dit ten besten", „aangezien die substantie der Christelicke leere in den fundament van hem niet wort omgestooten." Andererzijds werd de oud-hoogleeraar vermaand om die dingen, die hij „bizonder gevoelde," niet publiekelijk voor te stellen en te Nieuwbroek geen verwarring te maken. Op den koop toe kreeg hij een berisping over zijnen ongewoonlijken ritus bij de begrafenis der dooden . . .

Voorts besloot de classe, dat de nieuw aankomende dienaren in hun examen naarstiglijk niet slechts op som-

mige, maar op alle artikelen der Christelijke religie zouden ondervraagd worden en dat ze zich zouden verklaren omtrent de nieuwigheden, onlangs opgerezen, opdat alzoo de eenigheid der leere bij allen onderhouden wierde.

Deze eenigheid begon echter ook in Gelderland groot gevaar te loopen. Het verluidde, dat eenige Geldersche predikanten zich hadden laten verlokken om een geloofsbelijdenis, door Vorstius ten blijke zijner rechtzinnigheid opgesteld en velen theologen toegezonden, te onderteekenen. Met name werden Betuwsche broederen van deze even onkerkelijke als onvoorzichtige daad verdacht.

Nu riep Fontanus c.s., „met consent der hooge Overheid", de getrouwe Dienaren van de Overveluwsche en Nederveluwsche classen te zamen te Barneveld, waar op 12 Februari 1612 *extraordinarie* een dertigtal predikanten, prof. Thysius en eenige ouderlingen samenkwamen.

Het consistorie van Arnhem had Fontanus met den raadsheer Gerlach van der Capellen gedeputeerd, om te helpen verhandelen wat dienen kon om de scheuring in Gods gemeente te voorkomen. Capel schijnt echter verhindering gehad te hebben; althans te Barneveld kwam Fontanus met Dr. Nicolaas de Voecht.

Tot Praeses werd natuurlijk Fontanus verkoren; Zwitterus uit Nijkerk was assessor; Ellardus à Mehen scriba. De „Christelijke vergadering" verstond „met overgrote droefenisse harer herten," dat de nieuwigheden meer en meer inrijten Alle tegenwoordigen verklaren, dat zij hieraan groot misnoegen hebben. Zij allen willen de eenigheid des geloofs met alle Gereformeerde kerken bewaren, de Confessie handhaven, ook bij de kerkenorde van 1586 blijven. Zij misprijzen op 't hoogst alle Schriften hiertegen uitgegeven. Zij loven den ijver der broederen

in de genabuurde provinciën, om de „mishandelingen" van VORSTIUS te stuiten. Zij verfoeien de „doortraptheid" van sommige examinandi, die met dubbelzinnige woorden de rechtzinnigen zoeken te verkloeken; alle nieuw beroepen predikanten, 't zij ze reeds gediend hebben of niet, zullen scherp geëxamineerd worden, ten overstaan van de gedeputeerden der Synode. Den Hove zullen deze artikelen worden toegezonden.

De acta dezer vergadering werden den 16den Februari in den Christelicken consistorie te Arnhem voorgelezen „ende van allen ende een iegelicken der broederen des consistorie geapprobert ende vor gudt gekent." Ook bij den Magistraat vond 't beslotene steun. Deze zond o. a. 2 Maart 1612 een schrijven aan Prins MAURITS, met verzoek om „de hand te leenen tot afwering der schadelijke en lasterlijke ketterijen door sommige quade humeuren in den Staat ingevoerd en strekkende tot scheuring onder de provinciën ende infractie der landvorstelijke hoogheid." [1])

Op de classis van Wageningen, die eerst in Juni bijeen was, werden de acta van 't Barnevelder *convent* gelezen en toegejuicht. Ds. BRUMAN, die deze classis als scriba diende en de andere Dienaren, die niet te Barneveld tegenwoordig waren geweest, onderteekenden ze en men besluit, ze toe te zenden aan de classes van Nijmegen en Tiel-Bommel, opdat ook zij om eenigheid te houden, deze acta mogen onderschrijven.

Hier wordt als deputaat ter e. v. Synode van Harderwijk met Ds. NAGGE *a*) en SCHRAM, die als ouderling zal

---

[1]) Inventaris Oud-Archief, pag. 427.

a) WILHELMUS NAGGIUS, predikant te Twelloo.

gaan, Ds. MEILINGIUS gekozen, die vroeger wel wat onkerkelijk was, doch thans in heftig schelden op de remonstranten zijn ouden collega FONTANUS ver voorbij streeft...

Het drietal Arnhemsche predikanten trok tot dusver éene lijn. Twee dezer drie contra-remonstranten waren echter min solide. Laat ons hen nader leeren kennen..

HENRICUS BRUMAN was de zoon van Ds. SERGIUS of ZARRIUS BRUMAN, die, vroeger rector te Zutfen, van 1601—1603 de Voorstenaren hoedde. In laatstgenoemd jaar was hij oud en op, en nu zond hij — zijn zoon naar de classe. Maar deze werd slechts toegelaten — als auditor!

In de najaarszitting echter — de classe vergaderde toen nog tweemalen 's jaars — werd HENRICUS, die ondertusschen zijnen vader te Voorst in den dienst was opgevolgd, als lid der Classe geadmitteerd.

Tot 1607 arbeidde BRUMAN in zijne gemeente. Toen werd hij om in de vacature van BRUNO, die Utrecht had aangenomen — te voorzien, *provisioneel* te Arnhem beroepen. Ds. v. d. Kemp *a*) deelt meê, dat toen reeds bezwaren tegen BRUMANS rechtzinnigheid werden ingebracht. De jonge leeraar preekte eenige keeren en — 't voldeed zoo goed, dat hij (11 Febr. 1608) *definitief* beroepen werd. *b*) Den 22 Maart heeft „Ds. BRUMANNUS exhibert ende verthoont behoorlicke attestatie ende af-

a) Kerkelijk leven te Arnhem In de kerkeraadsnotulen noch classicale acta staat dit vermeld.

b) Is eendrachtelick bij den Synedrio besloten, dewijl D. Hendricus Bruman nu eenige malen van der gemeinte gehoort, derzelver wol behacht ende aengenaem geweest is, oock het goetvinden der E. Magistrat genoegsaem is, dat hij tot eenen *ordinarium ministrum* deser gemeinte *absolute* beroepen werde.

scheitbrieven van der gemeinte tot Voorst" en — *„ejus confirmatio facta est X Aprilis"* — op 10 April werd hij bevestigd.

'tGing best met BRUMAN. Hij *expliceerde* 't evangelie van Mattheüs en de brieven aan de Thessalonicensen, beginnende waar BRUNO 't liet. Geen aanmerking. — Alleen verzocht eerlang 't presbyterie, dat de dominees wat korter mochten preeken.

Dit laatste gold ook den jongsten predikant HENRICUS MEILINGIUS, die den 3den Juni 1610 aan Arnhems kerk „bestedigd" werd.

Dit schijnt een zeer welsprekend man geweest te zijn. Vooral de Arnhemsche aristocratie was een en al verrukking over zijne „gansch voortreffelijke gaven, zoowel in 't prediken als ook in 't troosten en vermanen."

MEILINCK was blijkbaar een Graafschapper. Van zijne jeugd af toch was hij zeer bevriend met den Graaf van LYMBORG en BORCULO, die ook Heer van Eijbergen en Bronckhorst was. Dit heerschap was allesbehalve een calvinist. Lang hield hij tot hofprediker een papist, daarop een lutheraan. In 1601 was MEILINCK in dienst te Ruurlo. Hier ging hij, wellicht zijnen Hoogen vriend ten gevalle, Duifhuiziaansche paden. In 1604 toch vertelde men op de classis Arnhem, dat MEILINCK te Ruurlo het Avondmaal uitdeelde aan allen, die zulks maar begeerden.

Hierop schijnt hij een beroep uit Friesland gekregen te hebben. Althans 't volgend jaar verlaat hij zonder kerkelijke acte van ontslag zijne gemeente en wordt predikant te Huizum bij Leeuwarden.

Een vijftal jaren weidde hij daar de gemeente en scheen er een goed calvinist geworden te zijn, terwijl de roep zijner welsprekendheid heel naar Arnhem overwoei.

Hier had men in 1609 groote behoefte aan een derden predikant. FONTANUS was 64 jaar en BURSCHET sukkelde.

Nu werd wel de jonge ENGELBERTUS AEGIDIUS VAN ENGELEN, na te Arnhem geëxamineerd te zijn, zóó te Oosterbeek geplaatst, dat hij metéén enkele beurten te Arnhem waarnam (voor honderd daalders in 't jaar) en daarenboven werd hij als noodhulp van BURSCHET (niet in 't publiek, doch *privatim* in den Kerkeraad) bevestigd (18 Juni 1609) — doch met dezen jongen man waren Arnhems wenschen niet bevredigd; men bleef begeeren een ordinaris derden predikant.

En dat moest MEILINCK zijn.

Burgemeester JOOST VAN RHEDE en Raadsheer JACOBUS VAN WETTEN, beiden ouderling, worden door den kerkeraad naar Friesland afgevaardigd (18 Juni 1610) en komen met alleszins gunstige berichten thuis. 't Gevolg is dan ook, dat MEILINGIUS in October overkomt met *testimonia* van classis en gemeente, die „oprecht bevonden worden" en dat hij in den dienst bevestigd wordt.

Leed hij eerst wat aan koorts, spoedig was de nieuwe predikant te Arnhem thuis en zijn opgang was, naar we reeds meldden, groot. Vurig van karakter en machtig welsprekend, sleepte hij allen en alles meê. Hoog en laag stroomde ter kerk. Eerlang werd de opkomst bij de weekdienst op Woensdagavond zóó geweldig, dat de Broerekerk niet meer „sufficient" was om de scharen te bevatten en de Groote kerk moest worden gebruikt.

Toen MEILINCK dan ook in 1611 te Utrecht beroepen werd, dwong men hem te blijven.

In 1612 stond MEILINCK op 't hoogste punt van zijn roem. Ging hij in zijn vurig anti-remonstrantisme ook sommigen

te ver, anderen juichten hem toe, en wij zagen, hoe de classis van Wageningen hem, hoewel afwezig, uitverkoor om hare kerken te vertegenwoordigen op de Synode van Harderwijk.

Hier waren FONTANUS, COITZ en SEBASTIAAN DAMMAN *a*) tegenwoordig als deputati-Synodi, die de kerkelijke zaken hadden gebesoigneerd en daarvan nu rapport moesten doen. Hier waren ook PLANCIUS van Amsterdam en FESTUS HOMMIUS uit Leyden. Als Arnhemsch ouderling was met MEILINCK meegekomen JOHAN BRANTSEN, doch daarenboven was 't Hof vertegenwoordigd door GERLACH VAN DER CAPELLEN en HENRIC VAN ESSEN.

Dominus MEILINCK hield bij den aanvang de Synodale preek over Handelingen 20 : 28 en 29 — de wolvenpreek ! *b*)

Heftig toornde hij tegen 't wolvengebroed, dat uit Stettin den wijnberg des Heeren in de Nederlanden kwam verwoesten en liet gevoelen, dat ook in Gelderland predikanten waren, die met de Sociniaansche Arminianen heulden.

Deze oratorie ontstemde niet weinig de Betuwenaren, en ook de Heeren Magistraten van Arnhem waren te goed bevriend met Oldenbarneveld, om zulk een buitensporigheid te kunnen verdragen.

Op de Synode ging alles toe in beslist Calvinistischen geest. FONTANUS en PLANCIUS rapporteerden van den arbeid om een Nationale Synode te bekomen en met BAUDART werd de veteraan herkozen, om toch — ook

---

a) SEBASTIAAN DAMMAN, pred. te Zutfen, eerlang een der bekende calvinisten en scriba der Dordsche Synode.

b) Baudartius.

met behulp van 't Hof en den Prins — 't houden der Synode te helpen doordrijven.

Prof. THYSIUS diende de vergadering aan, dat WTENBOGAERT hem gezegd had, dat „'t aan hem niet zou manqueren."

De Nijmeegsche afgevaardigden, LEFFLER *a*), NARSIUS *b*), WEIGEL *c*) en COITZ betuigen hun leedwezen over de onderteekening of approbatie der artikelen van VORSTIUS, en ook de Tielenaren en Bommelianen beloven, zich aan de oude waarheid te houden en de dolingen VORSTII te keeren en te weren!

Een nieuw formulier van onderteekening der belijdenisschriften wordt vastgesteld, en allen betuigen „oprechtelijk en in goeder conscientie voor den Heere," de leer, vervat en begrepen in Confessie en Catechismus *in alles* schriftmatig te achten. Ook verbinden ze zich om de kerkenorde „onverbrekelick" te onderholden.

FONTANUS blijft *deputatus Synodi* met DAMMAN, LEFFLER en à MEHEN. De volgende Synode zal te Tiel samenkomen; lukt dit niet, dan te Arnhem. Zoo besloten de broederen in de eerste Julidagen te Harderwijk. Dan, deze data geven 't keerpunt aan. Op eenmaal brak de reactie uit. 't Was alsof er een ijsgang kwam, waarbij alles wat lang gezeten had, losraakte, de dijken scheurden en, bleef ook de Veluwe droog, Arnhem liep onder en de oude FONTANUS zag — hoe sterk hij zich bleef weren — de arbeid zijns levens voor zijne oogen in de draai-

---

a) Henricus Lefflerus, predikant te Nijmegen, later afgezet.

b) Johannes Narsius, in 1611 predikant te Grave, later in 1618 te Zalt-Bommel.

c) Johannes Weigelius, pred. eerst te Wijchem, later te Elst

kolken van het Remonstrantisme wegzinken en vergaan.

HOOFDSTUK XII.

„ONDER DE WOLVEN."

De laatste levensjaren des Hervormers zijn zeer smartelijk geweest. Vele Heeren uit Hof en Magistraat kwamen zeer sterk onder den invloed van Oldenbarneveld. En de wolvenjager van Harderwijk, MEILINGIUS sloeg — een Hans Poek op kerkelijk gebied — plotseling om en trok BRUMAN en v. ENGELEN mee. „De kerkenleeraars binnen Harderwijk, Ter Edelen Burg (Elburg) en te Wageningen bleven bestendig bij de Gereformeerde leer, alsmede 't grootste gedeelte van de predikanten der „Veelou;" mede door de zeer goede diensten van ELARDUS à MEHEN en zijn ouderling Prof. A. THYSIUS [1]) — doch bijna heel de Betuwe bezweek voor de bekoring der nieuwe leer, en te Arnhem stond eerlang FONTANUS alleen. De Heer v. d. Kemp [2]) weet te verhalen, dat er heftige tooneelen voorvielen in den kerkeraad en dat BRUMAN en MEILINCK Remonstrantsche predikanten van elders voor zich lieten optreden en ook zelven hoe langer hoe stouter de vrije-wils-leer op den voorgrond stelden in hunne prediking.

Toch bleef de meerderheid voor „orde en rust". De Geldersche Heeren keken daarbij spoedig Oldenbarneveld af, dat de overheid, van welke 't kerkelijk leven finantieel afhankelijk was, ook de leiding hebben moest der kerkelijke

---

1) Baudartius Memoriën.

2) Kerkelijk leven te Arnhem, bl. 20.

zaken, en dewijl de Remonstrantên deze theorie krachtig voorstonden, waren ze aangenaam in de oogen der Heeren van stad en provincie. Doch hoewel dogmatisch niet diep ziende of fijn gevoelend, hiertegen hadden diezelfde Heeren over 't algemeen bezwaar, dat eene nieuwe leer zou worden ingevoerd en de eenheid in geloofsovertuiging, die nu dertig jaren eene weldaad was geweest, verbroken zou worpen. Van partijschappen in de kerk waren ze wars. En nu werd dit hun streven: de remonstranten mochten niet te ver gaan en nooit eenig artikel der aangenomene leer tegenspreken, veel minder de antiek-gereformeerden van den kansel uitschelden; ze moesten voor alles lief en zoet zijn en allerminst dreigen. De Contra-remonstranten maakten zich bij de Heeren onaangenaam, 1o. omdat ze geen *jus in sacris* duldden en de al voortschreidende overheidsbemoeiingen in de kerkregeering weerstonden; 2o. dewijl ze zich geenszins lieten diets maken, dat 't verschil in opinie zóó gering was, doch met GOMARUS den Heeren aanzegden, dat ze met 't remonstrantsch gevoelen niet zouden durven sterven; bovenal omdat ze met kracht en klem de gemeente tegen de neopelagiaansch-sociniaansche ketterijen waarschuwden en de waarheid van de souvereiniteit des Allerhoogsten en de vrijmachtige ontferming zijner eeuwige liefde nadrukkelijk handhaafden. FONTANUS liet nimmer na, dit te doen; doch hij deed het altoos kalm en waardig. Vandaar ook dat men hem lang ontzag.

De meerderheid der Geldersche Heeren bleef in de leer vrij wel met hem eens, doch voor de bekoring om de kerk te overheerschen bezweken schier alle oude vrienden van FONTANUS en werden zijne tegenstanders in zijn strijd voor de vrijheid der kerk. Toch bleef aanvankelijk de hoogachting groot. Geen wonder ook, want Arnhems

veteraan werd een van de mannen zijns tijds, die de geschiedenis maken.

Ondanks zijn 68 jaren reisde FONTANUS, vol ijver en kracht, naar 's Gravenhage, in gezelschap van den veelbereisden historicus en anecdotenverteller BAUDARTIUS, om namens Gelderland, op uitnoodiging van de kerk van Amsterdam, die Synodale kerk was, met de afgevaardigden der andere Synoden te beproeven, de Staten Generaal te overreden om toch de toegezegde Nationale Synode niet langer tegen te houden.

Daar vonden elkaâr de benarde getrouwen. Daar was FESTUS HOMMIUS, de keurige schrijver en PIERRE DE PLANQUE, de ondernemende Calvinist, die de ziel geweest was der tochten naar Nova Zembla en Bantam; HERMAN FAUKELIUS de vriendelijke vervaardiger van 't oude Kort Begrip en WILLEM TEELINCK, de vrome zielenbestierder; CORNELIS VAN 'T HIL de schrijver van den Ziekentroost en eenige anderen, hunner waardig.

FONTANUS werd weer tot voorzitter gekozen en samen stelde men een *supplicatie* op aan de Staten-Generaal.

FONTANUS trad op den . . . September 1612 met dit smeekschrift in de vergadering der Hoog Mogenden en hield met een bijzonderen ijver een redevoering om van de Heeren Landsregenten een gunstig antwoord te bekomen. De Heer ABEL COENDERS, toen President, ontving uit handen van den grijzen leeraar het smeekschrift. Het werd voorgelezen en de vergadering besloot, den volgenden dag er op te concludeeren.

Dien avond spraken de verschillende predikanten elk de afgevaardigden hunner provinciën aan en gingen gezamenlijk op audientie bij prins MAURITS en Graaf WILLEM LODEWIJK, die hunne medewerking beloofden.

Bij **Barneveld** ging het hun minder goed af. Deze oordeelde, dat elke stedelijke Magistraat het recht had, een zoodanige Religie te laten oefenen, als hij verkoos. **Fontanus** antwoordde op dit beweeren: „Domine Advocatus, si hoc non est abscindere nervum Ecclesiae et Reipublicae, nescio quid sit." Heer Advocaat, als dit niet is de zenuw af te steken, die Kerk en Staat verbindt, dan weet ik niet, wat dit is. *a*) Doch de Advocaat bleef bij zijne opinie.

Ook **Wtenbogaert** — men *kon* zich niet voorstellen, dat hij voor de goede zaak verloren was — werd geënterd, doch maakte restricties, waar hij medewerking beloofde.

Den volgenden dag traden de Deputaten Synodi weêr binnen ter Staten-Generaal om hun antwoord te hooren. Dit was ongunstig. De Heeren hadden geoordeeld, dat aangezien onderscheidene leden geen volmacht van hunne provinciën hadden om nu reeds plaats en datum der saâm te komen Synode te bepalen, zij eerst als deze door hen zouden bekomen zijn, konden besissen.

Ondertusschen — zoo begeerden de Heeren, — zouden de contra-remonstrantsche en remonstrantsche predikanten als Broeders met elkander omgaan en leven....

Opnieuw ontvingen de Deputaten gelegenheid om elk zijne provinciegenooten aan te spreken en ze deden dit met dringende vermaningen. In de herberge teruggekeerd, besloten ze nog Prins **Maurits** en Graaf **Willem** te gaan bedanken, en — met de afspraak om elk jaar opnieuw in privaat convent te vergaderen — maar weer de thuisreis, elk tot het zijne te aanvaarden *b*)

In September 1612, zoo vermelden de kerkeraadsnotulen,

---

a) F. L. Rutgers Het Kerkverband bl. 80.

b) Zie Baudarts Memoriën, wiens verhaal een ooggetuige verraadt.

heeft FONTANUS, teruggekeerd van zijne besoignes in den Haag, verslag gedaan. Dit wordt bericht in de volgende bewoordingen: „D. FONTANUS onsen weerden medebroeder heff gerelatert, wat in den Hage op versoecke van den dienaren des Worts (om een Nationalen Synodum eens te mogen hebben) is voor antwort gegeven."

De „weerde medebroeder" werd in 't volgend voorjaar door zijn kerkeraad gedeputeerd ter classicale vergadering van Voorst (21—22 April 1613) met Dr. EVERHARDUS POTTOW, waarschijnlijk een vriend van MEILINCK en BRUMAN. De kerkeraad nam dus een zekere onpartijdigheid in acht. Deze classe echter trad — en dat onder praesidium van FONTANUS zelven — tegen de Arnhemmer nieuwlichters kras handelend op. Al dadelijk bleek, dat noch BRUMAN noch MEILINCK het nieuwe verbintenisformulier, door de Synode van Harderwijk vastgesteld, hadden willen onderteekenen. Den presbyterio werd opgelegd, zijne twee dienaars hiertoe te vermanen!

Voorts verscheen FONTANUS' oude vriend, de „Hooggeleerde en zeer Voorzienige Raathsheer" Dr. MARTINUS GREGORII ter vergadering om er het standpunt uiteen te zetten, waarop het Hof van Gelderland zich geplaatst had en dat gekarakteriseerd wordt door Overheidsheerschappij over de kerk ten dienste der gematigde orthodoxie en der rust.

Dr. MARTINUS leverde een gesloten missive in, en vertolkte haar inhoud mondeling, dat 't Hof den kerkendienaars *beval*, zich des vredes en der eenigheid te benaarstigen, droeg hen op in leer noch kerkenorde nieuwigheden toe te laten en eischte, dat als iemand,

zulks beproevend, tegen de kerkelijke vermaning „obstinaet soude bliven," hij aan den Edelen Hove zou worden aangebracht.

De classis schijnt zich bij deze verklaring te hebben neergelegd, doch besloot aan te dringen bij Tiel, dat Synodale kerk was, om toch zonder vertoef de Synode saam te roepen; en ze droeg haren deputaten op, vlijtige acht te nemen, dat er niets besloten werd, hetwelk 't te Barneveld en Harderwijk geresolveerde contrarie zou zijn, ook *ad protestationem!* Nu kwamen MEILINCK en BRUMAN weêr aan de beurt. MEILINCK — de vriend der Heeren — had op een kasteel Heukelom, onder Bennekom, een plechtigen lijkdienst gevierd. 't Presbyterie van Arnhem kreeg in last, hem daarover te censureeren.

Van beide verstond men *ex communi rumore*, dat ze in zake de leer, die tot nog toe door allen gepredikt was, „eenigermate afgeweken waren van D. FONTANO," waarover vele vromen zich zeer bedroeven en onze tegensprekers zich allenthalven verblijden. Dies wordt de kerk van Arnhem ernstiglijk vermaand, zich „in alle manieren te bevlijtigen om sekerlick te vernemen, so door scriftelicke als mondlicke confessie," wat van de gemelde geruchten aan wezen mag, te meer, daar de classe betuigt te gelooven, dat die „lieve broeders' door eenige onvoorzichtige manier van spreken tot deze geruchten aanleiding gaven. Hierover behoort de kerk van Arnhem deze broeders *serio* te bestraffen, opdat blijke, dat 't hun „leed is, dat ze zich dermate verloopen hebben" en men zich verzekeren mag, dat zulks niet meer geschieden zal. De kerkeraad zal voorts eenige classebroeders uitnoodigen om met hem te vergaderen, om deze zaak tot een goed einde te brengen, welke deputaten, „mits dezen volle last en

macht ontvangen om alles naar Gods Woord en kerkenorde te verrichten, even alsof de gansche classis tegenwoordig ware."

Tot classicaal deputaat wordt „met gemeinder stemmen" FONTANUS verkoren en nadat de „Hoog Gel. en Voors. Raetsheer DOM. M. GREGORII J. U. D." voor „zijne bijwoninge ende goede advisen" bedankt is, gaat de classis uiteen.

De oorlog aan BRUMAN en MEILINCK is alzoo door de classis en FONTANUS verklaard.

Wàt zal nu in den kerkenraad te Arnhem geschieden?

Met zekere drift slaan we de kerkeraadsnotulen op van 25 Aprilis. Hier waren echter MEILINCK, wegens ziekte, en Raetsheer MARTINUS, wellicht wegens ambtsbezigheden, absent en kwam de zaak niet ter tafel. Doch als de kerkeraad op 2 Mei vergadert, zijn allen, burgemeester WETTEN alleen uitgezonderd, tegenwoordig. Doch al wat we vernemen is dit:

1. „Syn Acta des nästgehaldenen classis Vorst voorgelezen.

2. Comparuerunt extraordinarie, nomine Magistratus, D. DE SILLE *a*) en D. DE VOOCHT."

Verder merken we van niets dan alleen, dat den 25 Juli besloten wordt: Sullen hiernamaels geene predikers van buiten komende op den predikstoel gelaten worden dan met consent der *vier* kerkendienaren ende *dat men weten sal, wat hij voor eenen tekst heeft.* Si ministri non possunt convenire, accessit presbyterium *b*) Ende sal hun des

---

a) Dr. Laurentius Silla in 1608 en 9 ouderling en Dr Nicolaes de Voocht, Raadsheer, die in 1611 en 12 in den kerkeraad zitting had, verschenen nu namens de overheid der stad.

b) Als de predikanten 't niet eens kunnen worden, zal de kerkeraad beslissen.

Magistrats artikel, den ministris gegeven, vertoont werden."

Het magistraatsbesluit, waarop deze resolutie slaat, gelastte den predikanten, niet te prediken over de praedestinatie en andere verschilpunten, maar te doceeren *causas salutis et damnationis a posteriori et ab effectu a*) en voorts — om in vriendschap te leven, totdat de Hooge Overheid in de zaken zou voorzien.

Hoezeer de oude vader der Arnhemsche Gemeente zich gegriefd gevoelde door deze aanmatiging der politieke Heeren, blijkt uit een schrijven aan SIBRANDUS LUBBERTUS, d. d. 4 Januari dezes jaars 1613. *b*) Dit schrijven luidt: „Mijnheer en Broeder. Ik ben nu 44 jaren in den heiligen Dienst, hier heb ik dien — en dat in de grootste gevaren — bijna 35 jaar vervuld, de overige in de Pfalz onder Keurvorst FREDERIK III. Maar nooit heeft het 't er met de rechtzinnige kerk zoo uitgezien als tegenwoordig. Wat? Zal bij de politieke overheid het oordeel zijn over de gewichtigste punten der Theologie? En wij, die te voren herders waren over de kudde van den Heere Christus, zullen wij voortaan schapen zijn onder 't gezag der overheid?"

De laatste kerkeraadsvergadering in 1613 „ginck met vreden af", toch werd de strijd voortgezet.

In 1614 op de jaarlijksche classis, die ditmaal met opzet tegelijk met den Landdag op den 24 Mei weêr in Arnhem bijeenkwam *c*) — en gesteund werd door DAM-

a) De oorzaak der zaligheid en der verdoemenis mocht niet beschouwd worden van uit Gods eeuwig Besluit, doch slechts van achteren worden bezien en alzoo bloot 't verband aangewezen eenerzijds tusschen geloof en zaligheid en anderzijds tusschen ongeloof en verdoemenis.

b) Eduma van der Tuuk, Johannes Bogerman bl. 340. Ook aangehaald door Busken Huet in zijn Land van Rembrandt

c) Ds. WILHELMUS NAGGEUS van Twello was praeses, Ds. HERMANUS

MAN uit Zutfen en à MEHEN uit Harderwijk, werd in de worsteling der kerk om de Remonstrantsche dwaalleer te stuiten en voorts om de vrijheid der kerken te verdedigen jammerlijk terrein verloren.

Men begon wel dapperlijk, doch week.

De acta van Voorst werden gelezen en „zij blijven" — zoo besloot men — „onverbreecklick."

Na 't afdoen van allerlei zaken, werd gerapporteerd door FONTANUS, waarom er ten vorigen jare geen Synode was gehouden. Dit zat hierop vast, dat 't Edele Hof „buiten alle hope ende meninge" als voorwaarde om de Synode toe te staan geëischt had, dat vooraf alle *gravamina* aan 't Hof en den Stadhouder zouden worden opgegeven en door hen worden geventileerd. Dit hadden de Synodale deputaten, die belast waren met 't opmaken van 't agendum, geweigerd. En toen — was de Synode er bij gebleven!

De vergadering keurt de houding der deputaten zeer goed, prijst hun ijver en wil de gezamenlijke broeders hiervoor hartelijk hebben bedankt. Opnieuw zal den Hove verzocht worden *Synodum Geldriam* te mogen houden, doch *consuete ordine*, op den ouden voet!

Doch hoe zal de classis nu handelen inzake de Dienaren der Arnhemsche Gemeente?

De politieke Heeren voorkomen de classicale behandeling.

Ze eischen, dat de Classis Hof en Magistraat zal toestaan de spanning in Arnhem weg te nemen. En de Classis geeft toe, dat de Heeren 't beproeven en wacht.

Op 27 Mei vergadert het Hof met gecommitteerden uit den Eerbaren Raad om — met advys en toestemming

---

KECKIUS van Voorst scriba. Gedeputeerde van Arnhem was FONTANUS met burgemeester GISBERT EVERWIJN

van die van de Classe, alhier vergaderd — te doen, wat der kerken is.

Men zal beproeven „op te heven ende weg te nemen 't *misverstand* tusschen de dienaren in dieselvige gemeinte verresen", opdat ze voortaan mogen zijn en blijven in „onderlinge liefde en christelijke eenigheid." De Heeren willen, dat „beider sids in 't vergeet" gesteld worde, „'t gene met ontrustinge van die gemoeder tot noch toe gepassiert is" — Daarnevens echter besluit deze pseudo-kerkelijke rechtbank, „hier noch elders in komende tijden te openen die deure van in 't heimelijk of openbaar te mogen leeren, 't gene iemant soude mogen goed dunken, stridende met die aengenomene leere in der Gereformeerde Christelicke Kerke."

In de practijk willen dus de Heeren de Remonstrantsche predikanten handhaven, mits ze niet ruw en openlijk de overgeleverde kerkleer weerspreken. Nu komen de Heeren BRUMAN en MEILINCK voor en beloven hunnen Betaalsheeren »met hert, handt ende mont, dat zij noch op den predikstoel noch in 't privé, directelick noch indirectelick iets sullen voerstellen, 't zij tot die woorden der H. Schriften, Nederlantsche Confessie ofte Heidelbergschen catechismo, dat soude mogen striden tegen den sin, verstandt ende meninge, in die Nederlandsche ende andere gereformeerde Christelicke kercken aengenomen ende van den beginne der Reformatie in dezen Furstendom ende Graafschap geleerd." Doch één voorbehoud maken de beide leerlingen van Armijn en dat geven de dogmatisch min-ontwikkelde Heeren al heel gaarne toe wegens de onbeduidendheid van 't geschil! — zoo de predikanten „in point van d i e P r a e d e s t i n a t i e e n d a t d a e r v a n d e p e n d e e r t" eenig bijzonder bedenken hebben

zij daarover „in hunne conscientie niet zulen worden bezwaard!" *a*)

Heer FREDERIK VAN DER SANDE, Momber van Gelderland, *b*) Dr. LAURENTIUS SILLA, burgemeester van Arnhem en de heer ENGEL ENGELEN, Griffier des Edelen Hoven, treden in de Classicale vergadering. De Griffier leest de acta, in deze buitengewone Hofzitting vastgesteld, en de andere Heeren betuigen met vele woorden de goede meeninge ende intentie van Hof en Magistraat, welke alleen strekkende zijn tot onderhoudinge van goeden vrede en wering van alle onordentelijkheid en onbehoorlijkheid!

De Classe was zeer ongenegen bij dit op 't lichtst genezen der breuke zich neer te leggen en te spreken van vrede, waar geen vrede was. Ook heel deze manier van behandeling der kerkelijke zaken stuit den broederen zeer tegen de borst. FONTANUS' naam komt in de acta nauwelijks voor. Heeft hij, omdat hij in deze twistzaak persoonlijk betrokken was, gezwegen? Eindelijk gaf de Classis toe. De Heeren „dreven zoo sterk"! BRUMAN en MEILINCK werden binnengelaten en „met handtastinge" werd de verzoening bezegeld.

DAMMAN en à MEHEN echter weigerden ronduit. Noch voor zich zelven noch voor hunne Classe konden ze berusten in dezen gang van zaken, waartegen ze openlijk protest aanteekenden. Wat er persoonlijks tegen hen door de Arnhemmer predikanten misdaan was, dat vergaven ze echter gaarne. *c*)

---

a) Zie de door Substituut-griffier Engel Engelen opgestelde acta van deze Hofzitting, geïnsereerd in de Classicale acta M S.

b) In 1617 betuigde BRUMAN op de classis: „De heer Momber seliger heeft in den kerckeraet verclaert, dat men de sodanigen, die de Remonstranten niet wilden lijden, selve niet en wolde lijden." M. S. der acta.

c) De acta luiden hier aldus: „So hefft het Classis, hoewel ongern nochtans

Zoo was dan de kerkelijke tucht gestuit en hadden BRUMAN, MEILINCK en VAN ENGELEN onder de bescherming der overheden volle vrijheid om in vriendelijk bescheiden vorm het hart uit de Gereformeerde belijdenis weg te snijden en het Calvinisme in elk opzicht te ondermijnen. Aanvankelijk namen ze zich in acht, en zochten hun kracht in 't *verzwijgen.* Als BRUMAN b. v. over 2 Thess. 2 : 13 preeken moet, dan verzwijgt hij zorgvuldig 't woord *uitverkoren* en vervangt het door *aangenomen a)*; doch eerlang weerspreekt hij openlijk de „pariticuliere verkiezing van Peter en Paul" en fluistert zijn' volgelingen toe, dat Christus zoowel voor Caîn als voor Abel en voor Judas als voor Petrus gestorven is! Ook vóór den val — zoo leert hij — had de mensch inclinatie tot zonde en de erfzonde heeft geen verdoemende kracht. Gods Verbond, zoo durfde hij volhouden in een vergadering van den Magistraat, strekt zich uit over 't gansche menschelijke

---

niet widers nu ter tijdt connende comen, ende evenwell gantz begerig sijnde, (principaellick nu de saecken so wijt gecomen waren) ende het Ed. Hof, mitsgaders die Ed Heeren des Magistraats, sehr hart daer op dreven om vrede te maken, den Acta aengenomen ende dien volgende oock D. Brumannus en D. Meilingius met handtastinge. So veel angaet die Gedeputeerden der Classis van Zutphen ende Harderwijck, die op dese Classis verschenen sijn, dieselffde hebben dese voorsz. acta in geenerley wijze noch voor haer selven, noch van wegen hare respective Classen connen aennemen, excipieerende opentlich tegen het gene van desen Classe geschiet. Verclaerende nochtans, dat sy willick waren met D. Bruman en D. Meilingius te verdragen ende met haer te reconcilieren, indien iet persoonlick d' een tegen den anderen mocht voor desen tot noch toe hebben misdaen, geliek dan sulcke reconciliatie oock is geschiet en *zijn deputati voorsch. versocht 't gepasseerde op favorabelste aen haeren principalis te rapporteeren, 't welck zij hebben belooft"* . . .

a) Zie acta Classis 10 April 1616 M S. 2 Thess. 2 : 13 heeft: dat u God van den beginne verkoren heeft tot de zaligheid.

geslacht, ook over de ongeroepene heidenen en Turken . . .

Vooral in 't particulier gesprek zaaide hij zijne opinie. Vroeg men hem dan of dit geen nieuwe leeringen waren, dan — (zoo verweet men hem later, hoewel hij 't ontkende), — hield hij vol, dat FONTANUS met die anderen van de waarheid waren afgevallen en dat hij en de zijnen bij de leer bleven, die altijd geleerd was! Hoe dit zij, in zijn prediking stelde hij 't altoos zoo voor, alsof „'s menschen bekeeringe geschiedde door aanlockinge en aenradinghe", in plaats van „door geestilicke, Goddelicke cracht."

Later na FONTANUS' dood zou hij feller worden en dreigen tot op een bruiloft toe, dat de waarheid nog aan den dag zou komen, al zou het bloedstortinge kosten . . .

Toch stond BRUMAN niet recht voor zijn overtuiging en bond, als 't er op aan kwam, in. *a*)

Met BURMANNUS trok ook MEILINCK éene lijn. Hij was te zeer de vriend der Heeren om recht de knecht des HEEREN te kunnen zijn. — Doch waar hij door zijne rijke gaven steeds meerderen meesleepte, verbitterde hij den ouden dag van FONTANUS. Deze had hartzeer.

O, in die zorgelijke jaren, toen de Spanjaarden Nijmegen, Zutfen, Doesborg en alle omliggende forten in hadden en dag aan dag het zwakke Arnhem bedreigden, toen

---

a) In Februari 1617 preekte Bruman op een Donderdagavond en leerde weer crypto-Pelagiaansch over de bekeering. Jan Smit (die in 't volgend jaar diaken werd) — klopte Z E, toen deze zijn huis voorbijging, in en sprak hem over de predicatie aan. Bruman was verontwaardigd en hield vol. Ook bracht hij 't voor den Kerkeraad. Deze vond het zeer ergerlijk en stuurde burgemeester Wetten, ontvanger Derrik van Danz en Henrick van Eck op den berisper af. Deze moest op een volgenden kerkeraad verschijnen. Toen echter retireerde Bruman en „na verhoor en debat werd 't geschil nedergelegd en na dat er bestraft was, wat te bestraffen was, scheidde men met handtastinge in vrede en eenigheid,"

had hij, getroost in zijn God, ook in 't gezicht van den marteldood met veerkracht kunnen arbeiden, maar nu — nu hij zijne collega's zijn levenstaak zag verwoesten, nu zelfs zijne ouderlingen den leugen wilden huwen aan de waarheid en al zijne oude leerlingen en vrienden zich lieten verlokken tot overheersching der kerk — nu dreigde de moed hem te begeven en de kracht hem te ontzinken. Och, hij kon — neergedoken in zijn stoel – stil voor zich heen zitten staren, uren lang en dan rees zucht na zucht op uit 't overkropt gemoed. Dan begon hij soms te schreien als een kind, „zoo overvloedig tranen stortende, dat ze langs zijn' baard en zijne casakke vloten en op de aarde biggelden. *a*) En was 't alleen in Arnhem geweest, dat de kerk van Christus gesloopt werd, maar bijna heel Utrecht en Overijsel was in de macht der remonstranten en alom vond schier een formeele vervolging plaats van allen, die weigerden het kerkelijk bewind der Magistraten te huldigen en 't waagden de aloude waarheid te verdedigen. Onderscheidene leeraars werden afgezet en uit hun woonplaats verbannen. Predikten ze in huis, schip, berg en schuur — boeten en verbeurdverklaring volgden en 't opgehitste gemeen dreigde telkens de als „slijkgeuzen" gesmade Calvinisten te steenigen. OLDENBARNEVELD dreef met niets ontziende stijfhoofdigheid zijn opzet door, en MAURITS was niet te bewegen om 't voor de „doleerde kerken" op te nemen. Alleen Amsterdams Magistraat bood bescherming, doch 't heugde PLANCIUS nog vele jaren daarna, „hoe bekommerd de predikanten tot Amsterdam te dier tijde waren, somtijds met malkanderen sprekende van de plaatse, daerhenen [sij] souden vluch-

---

a) Zie het aanschouwelijk verhaal van Baudartius in zijn Memoriën boek VII bl. 13.

ten, als de Religie [hun] benomen wiert ende [sy] ten Lande uyt souden moeten wijcken." . . . *a*)

Welnu, waren de krachtige DE PLANQUE en de zijnen te zamen zoo moedeloos, kan 't verwondering baren, dat de zeventigjarige FONTANUS in 't bang gevoel zijner verlatenheid eenzaam vele en bittere tranen weende?

In den kerkeraad schijnt hij weinig meer gekomen te zijn. In Maart 1615 was hij te Harderwijk onder de getrouwen. Ter Classicale vergadering in April werd BRUMAN afgevaardigd met Dr. REINHARD SCHRASSERT om haar „met goed advijs ende raedt, strekkende tot eenheyt van de kercken" te dienen. Deze classe voerde dan ook niets belangrijks uit. De strijd scheen opgegeven te zijn uit gevoel van onmacht.

MEILINCK bleef te Arnhem de gevierde man. In Juli beriep zijn oude gemeente Huizum hem terug, doch als hij 't advies des kerkeraads vroeg, was 't eenparig advies, dat hij blijven moest en in zijnen dienst continueeren . . .

In September 1615 riep Amsterdam de deputaten der Provinciën nog eenmaal ter samenspreking op.

Ook FONTANUS ontzag zich niet om — nu voor 't laatst — te gaan. Met BAUDARTIUS ging hij — hoe „seer swack van lichaam sijnde" — *b*) weér op reis. Zijn kerkeraad excuseerde zijn absentie.

Den 17 September was FONTANUS te Amsterdam. Hoe hartelijk werd de nestor door PLANCIUS en HALLIUS, door HOMMIUS en BOGERMAN, door VAN LAREN en UDEMANS en LANGIUS begroet. Hij en niemand anders zou de vergadering leiden. Voor 't laatst dan praesideerde FONTANUS. Een

a) Trigland, Kerkelijke geschiedenissen bl. 872

b) Baudartius. a. w.

nieuwe supplicatie werd opgesteld. Doch men voelde, dat men machteloos stond. Als God geen uitkomst gaf, waren Kerken en Landen verloren!

HOOFDSTUK XIII.

TER RUST.

Moe en ontmoedigd keerde de oude strijder uit Holland naar Arnhem terug. Hij kwam nu thuis om te sterven.

Aan hartzeer stierf hij.

De vromen zagen hem wegkwijnen en weenden over hem, doch „de Arminianen zijn daarover zeer verheugd en verblijd geweest, hopende na zijn afscheid de bane des te ruimer te hebben." *a*)

Na zijn thuiskomst schijnt hij niet meer ten kerkerade gegaan te zijn. De notulen van 1—15 October 1616 melden onder de *absentes* D. FONTANUS, *sed excusatus est propter suam debilitatem b*); die van 28 Oct. hebben: *sed excusatus est propter morbum c*); die van Nov. 12 slechts: *Abest* FONTANUS *sed excusatus*; Nov. 19 telt hij niet eenmaal meer meê.

Bij den Velperweg, in de tegenwoordige Tivoli-laan, stond zijn buiten. FONTANUS-spijker heette 't later *d*); toen droeg 't den raadselachtigen naam *Fabitatie.*

Hier buiten 't stadsgewoel sleet hij zijn laatste levensweken. Zijn krachten zonken bij den dag. Toch ontving

---

a) Baudartius a. w. VII, 13.

b) Doch is ontschuldigd wegens zijne zwakheid.

c) Wegens ziekte.

d) Thans is het een kostschool.

hij 't overblijfsel der getrouwen aan zijn sponde en „leerde en vermaande schier tot de laatste minuut zijns levens toe; nu in 't Duitsch, dan in 't Latijn, naar gelegenheid der personen, die bij hem waren.

Zijn dochter uit Harderwijk kwam hem bezoeken. Ze trad aan zijn bedde, zag hem met bedroefde oogen aan en zeide: „lieve vader, hoe ziet gij dus deerlijk?" Hij strekte zijn beenen van het bedde en antwoordde haar: „Ziet, lieve dochter, de wolven, waar MEILINCK te Harderwijk over preekte, hebben uwen vader het vleesch tot op de schenkelen afgebeten." *a)*

Onder de weinigen, die hem met kinderlijke liefde bleven aanhangen was Graaf ERNST CASIMIR VAN NASSAU.

Deze was met eenige andere personen van hoogen en lagen stand op den 22sten November 1615 neergezeten voor het ziekbed, dat eigenlijk geen ziekbed heeten kon, want zóó gemakkelijk lag de kranke neder, dat „geen lid aan zijn gansche lichaam wee dede."

FONTANUS zat overeind en hield zijn laatste toespraak uit Gods Woord.

In 't bijzonder vermaande hij den jongen Nassau om te volharden bij de ware Christelijke religie en altoos te blijven een trouw voorvechter des Lands.

't Was een algemeene vast- en bededag. Op eens dringen de machtige toonen van 't klokgelui van den Sint Euseeb tot in het ziekenvertrek door. Graaf ERNESTUS staat op en neemt afscheid om naar kerk te gaan. Ds. à MEHEN en enkele anderen blijven. „Op eens verstond de kranke door een inwendige beweging des Geestes Gods, dat de aflegging zijns aardschen tabernakels zou plaats vinden."

---

a) Baudaert.

Dies sprak hij tot zijnen schoonzoon: *Fili, concipi preces, jam mea morte glorificabo Deum meum.* *a*)

En terwijl nu Ds. ELLARDUS en de andere omstanders op de knieën vielen, nette de stervende den wijsvinger van zijne rechterhand met speeksel, streek daarmeê zijne beide oogleden toe, legde zijn hoofd in 't kussen en gaf — terwijl à MEHEN een gebed deed, — zonder een lid te verroeren, zonder zelfs een zucht te slaken, den geest. Iedereen stond verwonderd. „Dit is geen sterven", sprak men, „maar waarlijk in den Heere ontslapen!"

Zoo stierf JOHANNES FONTANUS in 71-jarigen ouderdom, naar zijn vriend BAUDARTIUS in zijne Memoriën met deze eigen woorden verhaalt. Doch pastoor Brouwer durfde wel lasteren: „spookt 't bij Fontanusspijker op den Velperweg, omdat hij niet recht aan zijn eind kwam?" *b*) Dat is Roomsche hyena-critiek.

En nog erger is het, dat Ds. van der Kemp in zijn »Kerkelijk leven te Arnhem" de nagedachtenis van Gelderlands hervormer durft bezoedelen met deze lichtvaardige woorden: „Of intusschen zijn zedelijk leven geheel onberispelijk is geweest, meenen wij, al kunnen wij geen stellige bewijzen aanvoeren, te moeten betwijfelen."

Ds. van der Kemp had moeten schrijven: hoewel er noch in de kerkeraadsnotulen, noch in de acta der classis, noch in eenige andere oorkonde ook maar een schijn van bewijs te vinden is!

Wel is Ds. FONTANUS tot tweemaal toe belasterd geweest, doch v. d. Kemp erkent zelf, dat 't werkelijk *laster* was, uit bittere vijandschap geboren.

---

a) „Mijn zoon, hef uwe gebeden aan, want ik zal door mijnen dood mijnen God verheerlijken!"

b) Th. Brouwer, Antw op den openbaren brief van Mr. JW Staats Evers

Zijn „intusschen" slaat terug op den laster van BERGERUS.

De Heer v. d. Kemp deelt hieromtrent het volgende mede:

„Op de Classicale vergadering in het jaar 1601 te Arnhem gehouden, beklaagde zich F., dat een zekere JOHANNES MAURITIUS BERGERUS hem schandelijk belasterd had en deze lasterpraatjes maar al te zeer geloof vonden. De vergadering, dit met „verwonderinge ende droefenisse" vernemende, gaf hem goede getuigenis van leer en leven en besloot verder, dat de Kerkeraad van Arnhem den ouderling PETRUS SONNIUS zou belasten aan de Classis en den Kerkeraad van Arnhem een getuigenis over te leggen tot bescherming „des goeden naams ende faams", die FONTANUS altijd gehad heeft en nog in de kerk verdiende."

Dit verhaal nu is — zeldzaam onjuist.

PETRUS SONNIUS was geen ouderling, maar de bekende predikant van Ede. De Classis besloot niet aan den Kerkeraad van Arnhem iets te betuigen. Veel min, dat de Kerkeraad NB. een ouderling zou belasten aan de Classis en — aan den Kerkeraad een getuigenis te overleggen. Alles even onjuist en — onmogelijk.

De zaak is deze.

JOHANNES MAURITIUS BERGERUS was een vagabondeerend prediker, zooals er in dien tijd heel wat rondzwierven. Half kwakzalver-duivelbanner, half preekheer, *a*) had hij zich . . . weer te Zutfen! genesteld en zocht hij zich daar in te dringen in 't predikambt. Doch onder praesidium van FONTANUS besloot de Harderwijksche Synode in 1599, dat deze „persoon" in Gelderland tot geen ministerie zou worden toegelaten.

Nu had echter Zutfens herder Ds. GELLIUS FABER DE

a) Zie Reitsma en van Veen VI, p. 317.

BOUMA, uit vrees, dat door dezen BERGER groote ergernis in zijne gemeente zou worden verwekt, de zwakheid om hem een goede attestatie te geven om daarmeê naar Utrecht te vertrekken, en de stokoude DIBBETS van Doesborg had hieronder mede zijne hand gezet.

De kerk te Utrecht werd hierdoor zeer gedupeerd en de Hollandsche Synoden, mede door BERGER beet genomen, gaven haren Deputaten naar Gelderland in last om tegen die attestatie te doleeren. De Synode van Arnhem (1600) behandelde deze zaak niet malsch. De attestatie werd herroepen en de beide lichtvaardige getuigen werden geciteerd en moesten schuld belijden.

Was het nu wonder, dat de ontmaskerde gelukzoeker zich zocht te wreken en te Utrecht FONTANUS zwart te maken? Doch er was in dien tijd warme broedertrouw. De Classis Arnhem, dit van FONTANUS vernemende, liet het er niet bij zitten. De acta melden hare resolutie in dezen met de volgende woorden: „De Classis hefft met bedroeffenisse ende verwonderinghe dese leugenachtighe lasteringhen aengehoert ende sich bereyt ghevonden D. FONTANO goede attestatie van leer ende leven met te deylen ende oock goet gheachtet, dat den kerckeraedt deser Gemeynte souden willen ghelieven beneffens D. PETRO SONNIO enen ouderlingh te nomineren, die des Classis als oock des Kerkenraets attestatie tot Utrecht overbrenghen tot bescherminghe des goeden naems ende faems, dien D. FONTANUS altijt ghehadt heft ende noch in der kerk meritert."

De tweede lasterhistorie omtrent FONTANUS is een beweerde aantijging, die D. BRUMAN zou hebben gepleegd.

Hieromtrent berichten de notulen der Classis, die den 10 April 1616 te Arnhem gehouden werd, wat volgt:

„Pointen van aenclacht tegen D. BRUMMANNUM door Gedeputeerden der Classis Arnhem . . . .

„Dat hij na 't overlijden D. JOH. FONTANI p. m. nageseit, dat het pillegelt, 't welck hij Mr. HEND. ESSER op den doop synes kindts gegeven hadde, van den armen gelt genomen was" . . .

Ds. v. D. KEMP verandert de uitdrukking: „van den armen geldt genomen" in „uit de armenkas gestolen", doch deelt verder mede, dat Ds. BRUMAN in zijne verantwoording op dit punt heeft verklaard, „dat wat men hem in den mond had gelegd omtrent FONTANUS gezegd te hebben, niets dan laster was."

Deze twee punten nu zijn de *eenige* sporen van iets kwaads, dat van FONTANUS gezegd is geworden, die ik ook bij zeer zorgvuldig naspeuren — heb kunnen ontdekken. En dat van een man, die zoo sterk op den voorgrond trad en leefde in een tijd, dat men geen middel ontzag om een tegenstander te knakken!

Is er bij FONTANUS geen enkel spoor ook maar van eenige onzedelijkheid of oneerlijkheid, van eenige „vlek ofte makel", die om verbloeming of bedekking bidt, — zeer vele voortreffelijkheden en deugden stralen ons tegen.

In zijne vertrouwelijke correspondentie met zijnen zielsvriend, Graaf JAN VAN NASSAU, trof ons reeds het hooge ambtsbesef, de niets ontziende getrouwheid in 't vermanen, de volle toewijding, die inleeft in alles. Een waar „*vriend*" schreef die brieven, en ook: een echte *vrome*. Wij weten niet, wat we meer moeten bewonderen: dat onwrikbaar *geloof*, dat JEHOVA *regneert*, die onvoorwaardelijke *toewijding* aan wat hem de zaak des Heeren is,

dien *moed* om te volharden, waar allen deinzen en bezwijken, of die schier blijmoedige *gelatenheid* in 't gezicht van een afschuwelijken marteldood. Liefelijk ook is die wonderlijke liefde, waarmee deze vreemdeling zijn volle hart zet op wat wezen zal zijn tweede *vaderland*. 't Echte *patriotisme* en dat niet in enghartig provincialen, maar in breed *nationalen* vorm, harmonieert zeldzaam schoon met 't *Universalisme* van zijn kerkelijk en *wetenschappelijk* leven. Rijk is de universeele aanleg van dezen superieuren geest, die innerlijk doorleefde alles, wat er omging in de wereldworsteling tusschen Rome en het Calvinisme, die voor zijn zielsbesef de strijd was tusschen dwang en vrijheid, logen en waarheid, tyrannie en nationale onafhankelijkheid, moordschavot en levensvreugde, in één woord tusschen de woede van den Anti-christ en het heerlijk Koninkrijk van den Christus Gods.

Zoo was 't in 't bangst der worsteling, en opnieuw in 't jaar van spanning, toen de Admirant met zijn machtig leger op Gelderland aandrong. Uit 1598, toen FONTANUS op 't toppunt stond van zijn invloed, een vader zijner gemeente en hervormer van zijn gewest — zijn ons in de *Archives* nog een paar vertrouwelijke brieven aan Graaf JOHAN bewaard gebleven, wier inhoud onze boven gemaakte opmerkingen bevestigt.

Na vriendelijke groete en zegenbede schrijft FONTANUS d. 28 Nov.: „Ik ben ook daarover zoo blij, dat ik voel en zie, dat U. G. oudste zoon, graaf WILLEM LODEWIJK — [als Stadhouder in Friesland en Groningen] — zijnen vader zoo heerlijk in alle deugden, inzonderheid ook in de voortplanting dezer H. religie navolgt en hierin hoe langer zoo vuriger wordt. Ook kan ik niet anders merken aan de Graven ERNST en LODEWIJK, met welke ik dage-

lijks omgang heb, *a*) of de Heere is bezig, hen in alle goeds te bevestigen.

Graaf LODEWYK heeft onlangs een van de voornaamste ruitervendels des vijands voor 't huis Ulft in 't gezicht der bezetting, ridderlijk verslagen. Wij zijn hier wegens 't groot geweld des vijands in vrij ernstig gevaar geweest, doch God heeft hem met honger, misverstand en oneenigheid geslagen en met schande teruggedreven. Toch heeft hij bij zijn aankomst tegen alle woord en gelofte in Meurs, Orsoy, Burich, Rees en Emmerich ingenomen, en op den terugtocht Berck en alle omliggende steden overvallen of gebrandschat en dit — naar men wil — op aanstoken van den keurvorst van Keulen om door de Munsterschen als bisschop ingehuldigd te worden. O, arm Roomsch Rijk, waartoe zijt gij gekomen! Uw beschermer is uw verderver geworden. *b*) En hoewel uwe leden het zien en ervaren, slapen ze door alles heen, totdat ze eindelijk haastiglijk zullen opschrikken. Wanneer des Beschermheers broeder uit verren lande met hooge pracht, medebrengend wat hij gezocht heeft, zal wederkeeren, *c*) zal

---

a) ERNEST CASIMIR, stamhoofd der linie Nassau-Dietz, toen een jonkman van 25 jaren, een dapper held. — In 1607 is hij gehuwd met SOPHIA HEDWIG, hertogin van Brunswijk-Wolfenbuttel. Ze woonden te Arnhem tot 1620, toen E. C. te Leeuwarden ging resideeren als Stadhouder van Friesland. Wij vonden hem aan 't sterfbed van zijn vaderlijken vriend FONTANUS.

LODEWIJK GUNTHER, 22jarig jongeling — oud-student van Genève. Voor Sluis gestorven; werd hij in 1604 in de groote Kerk te Arnhem bijgezet. Slechts 3 jaar heeft hij gehuwd geleefd te Arnhem, waar 28 Mei 1601 zijn prachtige bruiloft gevierd werd in 't klooster van Sinte Agnita, waarna op 7 Juni de huwelijksvoltrekking volgde. In lief en leed deelde FONTANUS.

b) Duitschlands Keizers werkte uit religiehaat Spanje in de hand

c) De Admirant was, toen 't leger de winterkwartieren had betrokken, naar Spanje gegaan om hulp te zoeken

alles nog barscher en boozer toegaan; dies is het meer dan noodzakelijk, dat men zich den tijd zijner afwezigheid wel en snel te nutte make. De Arragonsche Admirant heeft den oorlog geheel veranderd, aangezien hij geen neutraliteit wil kennen, zeggende: „er moet één God, één paus en één Koning zijn, en die voor dezen niet willen bukken, moet men te vuur en te zwaard bezoeken, onverschillig wie ze zijn!" En wijl wij hooren, dat de Graaf van Bentheim, U. G. met uw Huis, de Landgraaf, de Keurvorst, de Pfalzgraaf en Brunswijk ook bedreigd worden, is 't meer dan tijd, dat men zich tegen zulk een ontoombaren, tyrannieken, afgodischen, trouweloozen vijand — door zich met ons in bondgenootschap te begeven — sterke. Ik bid U. G. dat Ge in allerijl hiertoe uw uiterste vlijt aanwendt . . . Nu is het de tijd om Christus' Rijk tegen dat van den vervloekten Anti-christ te verdedigen, de verwoesting der kerken en der stad van Aken en het te Broeck vergoten bloed *a*) te wreken. U. G. verstaat dit werk voldoende en 't zal ook niet haperen aan vlijt. Ik vermaan alleen, dat men de conjunctuur van dezen tijd met ernst waarneme *ne de nobis illud proverbium verum fiat: sero sapiunt Phriges. b*)

---

a) Heer ULRICH VON DAUN, graaf van Falckenstein, een zeer gezien Kleefsch Edelman, ging met een honderdtal „Haneveeren" (zoo noemde men de Kleefsche soldaten) dapperlijk den moedwil der Spaansche beulen en Italiaansche schoften te keer Mendoza liet hem in zijn slot *Broeck* aan de Ruhr belegeren. Na een heftige beschieting doorstaan en een storm afgeslagen te hebben, gaf FALKENSTEIJN 't op, na vrijen aftocht te hebben bedongen. Doch de graaf en zijn dappere Haneveeren werden bij 't aftrekken allen in koelen bloede vermoord. Deze gruwel vervulde half Europa met ontzetting. Ook FONTANUS' ziel riep hierover wraak.

b) Opdat ons niet het spreekwoord beschame te laat werden de Phry-

Een tweede brief is uit 1600. In groote haast op „Paaschavond" geschreven tusschen 't preekwerk door!

Na vluchtige groete stroomt het voor zijn vaderland voelend harte uit: „De Infante uit Spanje spreekt van niets dan van hangen, branden, moorden en woeden. Men moet Hare Majesteit op de knieën bedienen. Ook de Heeren Staten der provinciën; wat hun vreemd aankomt. 't Gerucht gaat, dat ze weer naar Spanje zal trekken, aangezien de koning dood of doodziek moet zijn. Men houdt 't er voor, dat hier wat van aan is. Z. Exc. en al onze Heeren hebben goeden moed voor onze zaak. Gave God toch, dat de Duitsche vorsten opwaakten en zich tegen den *Antichrist* en zijn gezelschap zoo te weer stelden, dat de vrijheid der ware religie voor de gansche Christenheid verworven worden mocht. 't Is nu hiervoor de rechte tijd, die niet spoedig terugkomen zal. — U. G.'s zonen houden zich ridderlijk en trouw. H. H. G. G. kunnen ook verdragen, dat ik hen vermaan, van eenige dingen afstand te doen. Graaf LODEWIJK had voor vier weken een geweldigen aanslag voor, doch de vorst heeft hem verhinderd. Z. G. had mij gevraagd om,

---

giers wijs! De Phrygiers moesten het kunnen! In Cicero pro Flacco c. 27 m. leest men: Utrum igitur nostrum est, an vestrum, hoc proverbium, Phrygem plagis fiere solere meliorem? In VI, 1 - 4 komen de Phrygiers als oolijke boertjes voor Midas' ezelsooren zijn ook bekend. 't Volle licht over Fontanus' zinspeling vindt men bij Festus p 343. Daar komt 't spreekwoord voor met de verklaring: proverbium est natum a Trojanis, qui decimo denique anno velle coeperant Helenam reddere Archivis. 't Is een fragment van een vers uit een Romeinsche tragedie, onder den titel Equus Trojanus cf. Cirero ad fam. 7, 16, 1. Ik dank deze toelichting aan den heer Le Grom, docent a/h. Gymn te Zetten.

als 't gelukt ware, 't u door eigen boodschap te melden. Nu moeten we geduld hebben.

Hierop verhaalt FONTANUS, die van alles op de hoogte is, dat de Spaansche gezanten in Engeland geweest zijn, en wat hunne eischen waren. Deze zijn echter afgeslagen en men hoopt, dat de Koningin stand houden zal. De Graaf VAN ESSEX is in groote ongenade gevallen, doch thans hooger dan immer verheven, wat dezen Landen zeer dienstig is . . .

Hoe machtig leefde het „tweeerlei vaderland!" in dit echt Calvinistisch hart! —

De laatste der vertrouwelijke brieven aan Graaf JOHAN, waaruit we FONTANUS' edel gemoed leeren kennen, is van den 3en Maart 1602.

„Mijn christelijke en onderdanige groete en de wensch van een lang en gelukkig leven tot troost en welvaart der bange christenheid zij U. G. en uwen ganschen Huize!

Aangezien Graaf LODEWIJK, mijn genadige Heer, zijn reis over Dillenburg heeft genomen, heb ik, als U. G. oude kerkendienaar niet kunnen nalaten, U in aller onderdanigheid met dit schrijven te begroeten en u te melden, dat wij in onze stad nog vast bij Gods Woord, kerkenorde en staatsinrichting blijven, *zooals U. G. als Gods trouwe Dienaar ons zulks heeft bezorgd en laten invoeren.*

God moge ons daarbij behouden en daarin versterken!

Ik hoop dat U. G. genoemde zoon van nu voortaan de voetstappen van zijnen Heer Vader bestendig zal drukken, aangezien Z. G. een godzalig, vreedzaam en loffelijk leven leidt met zijne gemalin en ze hun huishouding zoo hebben ingericht, dat iedereen er meê opheeft. Beide hebben

ze zich tot 't hoogwaardig Avondmaal *Christi* begeven en zich alzoo gesteld onder de heilige kerkelijke tucht.

H. H. G. G. hebben dezen winter, behalve hunne dagelijksche oefeningen met vlijt doorgelezen de *tableaur du feu seigneur de St. Aldegonde*, waarin de ketterijen der valsche kerk worden blootgelegd en weersproken; insgelijks *Seigneur de Plessis De la messe.* Hierbij heeft hij zich in de *geometrie* laten onderwijzen Als God tijd verleent, hopen wij 't later voort te zetten. *a*)

Aller Veluwenaren wensch en begeerte is, dat Z. G. bij ons blijve resideeren.

Dan volgt de op bl. 120 reeds vermelde mededeeling over de Harderwijksche Gymnasiasten, die te Herborn zullen gaan studeeren.

De brief eindigt met de weemoedige mededeeling: „De oude Heeren zijn bijna allen verstorven. CAREL VAN GELDER *b*) is een der laatste geweest. EVERHARDT VAN REIDT is de vorige maand in Friesland gestorven. De Heere heeft een ieder zijn perk gezet, dat niemand zal overschreiden!"

Zoo lang FONTANUS geleefd heeft, heeft hij *gearbeid*.

Groen van Prinsterer teekent hem als „distingué par son zèle et sa piété." *c*)

---

a) FONTANUS was blijkbaar de leidsman der Godgeleerde studiën; toch ook niet à la PLANCIUS der geometrie?

b) Deze oude burgemeester van Arnhem was een *satyricus* In 1579 schreef hij uit Antwerpen over den vredehandel te Keulen, en bericht, dat er een *Nuncius Diabolicus* (Apostolicus meyne ick) afgekomen is, die van wege der *Pauselicke helsheit* die vredehandelingen sal bywonen. Mr. G van Hasselt, stukken voor de Vad Historie IV. 51. Bijna al de antieke Calvinisten waren *humorist* genoeg om de *satyre* te waardeeren.

c) „Zich onderscheidend door zijn ijver en zijne vroomheid." In de voorrede der *Archives*.

Welnu wij hebben zijnen arbeid gadegeslagen in zijne gemeente, in de classes, in de provinciale Synoden, zelfs in den Edelen Hove; wij ontmoetten hem telkens als classicaal inspector of synodaal deputaat; wij vonden hem terug in letterlijk *alles*, wat er in zijn veelbewogen tijd voor goeds gebeurde. Wij volgden hem naar Middelburg en zagen hem straks telkens in Holland. *a*) Eens zelfs in Gülickerland en te Duisburg. 't Was alsof hij zich vermenigvuldigen kon en tegelijk overal zijn. En altoos was hij allen alles. Behalve een trouwe Herder zijne kudde en Reformator zijner provincie, was hij Raadsheer zijner Overheden, Vernieuwer van 't schoolwezen, Stichter en Verzorger van Gymnasia en Academie, daarbij Vraagbaak van een ieder, die raad, en Toevlucht *b*) van alles, wat hulp noodig had — tot in de teerste aangelegenheden toe.

---

a) Dat Fontanus aandeel zou hebben in de bijbelvertaling is een *legende*. Op dit terrein bewoog zich Baudaert, ook Plancius. Fontanus heeft slechts op verzoek der N. Holl. Synode van 1603 met Bogaerd van Haarlem Plancius aan 't verstand zoeken te brengen, dat een nieuwe bijbelvertaling een zaak der kerken in 't gemeen was. Doch de Planciusbijbel kwam in 1604 bij Cloppenburg uit. cf. Hinlopen, historie van de Ned. Overzetting des bijbels bl. 39.

b) Zeldzame voorbeelden diepte Staats Evers hiervan op uit de *Raagsignaten*. Wilde de familie zoo gaarne 't lijk van een in een duel verslagen kapitein in de groote Kerk begraven hebben, wil een weversgezel uit Gouda, die zijn geboorte niet bewijzen kan, burgerrecht bekomen, zal een met bloedgang bezocht kind in 't Gasthuis worden opgenomen, wil Jan Brantius zijn lijkklacht over Nieuwenaar ter camere gepresenteerd hebben, zal een wijzemoeder vrije woning hebben of een conrector benoemd worden, — FONTANUS moet het bewerken! Uit Hessels Archiefstukken bleek ons op bl 84 noot, hoe F. voor burgemeester Tulleken in de weer is om de voorgeschoten penningen uit Engeland terug te bekomen en 3 Juli '98 schreef hij aan den Hollandschen kerkeraad te Londen over de nalatenschap van eenen Henric Lautsinck ten bate van diens Arnhemsche familie.

Een merkwaardig getuigenis legt hiervoor af een brief van FONTANUS aan *„den wolgeborenen Herren* FLORISSEN *Graven to Culemburch, Fryherrn tot Pallant, Hernn van Lede etc., mynen genadigen Herrn.*"

Na zegenbede schrijft FONTANUS: . . . „ick danck U. G. mit gebörlicker onderdanicheit, dat deselver mij aan lestemäl so herrlijcklick hebben getractert ende offerere mij tot dienste voor U. G. na mijnen geringen vermogen. Betreffend die bekende saek, daervan hebbe ick met den Rhaetshern Doctor Reiner van den Sande gesproken, gelickerwijs U. G. mij belast hadden. Ende vorschreven Rhatshern geeft dem Frevelin van Diepholt groten rohm ende ehre nae, nemelick dat I G. wel sijen oppertogen, ende sij in dem stück betreffendt die Reformirte religion wol volgen (voegen?) werde. Vermeldet verners dat het Freuelin schone klenodien, barschaft *a*), tienden, renten ende diergelicken Inkompsten hebben. Dat hem grote guider an kommen sterven. Dat het oock sekere actien op Bronckhorst ende andere güdern mehr hebbe, welcke wa *b*) te werck gestellet, wijders veel tot groten vordel konden aflopen. Summa gemelte Rhatsherr estimirt des Freulins van Dipholt gelegentheit so hoch, dat sijne weerde id darvörr holden, dat wel grote Herrn na hem staen werden. Ende wo U. G. mit haeren sohn Graff Floris desvals wat voer hadden, daerop niet en dient geslapen. Welcks U. G. ick niet hebbe willen bergen. Ick recommendere U. G. Dominum Adamum Billichium mynen Lantsman *c*), verhopende hij werde hem also dragen, dat

a) Baar geld.

b) *Wa* verkort voor *wal*, wel?

c) Zie over Fontanus en Billich boven bl 107 noot en ook nog Helmichius' mededeeling aan Cornelissen, Werken der Marnix V, IV, 2, 79.

alle saecken wederomb te rechte sullen khomen. Genadige Herr, ik bidde Godt, dat hij U. G. met dero sohn in alle godtsalichheit, langer gesuntheit ende glüchliche regerunck wille vristen. *Datum Arnhem Anno* '96 *den* 8*n Novemb. o. s. a*)

Tot zelfs in huwelijkszaken toe geldt dus van FONTANUS Groen van Prinsterers lof: distingué par son zèle. Wij merkten 't ook reeds op bij 't huwelijk van Graaf Johan. Als hierover SMETIUS uit Ottenburg aan LAMBERTUS PITHOPAEUS schrijft: „het schijnt dat Fontanus tot deze aliancie medegeraden en behulpich geweest soude zijn," dan zal VAN DEN CORNPUTS zwager wel goed ingelicht zijn geweest. *b*)

Distingué par son zèle . . .

Een blik in het veelomvattende van dit in arbeid rijke leven gunnen ons nog een tweetal brieven van FONTANUS aan ARNOLDUS CORNELII, zijnen vriend van de Middelburger Synode in 1581, thans predikant te Delft. Tot ons leedwezen blijft een deel van den inhoud dezer brieven ons een raadsel; doch ze toonen overduidelijk 't veelomvattende en intensieve van FONTANI levenstaak.

---

a) Dit M. S. vond ik in 't Culemburgs archief op het rijksarchief te Arnhem. *'t Aangehecht zegel vertoont een klaver-drie met de lettertjes J. F. boven aan.* Bij dezen brief liggen een van Petrus Hackius uit Leiden, d. d. 25 April 1596 blijkbaar aan den Kerkeraad van Culemborg, die hem beriep, met klachte, dat hij door krankheid verhinderd is te komen en 't noodig acht, dat er een dienaar bij beroepen wordt; — en een van Fr Junius 26 Oct '96 uit Leiden in moeilijk ontcijferbaar Fransch.

b) Zie Werken der Marnix-vereeniging Serie III, 2e stuk; brief van H. v. d. Corput aan Arnoldus Cornelii, 14 Sept. 1580. In Serie III, al V bl 285 v v staan eenige briefjes van FONTANUS aan Arn Cornelii, waarbij F. aandringt op 't houden der Haagsche Synode en iets schrijft over Gerobulus.

De eerste is van 13/23 Februari. Van Toorenenbergen vermoedt als jaartal 1591. FONTANUS meldt, dat de classis Arnhem geschreven heeft aan de classis Harderwijk, „tot welcke GEROBULUS afgetreden is", wat de broeders van hem gehoord hebben, en dat er scheuring dreigt *ex causa quaedam politica*. Voorts verhaalt hij, dat hij in 't particulier aan de broeders te Amsterdam heeft geschreven, belangende de Generale Synode. Ook de classen Arnhem en Harderwijk zullen dit doen. De Synode toch is zoo dringend noodig „om sommiger Libertinen practiquen." „Mij docht" — zoo vervolgt Fontanus, en toont zijn energieken geest — „men soude den Synodum so wyt wtscriuen als men koste, noch al in ampeler forme dan die Middelburgensis Ao 81 was. *Utinam Tossanus, Pezelius, Menso iisque similes interesse possint!* a)

Uit Heidelberg heeft FONTANUS een schrijven ontvangen, dat 16/26 dezer te Torgau een *liga* zal worden gesloten. De Keurvorst van Saksen zal zijne kerken reformeeren. Aan ROORDA b) moet geschreven zijn uit Hoog-Duitschland over toenadering der vorsten. CORNELISSEN leze deze brieven. Hij groete HELMICHIUS. „De HEERE erhalde ons bij synen suiveren Wort ende nothwendiger kerckenordeninghen! Amen."

De tweede brief zonder datum volgde blijkbaar spoedig op dezen eersten en gunt ons behalve in den moeielijken arbeid een blik in het trouwe hart.

---

a) Och of T. P. Menso Alting en dergelijke tegenwoordig konden zijn!

b) CAREL ROORDA langen tijd vermaard en invloedrijk lid der Staten-Generaal voor Friesland, door zijn huwelijk met een Arnhemsche dame aan Fontanus bekend. Een vurig Calvinist, doch straks door zijn Friesch provincialisme de tegenstander van WILLEM LODEWIJK, die heel de Unie en in haar de Nederlandsche *natie* op het harte droeg.

„Immanuel!" God zij met ons! Eenige Harderwijkers hebben Fontanus altijd verdacht, de Harderwijksche classis te *praejudiceeren*. Daarom heeft de classis Arnhem 't raadzaam gevonden, dat niet zij, maar die van Harderwijk de vermaninge GEROBULI zouden doen. Daartoe heeft Fontanus hun een uitvoerig schrijven gezonden met copie van een door hem van Cornelissen ontvangen, voor Gerobulus bezwarend schrijven. De Harderwijkers hebben 't zij *ex imprudentia*, 't zij *dato studio* dit alles aan Gerobulus overgezonden. Fontanus verontschuldigt zich nu wegens deze onvoorzichtigheid. „Bruder, U. L. hadde recht, mij te bestraffen, dat ik U. L. particulier schrijven niet discretelick gebruickt hebbe. Laet mij Godt leven, ick sal namaels wijzer wesen. Tot Harderwijk heeft Gerobulus een spoel (spel) aangefangen, daerin hij D. Otto van Heteren e. a. oeck ingefuret." *a*)

Deze laatste brief is merkwaardig, ook omdat ze ons een hart toont, dat de behoefte kent om bij den geringsten misstap den vriend vergeving te vragen, terwijl 't aan alle bitterheid over 't geen door broederen tegen dit hart gezondigd werd, is gespeend.

Hoe meer we FONTANUS leeren kennen, des te natuur-

---

a) JOHANNES GELOBOLUS (grieksche vertaling van zijne famienaam OUDRAADT, geb. 1580, is een der ijverigste eerste predikanten geweest, die jaren lang — [niet Middelburg, zooals Reitsma en van Veen melden], maar Vlissingen gediend heeft en dat behalve een enkelen misstap na een diner — onberispelijk. In 1586 was hij enkele maanden te Harlingen, bezocht toen op last der Synode P. Datenus en werd nog in November predikant van Deventer. Hier trof hem door Stanleys verraad de berooving van al zijne goederen. De Kamper Synode (Januari 1587) besloot, dat met der H. H. Staten goedvinden, hun gezantschap een van de kerken zou bijgevoegd worden en dat OUD-RAADT deze reis op zich nemen zou. Hij schijnt toen met de

lijker wordt ons de groote hoogachting, die hoog *a*) en laag, die vriend en vijand voor hem openbaarde.

Doch is FONTANUS niet zeer *cnverdraagzaam* geweest?"
Arnhems hervormer was antiek-Calvinist; een man van art. 36. Hij toornde tegen een „Salomons rijk." Hij duldde geen paapsche misse. Ja van alle Roomsche superstitiën moest weggevaagd het laatste spoor! Toch heeft hij nooit getracht eenigen Papist eenige boete of lijfstraf te berokkenen om zijn geloof. Vergeleken bij de Roomschen zijner eeuw was hij de verdraagzaamheid zelve.

Doch de „dooperscen" stond hij sterk tegen. Ongetwijfeld was het Raadsbesluit van 31 Dec. 1589 in zijnen geest, dat bepaalde „op wederdoopers, die hier conventiculen houden, vlijtig te letten en tegen hen te procedeeren." En toen in 1591 zekere Willem van Bleeck van de kerk af- en der „schedelicker secte van de wederdoop" toeviel, werd hij — waar alle kerkelijke vermaning „unbatelick" bleek — door burgemeester Carel van Gelder „ter camere"

---

predikanten-politiek dier dagen meegedaan te hebben, doch zocht ook van Elisabeth uit Stanleys goederen voor de Deventer ballingen schadeloosstelling te krijgen, wat geheel mislukte. Van deze tocht bracht GERBULUS rapport uit in de Kamper Synode van Juni '87. Ze werd hem door vele Heeren zeer kwalijk genomen. Nu werd hij te Harderwijk beroepen. In 1590 riep de Utrechtsche Magistraat, die de getrouwe leeraars had gedeporteerd, GERBULUS met HENRIC DE KEIZER ter Bisschopsstad en tegen den dank der Calvinisten kwamen ze. OUDRAADT stond er tot zijn dood in 1606 De Jacobikerk bergt zijn lijk en verhaalt van zijn vereerend grafschrift. Wij twijfelen of 't jaartal '91 wel juist is. Moet 't niet 1586 en '87 zijn?

a) Baudaert beschrijft in 't breede de begroeting door Fontanus te Arnhem gedaan aan de Engelsche Princes 27 Mei 1613. Zie ook Dr. Schotel: De Winterkoning en zijn gezin, bl. 37.

gedaagd. Tevergeefs betuigde v. B. „niemand verkort te hebben" en bad, dat men hem in rust en vrede zou laten leven. De beide predikanten FONTANUS en à NIJCKEN vielen hem aan over den zielenslaap en de menschwordinge Christi en hij wist hunne bezwaren met de Schrift niet te weerleggen. Hij kreeg nog eenigen tijd van bekeering en anders — zou hij ter poorte uit! *'t Zou* . . .

Op de classis te Voorst in 1603 werd „Philips Olifs saecke ter meeste stichtinge gehandelt."

Deze Philippus Olifs, Alephs of Adolfs van den Grave had zich tot innig verdriet van Ds. FONTANUS *a*) laten herdoopen. Heel de kerkeraad op Dr. MARTINUS GREGORIUS na, die buiten stemming bleef, oordeelde, dat men „ter hand nemen moest die *gradus excommunicationis*. Eerst echter werd op last van den Magistraat een *colloquium* met hem gehouden. Daar dit niet baatte, kwam de dubbele kerkeraad samen. Nu werd met 20 stemmen besloten om de zaak op de e. v. classis te brengen. Deze, op den eersten Mei te Nijebroek vergaderd, adviseerde tot toepassing der uiterste remedie. Nu werd „Philippi Alephs saecke" van den kansel der gemeente voorgesteld en om zijne bekeering gebeden. Philippus ging ondertusschen naar 't leger. Nog besloot men WTENBOGAERTS advies in te winnen. Op bijna elke Kerkeraadsvergadering komt de zaak voor, totdat eindelijk op 21 Oct. de excommunicatie wordt bericht.

Deze excommunicatie leidde wellicht tot verbanning. Op 24 Januari 1605 werd „verstaan", dat niemand zich in Arnhem vestigen mocht, eer hij op 't stuk van religie was onderzocht. Doch reeds in 1606 kreeg een doops-

---

a) Zie de kerkeraadsnotulen van 18 Januari 1604 M S.

gezind Amsterdammer vergunning te Arnhem een zeepziederij op te richten.

Dat was ongetwijfeld FONTANO ten spijt. Minder nog dan de Roomschen meende hij de dooperschen te mogen verdragen.

Ook den Remonstranten, evenals hunne voorloopers, stond hij met groote beslistheid tegen en eischte van alle leeraars die 't wezenlijk met den Heidelbergschen Catechismus niet meer eens waren, dat ze het ambt in de Gereformeerde kerk zouden verlaten, (hoe beslist hij overigens ook 't protestantsch principe eerbiedigde. En dat predikanten uit stad en land moesten verdreven worden, als ze hunne opinien bleven zaaien, sprak volgens FONTANUS van zelf. In alle deze is echter onze Hervormer eenvoudig de man van zijn tijd *a*).

Nergens is eenig spoor van buitengewone hardheid. Eerder is hij, denk aan zijn waardeering van LEONINUS, de inschikkelijkheid en bezadigdheid zelve. *b)*

Geen enkel heftig of bitter woord is hem ooit verweten geworden. *c*) En als hij tegenover de staatsoverheersching

---

a) Ds. Anspach, Navorscher, merkt terecht op: Moge Fontanus heden ten dage ook aan velen door zijne bijzondere bemoeiingen soms een heerschzuchtig persoon toeschijnen, zoo vergete men bij zijne beoordeeling niet, hem naar de eigenaardige overgangsperiode terug te brengen, waarin de Herv kerk in zijn tijd verkeerde.''

b) Toen de Cancelier LEONINUS — als vrijdenker — gestorven was, begeerde 't Hof, dat bij de begrafenis op 13 Dec '98 een lijkpredikatie zou gehouden worden. De Kerkeraad vond dit echter niet raadzaam FONTANUS en BURSCHET gaven, persoonlijk verschenen, den Hove de redenen hiervoor op. Opnieuw werd hierover kerkeraad gehouden en toen nu 't consistorie bij de weigering volhardde, weigerde FONTANUS openlijk de verantwoordelijkheid hiervan te dragen.

c) A. NIJCKEN werd berispt over zijn orgelpreek, HERMAN PHRYGIUS over zijn

de vrijheid der Kerk verdedigt, dan verdient deze houding geenszins het brandmerk van *onverdraagzaamheid*, doch behoort het oordeel van Busken Huet onderschreven te worden, als hij aldus losbreekt: „Hier kan ik alleen als mijn gevoelen voordragen, dat de onpartijdige geschiedenis den bijna 70jarigen Arnhemschen predikant JOHANNES FONTANUS onvoorwaardelijk in het gelijk heeft te stellen. *a*)

Toen hij dood was, werd dit gevoeld. Zijn uitvaart was als die van een Koning. Van eenen Vader der Kerk en des Vaderlands.

Ter uitvaart waren alleen genoodigd, die hem in „bloed- en zwager-verwantschap" bestonden; doch alle de treffelijkste Heeren, Burgeren, krijgslieden en inwoners der stad, ja ook Z. G. Graaf ERNST CASIMIR van Nassau en het gansche Hof zijn uit eigen beweging verschenen en hebben hunnen getrouwen en Godzaligen Leeraar de laatste eere bewezen.

In de Groote Kerk werd 't lichaam bijgezet. In 't Noorderpand bij den ingang bezijden het orgel vindt men zijn eenvoudigen grafsteen, zonder eenig epitaphium; slechts gemerkt met de letters J. F.

De geschiedenis hecht haar zegel aan de sobere en toch veelzeggende lofrede van BAUDARTIUS: FONTANUS was een man, die Godes Kercke, soo in het gemeyn als bij na-

---

uitvaren tegen den „leentafelhouder". MEYLINCK over zijn schelden op de Remonstranten, BRUMAN over zijn grof remonstrantisme, FONTANUS bij name nooit Slechts verraden de *Raadsignaten* het ongenoegen des Magistraats als op Nieuwjaarsdag bij de bevestiging van ouderlingen en diakenen „de onbedachte gelijkenis" van 't blusschen van brand werd gebruikt of in de dagen van 't sluiten van 't Bestand de anti-papistische toon wat antiek-fel was. Staat Evers Joh. Fontanus bl. 62.

a) Het Land van Rembrand II, 72. Zie boven bl. 143.

men de Kercken in Gelderland, soo groote diensten ende stichtinghe ghedaen heeft, als een van alle de Kercken-leeraers, die te sijner tijde hier te Lande God in Sijne Kercke ghedient hebben." En terecht gaf BAUDIUS in zijne *epistola* van FONTANUS dit getuigenis:

FONTANO, quo viro nihil vivit sincerius, magisque factum ad priscam illam simplicitatem, ut jure vocari possit *λείψανον χρυσοῦ.*

Er leeft daar niets zoo oprecht als die man en dat meer naar de oude eenvoudigheid gelijkt dan hij, zoodat hij met recht genoemd mag worden

EEN GOUDEN KLEINOOD.

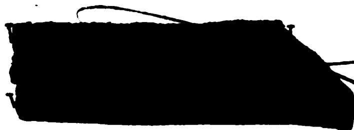
WAGENAAR, Lutzen H.

AUTHOR

De Hervormer van

TITLE

Gelderland

[redacted]

[redacted]

